

TARTALOM

Tanulmány

NAGY FERENC:

A generális prevenció teóriájáról pozitív megközelítéssel 249

FORGÁCS IMRE:

Az Európai Tanács és a jogalkotás (Néhány szkeptikus megjegyzés a Brexit ürügyén) 257

TÉGLÁSI ANDRÁS:

A megélhetési minimumhoz való jog a német Alkotmánybíróság
2010. évi Hartz IV döntésében 265

LUGOSI JÓZSEF:

Jogviszonyok a polgári (peres) eljárásban 279

Szemle

BÓNIS PÉTER:

A francia-rajnai iskola a *ius commune* XII-XIII. századi történetében
és az iskola magyarországi befolyása 291

Jogirodalom, jogélet

HAMZA GÁBOR:

Monográfia a római jog felelősségi rendszeréről 297

Contents

Studies

FERENC NAGY:
The Theory of the Positive General Prevention
IMRE FORGÁCS:
The European Council and the Legislation
ANDRÁS TÉGLÁSI:
The Fundamental Right to the Guarantee of a
Subsistence Minimum in the German Constitu-
tional Court's Hartz IV Judgment of 2010
JÓZSEF LUGOSI:
Legal Relations in Civil (Legal) Proceedings

Review

PÉTER BÓNIS:
The French-Rheine School in the XII-XIII
Century of the Ius Commune History and its
Influence on Hungary

Legal Life-Legal Literature

GÁBOR HAMZA:
Monograph on the Liability System of the Ro-
man Law

Inhalt

Abhandlungen

FERENC NAGY:
Über die Theorie der positiven Generalprä-
vention
IMRE FORGÁCS:
Der Europäische Rat und die Rechtsetzung
ANDRÁS TÉGLÁSI:
Das Grundrecht auf Existenzminimum im
Hartz IV-Urteil des Bundesverfassungsgerichts
aus dem Jahr 2010
JÓZSEF LUGOSI:
Rechtsbeziehungen im Zivilprozess

Rundschau

PÉTER BÓNIS:
Die rheinfränkische Schule in der Geschichte
des ius commune im 12./13. Jahrhundert und
dessen Einfluss in Ungarn

Rechtliteratur-Rechtsleben

GÁBOR HAMZA:
Monografie über die Haftungsregelung des
römischen Rechts

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT AZ MTA
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATKIADÓ BIZOTTSÁGA TÁMOGATTA

Jogtudományi Közlöny A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Korinek László**

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Hamza Gábor, Dr. Lamm Vanda, Dr. Szalma József Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**
Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva, Dr. Udvary Sándor** • A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35–45.

Kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza. Amennyiben szerzőnk valamelyik egyetem állam- és jogtudományi karán tevékenykedik, a Jogtudományi Közlöny szerkesztősége csak az egyetem megjelölésével közli a szerző beosztását. A kar, tanszék megjelölését csak abban az esetben közöljük, ha nem jogtudományi karon tevékenykedő szerzőről van szó. Igazgatási jellegű funkció (tanszékvezető, igazgató stb.) közlését a szerkesztőbizottság ugyancsak mellőzi.

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49., Postacím: 1525 Budapest, Pf. 56., Telefonszám: 06/1/214–2453
e-mail: logod@logod.hu, web: www.logod.hu

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámán; 10900011–00000007–34760128

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató.

Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. • Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó postacímén.

Előfizetési díj belföldön egy évre: 20 100 Ft, külföldön 125 EUR

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 2 000 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk
Nyomdai munkálatok: PR-Innovation Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. • HU ISSN 0021–7166

TANULMÁNY

A generális prevenció teóriájáról pozitív megközelítéssel

✎ Nagy Ferenc egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

A pozitív generális prevenció teóriája az abszolút és relatív elméletek közötti különbséget igyekszik áthidalni, amely teória a magyar szakirodalomban ezideig nemigen ismert és tárgyalt, míg a német büntetőjogban az uralkodó büntetési elmélet. Pozitív ez a teória, mert a bűncselekményt nem azért akarja megakadályozni, hogy potenciális bűnelkövetőket elrettentsen, hanem a lakosság jogkövetésének erősítése révén.

I.

A generálprevenció fogalmáról, eredetéről

A (generál)prevenció teóriájának eredete az az eszme, hogy a tettes megbüntetésével más/másokat hasonló tettek elkövetésétől elrettentsenek, Kr. előtt az 5. században a görög filozófus, a szofista *Protagorasz*¹ (Kr. e. 480 – 411), Periklész és Euripidész barátja fogalmazta meg először. Ez Platon és Protagorasz dialógusában jelent meg, amely később latin fordításban *Senecának*² (Kr. e. 4 – Kr. u. 65) köszönhető: *Nemo prudens punit quia peccatum est, sed ne peccetur*. Ez a (generál) prevenció eszméje. *Platón* (Kr. e. 427 – 347) ebből a *Törvények* (Nomoi) c. kései művében a prevenció, a javítás gondolatát vezette le.³ Platón ismételt megfogalmazza, hogy „nem a már elkövetett gonoszott

miatt kell a büntetést lerónia – hiszen a megtörténtet úgysem lehet meg nem történné tenni –, hanem azért, hogy a jövőben vagy egyáltalán meggyűljön a bűnt ő maga is és mindazok, kik látták a bűnhődést; vagy legalábbis nagymértékben alábbhagyjanak az ilyen gyászos cselekedetekkel.”⁴ A generálprevencióról később *Arisztotelész* „A retorika” c. művében azt a hipotézist állította fel, hogy bűncselekményt mindenek előtt akkor követnek el, ha megbüntetéssel nem számolnak; vagy olyannal, amit a bűncselekményből származó haszon (nyereség) nem ellensúlyoz/nem ér fel vele.⁵

Az elrettentési teóriának ez az értelmezése a felvilágosodás óta a filozófusokat és a törvényhozókat egyaránt befolyásolta.

Híres lett a generálprevenció teóriája a 18. és a korai 19. században (kiemelkedő kiemelkedő képviselő

1 *Platón*: *Protagorasz*. In: *Platón válogatott művei* (Ford.: Faragó László). Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983. 28–29.

2 „Már Platón is megmondta, hogy a bölcs nem azért büntet, mert bűnt követtek el, hanem hogy a jövőben ne vétkezzenek: a múltat ugyanis már nem lehet visszacsinálni, de a majdani bűnöket meg lehet akadályozni. (Törvények 934a) Akik esetében tehát a megrögzött gonoszságuk miatt példát akar statuálni, azokat nyilvánosan végezteti ki, nem csupán azért, hogy ők maguk elpusztuljanak, hanem hogy haláluk elrettentésül szolgáljon mások számára is.” *Lucius Annaeus Seneca: A haragról* (De ira) (Ford.: Kovács Mihály). Budapest, Generál Press Kiadó, é.n. 62–63.

3 Platónnál nézetváltozás tapasztalható élete során. Fiatal korában, a Gorgiasban a büntetés céljának a bűncselekménnyel szennyezett lélek tisztítását és a rossz magatartással megzavart harmónia helyreállítását tekinti. A mintegy 50 évvel később megjelent törvényekben az előbbi teóriával felhagy, és büntetési célként jelenik meg az elrettentés és a javítás. Vö.: *von Robert Hippel: Deutsches Strafrecht*. Band I. Berlin, 1925. 462.; továbbá: *Jakab Éva: Prevenció és szankció Platon törvényeiben*. In: Tóth Károly (szerk.): Tokaji Géza Emlékkönyv. Szeged, Acta Jur. et Pol., 1996. 125–135.

4 *Platón: Törvények*. 11. Könyv. 934 a (Ford.: Kövendi Dénes) In: *Platón összes művei*. Harmadik kötet. Budapest, Európa, 1984. 957.; *Hugo Grotius* (1583–1645) az 1625-ben közzétett *De Iure Belli Ac Pacis* című munkája II. könyvének XX. Fejezetében a büntetésekről idézi mind Platón híressé vált kijelentését, mind Seneca megfogalmazását.

5 „Ha úgy vélik: a tettet el lehet követni, és ők el tudják követni, ha eltitkolhatják, vagy ha nem tarthatják is titokban, de a büntetést elkerülhetik; vagy ha nem is kerülhetik el, de a büntetés kisebb lesz a nyereségnél, akár saját, akár szeretteik nyereségénél.” *Arisztotelész: Retorika* (Ford.: Adamik Tamás). Budapest, Gondolat, 1982. I. könyv 12. Fejezet. 64–69.

lői: Beccaria⁶, Bentham⁷). A kriminalitás a szigorú büntetések segítségével leküzdhető, aminek elrendelése nagy valószínűséggel elvárható kell legyen. Beccaria a megbüntetés valószínűségének jelentőségét emelte ki. Sok évszázadon át ténylegesen egyedül a büntetések súlya érvényesült döntően, ami az extrém, borzalmas büntetések alkalmazását pártolta, de amit épp emiatt sohasem tudtak szisztematikusan elrendelni a gyakorlatban.

A generálprevenció teóriája a következőket tartalmazza:

- minél súlyosabb/szigorúbb az elrendelt büntetés, annál kevésbé szegnek meg egy tilalmat;
- minél valószínűbb, hogy a fenyegetett büntetést ténylegesen elrendelik, annál kevésbé szegnek meg egy tilalmat.

Mindkét állítás egy általánosabb, az emberi magatartás *hedonisztikus teóriájára* vezethető vissza, ami szerint az emberek az előnyeiket keresik és a hátrányokat elkerülni törekednek.⁸

A generálprevenció teóriája mindenekelőtt a 18-19. századi törvényhozót befolyásolta. Racionális emberképből kiindulva azt hitték, hogy elegendő bizonyos cselekményeket büntetéssel fenyegetni, súlyos(abb) büntetéseket előírni és ugyanennek nagy valószínűséggel az elrendelését biztosítani, ha ezt a büntetési „tarifát” előtte nyilvánosan ismertté teszik. Innen keletkezett az az idea is, hogy a törvényeket szélesebb körben közzétegyék, miként ez a különböző országokban még ma is gyakorlat.⁹

A generálprevenatív célt illetően külön kiemelendő *Anselm von Feuerbach*¹⁰ pszichológiai kényszerelmélete, amely a leghatásosabb és a legelterjedtebb volt. Ennek lényege szerint nem elegendő a jogsértés után alkalmazott fizikai kényszer, hanem szükség van a jogsértést megelőző lélektani kényszerre is.

Feuerbach szerint a jogsértések megakadályozhatók, ha minden polgár biztosan tudja, hogy a jogsértésre nagyobb rossz következik, mint az, amely a cselekmény iránti vágy kielégítetlenségéből származik.¹¹

Feuerbach annyiban követi Kantot, hogy a büntetés alapja a bűncselekmény marad. Az elrettentési célt viszont nem a büntetéssel, hanem a büntetéssel fenyegetéssel kapcsolja össze (hogy az ember ne keveredjen a dologi jog tárgyai közé). Ebből következik, hogy, a malumnak a bűncselekménnyel történő összekapcsolása törvény által fenyegetett kell legyen. A büntetés a bűncselekmény jogilag szükséges következménye. A büntetés és bűncselekmény egymást feltételezi, senki sem tudja az egyiket a másik nélkül akarni.

A törvény és a benne foglalt fenyegetés célja, a malummal a feltételezett tilalomba ütköző cselekmény elrettentése.

A generálprevenció, amiről Feuerbach szól, büntetéssel fenyegetési prevenció, a büntetéssel fenyegetés teóriája büntető törvények révén.¹² Következmény-hatásában azonban szükségképp a büntetés elrendelésének és végrehajtásának teóriája is, mert attól (is) függ a fenyegetés hatékonysága. Feuerbach szerint, mivel a törvény minden polgárt elrettent, a végrehajtás viszont a törvénynek érvényt kell, hogy szerezzen, így a kiszabás közvetett célja (végcélja) éppúgy a polgároknak törvény általi pusztá elrettentése.¹³

Megállapítható, hogy ez az elképzelés már kiindulásában megkérdőjelezhető és nem nagyon gyakorlati jelentőségű, mert a bűnelkövető potenciális előnyét méri és ezt az előnyt a malum kapcsolása révén törekszik kiegyenlíteni, emellett a bűncselekmény sérelmét a társadalmi rendre teljesen elhanyagolja. Ha minden bűncselekmény Feuerbach értelmében kalkulációból indul ki, abból előfeltételezett, úgy a bűncselekményi tényállásokat nem a deliktum súlya, nem a védett jogtárgyak fontossága alapján kellene

6 „A cél tehát nem más, mint megakadályozni a bűnöt abban, hogy polgártársainak további károkat okozzon és elejét venni annak, hogy mások így cselekedjenek. Azon büntetéseket és azon alkalmazási módjait kell tehát előnyben részesíteni, amelyek, megtartván az arányosságot, a legmélyebben és legtartósabban hatnak az emberek lelkére és a legkevesebb gyötrelmet okozzák a bűnös testének.” *Cesare Beccaria*: A bűnökről és a büntetésekről (Ford.: Madarász Imre). Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989. 37.

7 *Jeremy Bentham* (1748–1832) filozófus, jogfilozófus, közgazdász. Jogfilozófusként az utilitarizmus képviselője, alap gondolata a hasznosság és az érdek. A *Britannica Hungarica Világenciklopédia* II. kötetében található értékelés szerint *Bentham* inkább a jog, a jogi és politikai intézmények bírálójának, semmint filozófusnak tekinthető. A haszonelvűség alapján arra a következtetésre jutott, hogy mivel minden büntetés rossz, mert fájdalmat okoz, kiszabását egyedül az igazolja, hogy valamely nagyobb rossz elkerülését ígéri (15. kiadás, 1995. 590.). *Bentham*-nál rajzolódott ki a legnagyobb precizitással a jelenlegi életünket meghatározó hatalmi formák képe, neki köszönhetjük társadalmunk kicsiny modelljét: a panoptikumot, a teljes és megszakítás nélküli felügyeletet. Vö.: *Michel Foucault*: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák (Ford.: Sutyák Tibor). Debrecen, Latin Betűk, 1998. 73–75.; *Korinek László*: *Kriminológia I.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 33.

8 *Hans-Jürgen Kerner*: Generalprävention. In: Hans-Jürgen Kerner (Hrsg.): *Kriminologie Lexikon* 4. Aufl. Heidelberg, Kriminalistik Verlag, 1991. 116–119.

9 Uo.

10 *Feuerbach* (1775–1833) a modern német büntetőjog-tudomány megalapítója, a filozófus *Ludwig v. Feuerbach* (1804–1872) apja; és a festő *Anselm v. Feuerbach* (1820–1880) nagyapja. Vö.: *Claus Roxin*: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Band I. 4. Aufl. München, Beck, 2006. 78–79.; *Nagy Ferenc*: *Feuerbach büntetési és törvényességi teóriája* In: Homoki-Nagy Mária (főszerk.): *Acta Jur. et Pol.* Szeged, 2008. 347–386.

11 *P. J. A. Feuerbach*: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des Positiven peinlichen Rechts*. Teil 1. Erfurt, 1799. (Aalen, Neudruck Scientia Verlag, 1966.) 44.

12 *Heiko H. Lesch*: *Zur Einführung in das Strafrecht: Über den Sinn und Zweck staatlichen Strafens* (1. Teil). Juristische Arbeitsblätter. 1994/11. sz. 516–517.

13 *Roxin* i.m. 10. jegyzet 79.

megfogalmazni, hanem a tette, a bűncselekményre ösztönzés súlya szerint.

További alapvető kifogás, hogy nem minden bűncselekmény elkövetése nyugszik racionális számítás, sőt inkább ez a kivétel. A racionális mérlegelés pedig, ha van, nem az absztrakt büntetéssel fenyegetésre vonatkozik, hanem a felderítési kockázatra, tehát a tényleges esélyre: megbüntetnek, vagy a büntetést ki tudom kerülni.¹⁴

II.

A pozitív generális prevenció szellemi/szociológiai háttéréről

A pozitív generálprevenció koncepciója a büntetést részben a Durkheim által vázolt strukturális-funkcionális társadalmi összefüggésekre támaszkodva értelmezi. Durkheim az ezzel is kapcsolatos anómia fogalmát először az 1893-ban megjelent, a társadalmi munkamegosztásról szóló doktori értekezésében (*De la division du travail social*) alkalmazta. Ebben azt az állapotot jelölte, amikor a társadalmi munkamegosztásban résztvevő személyek között nem alakulnak ki a megfelelő kapcsolatok és viszonyaik sincsenek kellően szabályozva. Ez a műve a munkamegosztás védelmeként is értelmezhető a szemrehányással szemben, amely szétrombolta a társadalmi integrációt és a jogi és morális anómia állapotához vezetett.¹⁵

Felfogása szerint a bűncselekmény lényege a kollektív tudat megsértése, így a deliktum lényege nyilvánvalóan nem a cselekményekre vonatkozó elmélkedésben van, amelyek minden időben és minden társadalomban léteznek, hanem azon cselekményeknek elemzésében, amelyek bármely társadalomban, bármelyik időben bűncselekményként közös vonásokkal rendelkeznek. Ennek a tételnek az a konzekvenciája, hogy a bűncselekmény lényege nem magának a cselekménynek a természetes struktúrájában van, hanem csak azon kívüli lehet. A bűncselekmény lényege nem a társadalomra károságában van, hanem a kollektív tudat¹⁶ megsértésében.

A bűncselekmény ugyanis mindenütt hasonló módon érinti a nemzet morális tudatát és mindenütt

ugyanazon következményhez vezet, nevezetesen a megbüntetéshez.¹⁷

Durkheim egy másik, eredetileg 1897-ben megjelent időtálló munkájában azt fejt ki, hogy „a bűn szükségszerűen létezik”, „a bűn normális valami”. „Amilyen normális az, hogy legyenek bűnök, ugyanolyan normális, hogy megtorolják őket. A büntetés és a bűn fogalma elválaszthatatlan párt alkot. Egyik sem hiányozhat a másiktól.”¹⁸

Merton anómiának a kulturális struktúrának azon válságát nevezte, amely akkor következik be, ha a társadalom tagjainak nagy része számára a célok elérhetetlenné válnak a normákban meghatározott módon és a tagok ennek következtében vagy a célokat vagy a normákat elvetik.¹⁹ Vagyis a Merton-féle cél-eszköz konfliktusban főként a hiányos normaérvényesülés esetén illegális eszközök kerülnek alkalmazásra.

A büntetés szociológiai teóriája a bűncselekményt nem jogtárgysértésként, hanem a normától való eltérésként, azaz devianciaként érdekli és értékeli.

A norma és a deviancia viszonya logikailag az elentétes implikáció struktúráját mutatja. A normával kapcsolatban meghatározott magatartásmódok osztályozása deviánsként állapítható meg, és fordítva, egy magatartás deviánsként csak a normával összefüggésben sorolható be és minősíthető. Ez a viszony ambivalens: egyrészt minden deviáns magatartás potenciálisan a norma kérdésessé tétele és ezáltal a norma veszélyeztetése. Másrészt a norma épp azáltal létezik, hogy a megsértésének lehetősége jelen van. Ennek az ambivalenciának mindkét momentuma egyúttal a társadalom-orientált bűnözési teória központi szempontjait is megjelöli: egyrészt a büntető szankció a bűncselekményben rejlő normaveszélyeztetés kompenzációja, másrészt pozitív, azaz a bűncselekmény norma-illetve társadalomstabilizáló funkcióval rendelkezik.

A szankciók normastabilizáló funkcióját világosan Luhmann dolgozta ki. A normák funkciója eszerint nem a nemkívánatos cselekmények megakadályozásában, hanem a magatartás-elvárások stabilizálásában van.²⁰

A deviáns magatartás szankcionálása nem csak a megsértett norma helyreállítására hat ki, hanem ezen túlmenően hozzájárul a társadalom integrációjához: a

14 Vö. Nagy i.m. 10. jegyzet

15 Cseh-Szombathy László: A magyar kiadás előszava. In: *Emile Durkheim: Az öngyilkosság*. 2. kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. 17.

16 A kollektív tudat azon normák és standardok összessége, foglalatja, amelyek mindenki számára kötelezőek és a szocializáció és a társadalmi kontroll révén védettek. Vö. *Michael Bock: Prävention und Empirie – Über das Verhältnis von Strafzwecken und Erfahrungswissen*. Juristische Schulung (Jus). 1994/2. sz. 96.

17 *Ulfrid Neumann – Ulrich Schroth: Neuere Theorien von Kriminalität und Strafe*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1980. 99–101.

18 *Emile Durkheim: Az öngyilkosság*. 2. kiadás (Ford. Józsa Péter). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. 340.; *Korinek László: Bűnözési elméletek*. Budapest, Duna Palota és Kiadó, 2006. 47–48., 141–143.

19 *K. Robert Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1980. 425–426.; *Korinek: i.m. 18. jegyzet* 144–146.

20 *Niklas Luhmann: Rechtssoziologie*. Reinbek, Rowohlt, 1972. 43.

delikvenstől való közös távoltartás a csoport összetartását erősíti.²¹

III. A pozitív generális prevenció tanának kezdeteiről

A pozitív generálprevenció tanának kezdetei nem a büntetőjog tudományában lelhetők meg, hanem a német Szövetségi Bíróság (Bundesgerichtshof BGH), majd a német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) joggyakorlatában. Az idevonatkozó konkrét jogesetben az volt a kérdés, hogy a megkísérelt vérfertőzés, illetve a nemi erőszak és fajtalanág kísérlete miatti egy évi szabadságvesztés végrehajtásában felfüggeszthető-e. A BGH első büntető tanácsa 1970. december 8-i ítéletében a kérdésre igennel válaszolt. Ez a döntés a büntetés(kiszabás) alapkérdéseit érintette, amennyiben a német Btk. szabadságvesztés-felfüggesztési és büntetéskiszabási előírásait összehasonlította. A német Btk. 56. § (3) bekezdése szerint a legalább hat hónapi szabadságvesztésre ítélésnél a végrehajtás nem függeszthető fel, ha a jogrend védelme azt megköveteli. A német Btk. 47. §-a értelmében pedig a bíróság a hat hónap alatti szabadságvesztést csak akkor rendel el, ha a tettes tettében és a személyiségében nyugvó különleges körülmények a szabadságvesztés kiszabását a tettesre való behatás vagy a jogrend védelme érdekében elengedhetetlenné teszik.

Vagyis a jogrend védelme fogalom az, amely a büntetés végrehajtása felfüggesztésének határt szab, azaz ha a jogrend védelme a szabadságvesztés végrehajtását megköveteli, úgy a rövid tartamú szabadságvesztés végrehajtása nem függeszthető fel. A jogrend védelmének felső bírósági gyakorlatának az oka újdonságot kínál azzal, hogy az olyan körülmény (is) lehet, amely a jelentős jogtalansági tartalommal jellemezhető norma nem komolyan vételét jelenti.

A német felsőbírósági büntető tanács a jogrend védelmének közelebbi meghatározása során a büntetés feladatainál köt ki. E feladatok közé számítódik a tettes által elkövetett jogtalansággal szembeni jog érvényre juttatása. Vagyis ezzel a jogrend megingathatatlanágát a jogközösség előtt bizonyítani lehet és egyúttal a potenciális elkövetők jövőbeni hasonló jogsértéseinek megelőzését is szolgálja. Ha tehát a büntetés-végrehajtásnak felfüggesztése az általános

jogtudatra éppenséggel érthetetlennek tűnne, úgy a lakosság bizalma a jog megingathatatlanága, illetve a jogrendnek a büntető támadásoktól való védelme ezáltal megrendülhetne.²²

A német szövetségi alkotmánybíróság 1977. évi döntésében megerősítette az életfogytig tartó szabadságvesztés alkotmányosságát és kifejtette, hogy a büntetés feladataihoz tartozik a jog érvényre juttatása a tettes által elkövetett jogtalansággal szemben. Ez pedig annak érdekében kell történnie, hogy a jogrend megingathatatlanágát a jogközösség előtt igazolják, és így a lakosság jogtudatát, jogkövetését erősítsék.²³

A szakirodalomban is korán megjelennek a pozitív generális prevencióra utaló nézetek. Így például Jeschek szerint „Az állam nem csak a várható bűnelkövető elrettentését célozza kényszer fenyegetésével, hanem mindenekelőtt azon fáradozik, hogy a közösséget igazságos büntetőtörvények és azok mértéktartó és arányos alkalmazásával a jogtudatában (meg)erősítse és önkéntes jogengedelmességre nevelje.”²⁴

A generálprevención belüli különbségtétel is megjelenik azzal, hogy az elrettentési felfogás korábban a „speciális”, a normastabilitás szempontja az „általános” prevenció, amely utóbbi később a „pozitív” terminust kapja.²⁵

Weber álláspontja értelmében a lakosság többsége jogkövető. Ezt azonban nem szabadna, mindenesetre nem elsődlegesen és nem közvetlenül a büntető előírások negatív elrettentő hatására visszavezetni, hanem egy hosszú kulturfejlődésen felnőtt és a nevelés révén a lelkiismeretben bensővé tett erkölcsi törvényi normákra épül. Az ennek megfelelő büntető rendelkezések és létezésük ismerete alkalmas az erkölcsi törvényben gyökerező jogérzék elfogadására és erősítésére. A lakosság jogtudatának pozitív stabilizálása révén távoli hatásként bűncselekmény megakadályozó funkcióhoz jut el a pozitív generális prevenció. Azonban egy tartós pozitív generális prevencióból csak akkor lehet kiindulni, ha az elkövetett cselekményeket lehetőség szerint hiánytalanul felderítik és a felderített bűnelkövetőt elítélik. Ha ez nem következik be, úgy a polgárok bizalma a jogrend megingathatatlanágában megrendül és a büntetéssel fenyegetések jogtárgy fenn- és megtartó távoli hatása elvész.²⁶

A pozitív generálprevenció teóriája az abszolút és a relatív elméletek közötti különbséget igyekszik át-bridálni, amely teória az uralkodó büntetési elmélet a német büntetőjogban. E teóriának sok variánsa van, oly sok, hogy a pozitív generálprevenció teóriáiról

21 Cseh-Szombathy 15. jegyzet 17.

22 Winfried Hassemer: Warum Strafe sein muß. 2. Aufl. Berlin, Ullstein, 2009. 96–99.; Thomas Fischer: Strafgesetzbuch mit Nebengesetzen. 61. Aufl. München, C.H. Beck, 2014. 497–498.

23 A döntésről lásd Nagy Ferenc: Alkotmány – szabadságelvonás – büntetésvégrehajtás. In: Tóth Károly (szerk.): In Memoriam Kovács István Emlékkönyv. Szeged, Acta Jur et. Pol. 1991. 251–253.; Kerner 8. jegyzet 117–118.

24 Hans-Heinrich Jescheck: Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil. 1. Aufl. Berlin, Duncker & Humblot, 1969. 43.; 3. Aufl. 1978. 53.

25 Winfried Hassemer: Generalprävention und Strafzumessung. In: Hassemer Winfried et al. (Hrsg.): Hauptprobleme der Generalprävention. Frankfurt a. M., Alfred Metzner Verlag, 1979. 38–39.; Günther Jakobs: Schuld und Prävention. Tübingen, Mohr, 1976.

26 Jürgen Baumann – Ulrich Weber – Wolfgang Mitsch: Strafrecht Allgemeiner Teil. 11. Aufl. Bielefeld, Gieseking, 2003. 18–20.

lehet szólni. Az alapvonás azonban kézenfekvő. Ez a teória generálprevenció, mert nem speciálprevenció és nem az egyes büntettest kívánja a büntetés elrendelésével egy meghatározott bűncselekménytől elrettenteni. A pozitív generálprevenció nem pozitív speciális prevenció vagy reszocializáció. Pozitív, mert a bűncselekményt nem azáltal akarja megakadályozni, hogy potenciális bűnelkövetőket elrettentsen, hanem a lakosság jogkövetésének erősítésével. Így nem gondolható „pozitív elrettentés”. Ezzel szorosan összekapcsolódik végül a prevenció aspektusa. Innen nézve meglehetősen világos, hogy a pozitív generálprevenció mi nem.

Nem véletlen, hogy a pozitív generálprevenció teóriája konszenzuson nyugszik több európai országban, a széles körben elterjedt felfogáson: „*nothing works*” (semmi sem működik).²⁷ Az amerikai büntetőjogban a reszocializáló intézkedések mindig és ismételten hangoztatott hiányosságára reagáltak a megtorláshoz való visszatéréssel.²⁸ A németek viszont a súlypontot a prevenációs fogalmon belül helyezték el azzal a motívummal: ha a pozitív speciálprevenció nem (jól) működik, nem (jól) funkcionál, akkor még nem jelenti azt, hogy a pozitív generálprevenció nem használható. Ha a büntetés a tettet nem reszocializálhatja, akkor talán legalább a jogkövető lakosság beállítódását, döntését erősítheti.

IV.

A negatív generális prevenció problémáiról

Az elrettentési modell normatív gyengéje legkétségtelenebb Kant óta ismert, hiszen a kategorikus imperativus tiltja, hogy egy személyt csak a cél eszközeként kezeljenek. De ha egy személyt azért büntetnek, hogy egy másikat/másokat elrettentsenek, úgy akkor épp őt csak mint eszközt használják a bűnelkövetés elleni küzdelem céljából. Mégis a pozitív generálprevenció magyarázataként Kantra hivatkozni igencsak meglepő. Végülis Kantot a kategorikus megtorlási teória szilárd védelmezőjeként tartják számon és értelmezik. Kant időskori kritikája nemcsak az elrettentésre korlátozódott, hanem minden olyan kísérlet ellen irányult, ami a büntetést célszerűségi megfontolásokból akarta levezetni (nem volt kifogása az ellen, hogy a büntetés bizonyos célszerű mellékhatásokkal bírt, de amely a büntetés jogigazolásához nem járulhatott hozzá). Hi-

szen, ha egy személyt azért büntetnek, hogy más bűncselekmény elkövetésében megakadályozzanak, így ő a bűncselekmény elkövetésének megelőzése céljából csak eszközként szolgál, minden további nélkül „a dologi jog tárgyai közé keverhető”.²⁹

Az elrettentési teóriáknál egyébiránt még további probléma adódott, amit egy prevenációs teória és különösen a pozitív prevenációs teória elkerülni igyekezett. Hegel is hangoztatta, hogy az elrettentés általi prevenció nem igazolható, mert *annak a méltóságát sérti, akit elrettentettek*. Hegel érvelése, hogy az elrettentési büntetés címzettjét, mint az állatot (pontosabban szólva kutyát) kezelnék, akit meggyőzés helyett megfélemlítés révén normakonform magatartásra kényszerítik.³⁰ A pozitív generálprevenció ellenben nem bottal fenyeget, hanem az emberekhez fordul, akik tudatos elhatárolásra képesek és olyan helyzetben vannak, hogy a norma követésének igénye mellett vagy a jogkövetés ellen határozhatnak. A pozitív generálprevenció nem akar elrettenteni, a büntetés címzettjeit sem. A teória a lakosság „általános jogtudata” megerősítését célozza. De a pozitív generálprevenció az elrettentésnek nem csupán szelídebb verziója, ezen túl a célorientált teóriák empirikus problémáit is oldaná.³¹

A preventív büntetési teóriák minden formájával szembeni további lényeges kifogás az, hogy *a büntető szankciókra vonatkozó behatároló mértékkelve nincs*, és hogy a felfogása szerint *a korlátlan és a túlzottan szigorú büntetések felé irányul(hat)*. Továbbá az elkövető személyiségi jogaival és az ezáltal követelt beavatkozási korlátozásokkal nem eléggé számol.³²

A negatív generálprevenció is az állításait soha nem tudta igazából tudományosan alátámasztani. Bizonyára széles körben elterjedt az a bizonytalan benyomás, hogy a büntetésnek generálpreventíve kell hatnia. De egy nyomasztóan bizonytalan érzés egy büntetési teória számára nem kielégítő, amely azt hangoztatja, hogy büntetés meghatározott cél nélkül nem igazolható. A megtorlási teória képviselőivel ellentétben a célorientált teóriák követői azzal soha nem voltak kibékülve, hogy egy olyan állami intézményt, amely olyan beavatkozás-intenzív és erőszakos, mint a büntetés, a bűncselekményre és a büntetésre vonatkozó metafizikával vagy absztrakt igazságossági elvvel indokoljanak. Ehhez képest viszont a prevenációs siker egyértelmű bizonyítéka kérdéses volt. Az elrettentési teóriák legkínosabb empirikus problémája *a bűnözés egyszerű tényében van*, ami a büntetőjog elrettentési

27 Martinson ezen kijelentését lásd *Korinek* i.m. 18. jegyzet 116.

28 Markus Dirk Dubber: Positive Generalprävention und Rechtsgutstheorie: Zwei zentrale Errungenschaften der deutschen Strafrechtswissenschaft aus amerikanischer Sicht. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW). 2005/3. sz. 117. évf. 488–499., itt különösen 489–490.

29 Lesch i.m. 513–515.; Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája (Ford. Berényi Gábor). Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. 438.

30 Georg W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai (Ford. Szemere Samu). Budapest, Akadémia Kiadó, 1983. 119–120. (99. §)

31 Dubber i.m. 490–491.

32 Claus Roxin: Prävention, Tadel und Verantwortung – Zur neuesten Strafzweckdiskussion. Goltdammer’s Archiv für Strafrecht (GA). 2015/4. sz. 191–192.

sikere ellen látszik szólni. Ha a büntetés alapja a további bűncselekményektől való elrettentésben van, legalábbis bizonyos idő után az a körülmény már nem mellőzhető, hogy a büntetéssel fenyegetés, a büntetés elrendelése és végrehajtása ellenére újabb bűncselekményeket követnek el. Ezzel kapcsolatban ismételten arra lehet rámutatni, amely szerint lehetséges, hogy a bűnözési ráta még magasabb lenne, ha a büntetőjogról egészében lemondanának.³³ A pozitív generálprevenció ellenben a pozitív jellegére helyezi a hangsúlyt. Végül is ki tudja, milyen pozitív hatásai vannak a büntetéssel fenyegetés elrendelésének és végrehajtásának az állampolgárok jogkövetésére.

Élesen fogalmazva a pozitív generálprevenció épp amiatt tűnik attraktívnak, mert hatása empirikusan nem bizonyítható, vagy pontosabban szólva, mert empirikusan egyáltalán nem bizonyítható. A pozitív generálprevenció minden célra tekintettel empirikusan immunis, alapjában „megcáfolhatatlan”.³⁴

V. A pozitív generális prevenció különböző értelmezéséről

A pozitív generálprevenciót különböző módon lehet érteni. A büntetésnek két lehetséges alanya között tehető különbség a pozitív generálprevenció keretében. Alanyként vagy a társadalom mint egység értendő, vagy mindegyik tagja. Ez a különbség két eltérő terminussal jut kifejezésre: integrációs prevenció és nevelési prevenció.

A tisztán *integrációs generálprevenció* képviselői egyszerűen a lakosságnak a normaelismerés/elfogadás gyakorlására és ezzel a büntetőjogi magatartási normák társadalmi elfogadására törekszenek. Az integrációs prevenció elképzelése azonban túlzottan szűkre szabott és igen szelektív, ugyanis azt a statikusan gondolt társadalomhoz és annak normáihoz való pusztán alkalmazkodásként értelmezi. A fundamentális normák biztosítása dinamikus processzus, amely a normák megváltozását nem hallgathatja el. A pozitív generális prevenció több és más mint „integráció”, és a büntetés szimbolikus-kommunikatív, szociológiai funkcióját emeli ki.³⁵

E tekintetben nemcsak a büntetőjogi normákat, hanem az alapvető emberi jogokat is kommunikálni kell. A büntetőjog és a szankciói csak akkor hatnak pozitív

generálpreventíve, ha rendező eszmévé válnak, amely példaképhez a kriminálisan eltérő magatartások humanus kezelése igazodik. A második, az igényesebb variáns csak a potenciális konszenzusképes törvény tiszteletben tartását segíti, de nem a vak normaengedelmességet vagy akár az uralkodó morális elképzelésekhez igazodást. Kétségtelen a pozitív generálprevenció csak ebben a második értelmezésben fogadható el egy jogállami és demokratikus társadalom számára.³⁶

A *nevelési prevenció* esetében is az állítható, hogy a büntetési cél a normaérvényesség erősítésének (*a „Bestätigung der Normgeltung”*) az elérése. Ezzel kapcsolatban két lehetséges normakoncepciót kell megkülönböztetni. Közülük az egyik a hangsúlyt az értékre helyezi, amely minden egyes norma értékét a jogrend részeként emeli ki és hangsúlyozza. Ennek megfelelően a büntetés célja lehet a normában tartalmazott értékek erősítése (értékvédelem). A másik alternatíva a normának, mint a normatív rendszer részének az erősítése.³⁷

A pozitív generálprevenció területén is *további diverzifikáció lehetséges*. Három különböző hatás különülhet el: Az első a szociálpedagógia által motivált a *tanulási effektus*, amit a büntetőjog megcélöz, amelyben szemmel láthatóan a társadalmi alapszabályokat veszik figyelembe, amelynek megsértése nem fogadható el. A második a *bizalmi effektus*, amely akkor adódik, ha a polgár látja, hogy a jog felülkerekedik a jogtalanságon, azaz a büntetőjog érvényesül. A harmadik a *megbékélési hatás*, amely bekövetkezik, ha a büntetőjogi jogsértést állami beavatkozás révén intézik el és a jogbéke ismét helyreáll.

A generálprevenció ezen különböző aspektusai érdekes kriminálpolitikai következményekhez vezetnek. Míg az elrettentési gondolat túlságosan szigorú büntetésekre vezet(het) és alkotmányjogi aggályokat keletkeztet, a pozitív generálprevenció eszméje inkább a mérsékelt büntetésekre alapoz. A tanulási effektus eleve nem kapcsolódik meghatározott büntetési mértékhez. A bizalmi és a megbékélési effektus igazságos büntetést feltételez, összecseng a bűnösségi elv követelményeivel. A drákói törvények, jelesen az extrém szigorú büntetések, amelyek aránytalanok a tettes tettéhez és bűnösségéhez képest, a diktatúrák jellemzője és ezért a büntetés bizalmi és megbékélési hatására inkább károsak.³⁸

A megbékélési gondolat ezen kívül azt a lehetőséget adja, hogy a jóvátételnek és a tettes-áldozat kiegyezés-

33 Vö. Hans-Heinrich Jescheck – Thomas Weigend: Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 5. Aufl. Berlin, Duncker & Humblot, 1996. 68–69.

34 Dubber i.m. 492.

35 Winfried Hassemer — Ulfrid Neumann: Vor § 1. Vorbemerkungen. In: Kindhäuser, Urs et al. (Hrsg.): Strafgesetzbuch. Band 1. 3. Aufl. Baden-Baden, Nomos, 2010. 147.

36 Vö. Karl-Ludwig Kunz: Kriminologie. 4. Aufl. Bern, Haupt, 2004. 317.

37 Vö. Jose Milton Peralta: Positive Generalprävention als Achtung der Rechtsordnung. Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS). 2008. 506.

38 Claus Roxin: Wandlungen der Strafzwecklehre. In: Guido Britz (Hrsg.): Grundfragen staatlichen Strafs. Festschrift für Heinz Müller-Dietz. München, C. H. Beck. 2001. 709.; Roxin i.m. 10. jegyzet 80–81.

nek a büntetőjogba történő bevonása generálpreveníve is igazolt lehet. Hiszen csak ha az áldozat kártalanítást kap, és jogaiba ismét visszahelyeződik, mondható, hogy a bűncselekménnyel megsértett jog és ezzel a jogbéke helyreállt.

VI.

A pozitív generálprevenció és a megtorlás viszonyáról

Amennyiben nincs szükség empirikus bizonyítékra, akkor elillan gyorsan a különbség a pozitív generálprevenció és az abszolút büntetési teória között.

A megtorlás és a célorientáltság közötti határ a pozitív generálprevenció újabb és befolyásos változatában még jobban elmosódik. A hegeli negáció (bűncselekmény) negációjára (tagadására) támaszkodván *Jakobs* a „büntetőjog teljesítményét” abban látja, hogy a társadalom identitás-meghatározó normáival szemben ellentmondásként tiltakozzon. *Jakobs* koncepciójában a büntetés nemcsak a társadalmi identitás megtartásának eszköze, hanem már ez a megtartás maga. Ilyenként a büntetőjog hatékonysága az empirikus cáfolaton kívüli; a büntetés a társadalmi identitás megtartását jelenti. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a megtorlás vagy más büntetési teória az empirikus felülvizsgálhatóságtól független.³⁹

Jakobs azt hangoztatja, hogy a norma orientáló funkciót tölt be. A büntetés feladata a normának mint a társadalmi kapcsolat számára fontos orientáló mintának a meg- és fenntartása. A pozitív generálprevenció legalábbis ehhez nyújthat segítséget. Egyfelől a normatív elvárások megerősítésének értelmében, a normába vetett bizalom gyakorlásaként. Másfelől a büntetés a normaszegő magatartást költségekkel terheli meg, és ezáltal növeli annak esélyét, hogy az ilyen magatartás nem a megfelelő szóba jöhető alternatívaként rögzüljön. Ennyiben a büntetés a jogkövetés gyakorlásához járul(hat) hozzá.⁴⁰

Jakobs az egyik későbbi munkájában a Hegel iránti egyoldalú orientációját ismét feladta azáltal, hogy a büntetésnek nem csak eszmei jelentőséget tulajdonít, hanem reális társadalmi biztonságot is kíván tőle: a fájdalom (rossz) a normaérvényesség kognitív biztosítását szolgálja, ez a *büntetés célja*, úgy miként a bűnöző számára a normaérvényesség tagadása elleni tiltakozás a *jelentősége*. Korábbi munkáiban a normaérvényesség

kognitív oldalának elhanyagolását most kifejezetten szűk körben korrigálja és ismeri el. Ezzel *Jakobs* ismét közelít a preventív teóriákhoz, hiszen célélérés nélkül a büntetés jelentősége levegőben lóg(na).⁴¹

Minél inkább eltávolodik a súlypont a büntetési teóriában a büntetés hatásától, annál nagyobb súly helyeződik a jelentőségére. És minél inkább a pozitív generálprevenció azon van, hogy a büntetésnél meghatározott jelentőséghez jusson és nem meghatározott cél (pl. prevenció) eléréséről, annál kevésbé tűnik az a büntetés jogigazolásának, hanem inkább elemzésének. Meghatározott ponttól a pozitív generálprevenció már nem büntetési teória, hanem büntetési funkció (működés). Néha, gyakran, avagy mindig lehet úgy, hogy a büntetés a jogközösség jogrendje rendíthetetlenségét nyújtja és így a lakosság jogkövetését *erősíti*. De lehet egy ilyen szolgáltatást és egy ilyen erősítést a büntetéssel igazolni?⁴²

„A lakosság jogkövetésének meg- és fenntartása”, illetve „a jogrend megingathatatlansága” pozitív generálprevenációs kitételek valójában találkoznak az abszolút büntetési teória későbbi variánsaival. Ezek képviselői az igazságosság megvalósítását az elvárások révén elfogadhatóvá tették, ezzel pedig a lakosságban az erkölcsi képzeteket tartósan erősítették, kapcsolatban Welzelnek a „szociálpolitikai cselekvési értékek” felfogásával.⁴³

VII.

A pozitív generális prevenció értékeléséről

A pozitív generális prevenció értékelését⁴⁴ illetően a vélemények alapvetően három csoportba sorolhatók.

1. Az *első csoportba* azon nézetek helyezhetők el, amelyek *negatíve ítélik meg és alapvetően támadják és elutasítják* általában a generális preveniót, illetve a pozitív generális prevenió teóriáját is.

Eszerint a generálprevenió elmélete nem alapozza meg a büntetési célok tanát. Az lehetséges, hogy a büntetésnek van generálpreventív hatása, amit azonban empirikusan nem sikerült bizonyítani. A büntetés célja nem lehet a generálprevenió, ez már alkotmányjogi okokból/alapon sem, hiszen a büntetés célja nem lehet az, hogy a büntetett, az elítéltet példaként másokért büntetnek és a szankció csak

39 *Günther Jakobs*: Strafrecht Allgemeiner Teil. Studienausgabe. 2. Aufl. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1993. 6–9.

40 *Jakobs* i.m. 9–10.

41 *Jakobs* Staatliche Strafe: Bedeutung und Zweck c. munkájára [Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2004.] hivatkozik *Roxin* i.m. 10. jegyzet 82–83.

42 *Dubber* i.m. 493.

43 *Hassemer – Neumann*: i.m. 146.; *Hans Welzel*: Das Deutsche Strafrecht. 11. Aufl. Berlin, Walter de Gruyter, 1969. 4–5.

44 Lásd ehhez e kötet anyagát: *Bernd Schünemann – Andrew von Hirsch – Nils Jareborg (Hrsg.)*: Positive Generalprävention. Heidelberg, C.F. Müller Verlag, 1998.

azt szolgálja, hogy az emberekkel mint eszközzel és demonstrációs tárggyal visszaéljenek, s ezzel látják megerősíteni a társadalmat, és az eddig érvényesülő normákat megerősíteni.

A generálprevenciónak mint büntetési célelméletnek azért sincs helye a büntetőjogban, mert alkotmányjogi aspektusból az emberi méltóság megsértése.⁴⁵

A pozitív generális prevenció általában, végülis azonos sémát követ, mint a negatív. A büntetés nem valamit kiegyenlít, amit a tettes elkövetett, nem a bűncselekmény által megzavart rendet állítja helyre, hanem a társadalom más tagjainak pszichés adottságára ellenimpulzust állít attól való visszatartás érdekében, hogy bűncselekményt kövessenek el.

Mindenesetre a pozitív generális prevenció ellen elvileg ugyanazon kifogások emelhetők, mint a negatív ellen: a tetteket a példás megbüntetése révén más személyek normakövetésének megtartása érdekében nem szubjektumként, hanem egy heteronom definiált érdek tárgyaként, a motiválási mechanizmus pusztán eszközöként kezelik. A pozitív generális prevenció is a büntetést konzekvens módon nem a bűnösséghez kapcsolja, nem a bűncselekménnyel okozott társadalmi sérelemhez, hátrányhoz igazodik, hanem arra kell(ene) irányulnia, amely területen a bűncselekmény-fertőzés veszélye a jogkövetésre, a lakosság jogi beállítódására a legnagyobb.⁴⁶

2. A második csoportban található vélemények általában pozitív állásfoglalást tartalmaznak a pozitív generális prevencióról. Az egyik német szerzőpáros „a ma legerettebb büntetési célmeghatározásának” tekinti a pozitív generális prevenció teóriáját.⁴⁷

Egy másik vélemény szerint „a pozitív generális prevenció igazán tudományos szellemet testesít meg”.⁴⁸

Ugyancsak a német szakirodalomban található az a megállapítás ide vonatkozóan, hogy a generális prevenció pozitív aspektusát a jogrend fennállásába és érvényesítő erejébe vetett bizalom megtartásában és erősítésében kell látni. Továbbá a büntetésnek az a feladata, hogy a jogrend megingathatatlanágát a jogközösség előtt igazolja és így a lakosság jogkövetését erősítse.⁴⁹

Hasonló irányú másik gondolatmenet szerint a régi büntetési elméletek többsége ma már „halott” teória, legalábbis azokban az államokban, amelyek meghatározott alapértékekből indulnak ki és egyúttal tagadják a büntetésnek metafizikai alapon történő

felépítését. A büntetés földi viszonyaink közepette szükségszerűség, az állami közösségben kikerülhetetlen intézmény. A szükségesség a jogra, illetve az elkövető által megsértett normára vonatkozik. A büntetés szükségessége pedig a jog(rend) meghatározott állapotának biztosítását célozza, annak érvényességét és megingathatatlanágát.⁵⁰

3. A harmadik csoportba tartozó nézetek többszörös tekintetben kritikusan ítélik meg a generális prevenciót, s így a pozitív generális prevenciót is, azonban a jelentőségét, a hatását nem tagadják. Ide kapcsolódóan kiemelendő Roxin álláspontja, aki rögzíti azt, hogy a generális prevenció elve is jelentős elméleti és praktikus hiányosságokat mutat, így például nincs mérték/mérce a büntetési tartam behatárolására. Ezáltal pedig legalábbis a negatív generális prevenció állandóan abban a veszélyhelyzetben lebeg, hogy állami terrorba fordul át. Hiszen a gondolat, hogy a hosszútartamú és szigorú büntetések nagyobb elrettentő hatással rendelkeznek – a valószínű helytelensége ellenére – történetileg a „mértéktelen” megbüntetés leggyakoribb oka volt. Szerinte a negatív és a pozitív generális prevenció nem egészen tisztán választható el, mert a jogrend érvényesítésébe vetett bizalom részben a büntetőjog elrettentési hatásától függ.⁵¹

Az a törekvés, hogy a jogtudatot/jogkövetést erősíteni kell, bizonyára értelmesnek tűnik, azonban kétséges, hogy ez a cél a büntetőjog segítségével megvalósítható.⁵² Továbbá a büntetés előfeltételezett pozitív hatásairól semmilyen differenciált kijelentés nem tehető. A bűncselekmények megelőzése, a büntetéssel fenyegetés csak egyik feladata az államnak. Az elementáris normák érvényességének szükség esetén erőszakkal történő fenn- és megtartása mégis csak a jog lényegi ismérvének tűnik, és az nem csupán a büntetőjog ügye. Ebben a tekintetben a pozitív generálprevenció nem lehet több, mint a büntetés speciális feladata.⁵³

Jelen tanulmány írója is a „kritikusok”, a „szkeptikusok” körébe sorolható. A negatív generális prevenciót érintő kifogások, problémák többnyire hasonlóképp vonatkoztathatók a „szalonképesnek” gondolt pozitív változatra is, amely valójában nem elsősorban a büntetőjogi büntetés célmeghatározását szolgálja, hanem általában a büntetés szimbolikus-kommunikatív funkcióját, sajátos feladatát és potenciális pozitív hatását emeli ki.

45 Rolf-Peter Calliess: Die Strafzwecke und ihre Funktion. In: Guido Britz (Hrsg.): Grundfragen staatlichen Strafs. Festschrift für Heinz Müller-Dietz zum 70. Geburtstag. München, Beck, 2001. 99–118.

46 Lesch i.m. 517.

47 Hassemer – Neumann i.m. 146.

48 Dubber i.m. 498.

49 Vö. Roxin i.m. 10. jegyzet 80.

50 Wolfgang Frisch: Strafe, Straftat und Straftatsystem im Wandel. Goltdammer's Archiv für Strafrecht. 2015/2. sz. 72–73.

51 Roxin i.m. 10. jegyzet 80–83.

52 Daniel Spycher: Die Legitimität der retributiven Kriminalstrafe. Taunusstein, Verlag H.H. Driesen, 2013. 153–156.

53 Günter Stratenwerth: Schweizerisches Strafrecht Allgemeiner Teil. I.: Die Straftat. Bern, Stämpfli Verlag, 2011. 46–47.

TANULMÁNY

Az Európai Tanács és a jogalkotás (Néhány szkeptikus megjegyzés a Brexit ürügyén)

 Forgács Imre Dr. habil., Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktori Iskolája (Budapest)

Az Európai Unióról szóló Szerződés szerint az Európai Tanács egyike az Unió alapintézményeinek. Ugyanakkor az EUSZ 15. cikke szerint nem láthat el jogalkotási feladatokat. Az állam- és kormányfők 2016. február 19-én közzétett, az Egyesült Királyság Európai Unión belüli helyzetének újraszabályozásával foglalkozó határozata azonban nemcsak a tagállamokat, hanem az uniós intézményeket is kötelezi. Az alábbi tanulmány szerzője szerint az Európai Tanács – miután a Brexit-ügyben bizonyíthatóan megkötötte a jogalkotók kezét – jelentős mértékben túllépte a Szerződés által számára biztosított hatásköröket. Ennek alapján akár azt is kérni lehetne az Európai Unió Bíróságától, hogy semmisítse meg az Európai Tanács jogsértő határozatát. Sajnos az állam- és kormányfők – a brit gazdasági érdekekkel sem indokolható – engedményekkel és a jogalkotói hatáskör korlátozásával tovább bontják az egységes Európa amúgy is dűledező épületét.

1. A brit népszavazás

Már az is meglehetősen árulkodó, hogy egy olyan zárónyilatkozat, amely – legalábbis a Szerződés szavai szerint – jogszerűen csak általános politikai irányokat és prioritásokat határozhatna meg, igazi hatályba léptető rendelkezést is tartalmaz. Eszerint: „Ez a határozat azon a napon lép hatályba, amikor az Egyesült Királyság kormánya arról tájékoztatja a Tanács Főtitkárát, hogy az Egyesült Királyság úgy határozott, hogy továbbra is az Európai Unió tagja kíván maradni.”¹

A brit különutaságnak hosszú előtörténete van. Nagy-Britannia és Írország 1973-as csatlakozása óta nemcsak Margaret Thatcher, hanem utódai közül is többen ragaszkodtak az ország különleges jogi státuszához, lényegében a kontinentális Európától eltérő gazdasági, földrajzi és egyéb adottságokra hivatkozva. Közismert, hogy a hatályos Szerződésnek is több olyan – a joganyag szerves részét képező – jegyzőkönyve van, amely valamilyen mértékben „kiemeli” a briteket az európai jog rendszeréből. Ezek közül talán a legismertebb a (15.) számú Jegyzőkönyv, amely szerint az Egyesült Királyság csak akkor kötelezhető az euró bevezetésére, ha az erre irányuló szándékát bejelentette a Tanácsnak. Nagy-Britanniának nem kell részt

vennie a schengeni vívmányok alkalmazásában sem a (19.) számú Jegyzőkönyv felhatalmazása alapján. A (21.) számú Jegyzőkönyv szerint a britek dönthetnek még a részvételükről a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséggel kapcsolatos intézkedésekben is.² 2014. december 1-jétől Nagy-Britanniának a rendőrségi és a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködésre vonatkozó uniós jogszabályok többségét sem kell alkalmaznia [(36.) számú Jegyzőkönyv]. A jelen dolgozat keretei között nem térünk ki e különállás keletkezéstörténetének részletes elemzésére. Többek között azért sem, mert a 2016. évi brit népszavazás ügye, illetve az általa kirozszakolt újabb „európai jogi reform” vélhetően a korábbi kivételeknél is nehezebben magyarázható.

Ugyancsak nem foglalkozunk a 2015-ös brit parlamenti választások politikai hátterével, jöllehet a Konzervatív Párt fölényes győzelme és David Cameron újabb kormányalakítása szorosan kapcsolódik témánkhoz. Ismert, hogy Cameron kizárólag a választás megnyerése érdekében ígérte meg a briteknek, hogy népszavazást fognak tartani az uniós tagságról. A választások idején az is elhangzott, hogy a brit miniszterelnök csak akkor fog kampányolni Nagy-Britannia bennmaradása mellett, ha az Európai Unió jelentős

1 Az Európai Tanács ülése (2016. február 18. és 19.) – Következtetések, Brüsszel, 2016. február 19. (OR. En) EUCO 1/16 24.

2 Az e körbe tartozó intézkedéseket Európai Unió működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata harmadik részének V. cikke részletezi.

változtatásokat hajt végre jelenlegi jogrendszerében. Ennek lényege abban foglalható össze, hogy a jövőben a föderalizmus irányába tett lépések helyett a „nemzetállamok Európáját” kell tovább erősíteni, és Nagy-Britannia újabb felmentéseket vár az európai jogszabályok kötelező alkalmazása alól.

A brit konzervatív győzelem után jó fél évvel meglehetősen feszült, mondhatni kapkodó tárgyalások eredményeképpen született meg a már hivatkozott határozat az Egyesült Királyság Európai Unión belüli helyzetének újraszabályozásáról. Ráadásul olyan politikai légkörben, amikor az elhúzódó menekültválság miatt soha nem látott feszültségek keletkeztek a tagállamok egyes csoportjai között. Talán ennek is tudható be, hogy a határozatban az Európai Tanács tagjai – meglehetősen szokatlanul – számos jogi kötelezettséget is vállaltak, bár erre semmilyen felhatalmazásuk nem volt. Az alábbi tanulmány e dokumentum tematikus sorrendjét követve igyekszik bemutatni néhány változtatást, s – ahol ez szükséges – hivatkozik a hatályos Szerződések vonatkozó szabályaira is. A dolgozat második részében pedig azt igyekszünk bizonyítani, hogy a briteknek gazdaságilag nem áll érdekében az EU-ból való kilépés, tehát kizárólag miniszterelnökök személyes politikai ambíciója miatt vállalkoztak az – egész Európa szempontjából kockázatos – júniusi 23-ai népszavazási kalandra.

2. A gazdasági kormányzás

A határozat gazdasági kormányzásról szóló preambulumában a britekkel szemben gesztus értékű, de a jövő szempontjából nem túl biztató tényként rögzítik, hogy azok a tagállamok, amelyek nem vesznek részt a gazdasági és monetáris unió további mélyítésében, azt nem akadályozni, hanem inkább segíteni fogják. Ugyanakkor a valutaövezeten kívüli tagállamok jogait és hatásköreit mindvégig tiszteletben kell tartani. A politikai gesztusoknál azonban jóval nagyobb, s már gyakorlati jelentősége is lehet annak, hogy az európai pénzügyi rendszer, különösen a stratégiai jelentőségű bankszabályozás nem igazán működőképes Nagy-Britannia konstruktív együttműködése nélkül. London köztudottan a világ egyik legfontosabb pénzügyi központja, s a székhelyüket itt bejegyeztető globális pénzintézetek meghatározó szereplői az 500 milliós lakosú egységes európai piacnak is. Ennek fényében nehezen érthető az Európai Tanács nagyvonalúsága például abban a kérdésben, hogy az euróövezet pénzügyi stabilitásának megőrzésére irányuló ún. *sürgősségi és válsághelyzeti intézkedések* (*emergency and crisis measures*) nem rónak majd költségvetési terheket azokra a tagállamokra, amelyeknek pénzneme nem az euró. Az Európai Tanács

e tárgykörben sem „felkérte” a jogalkotókat, hogy alakítsák ki a szükséges visszatérítési mechanizmusokat, hanem egyszerűen kötelezte magát arra, hogy az ilyen intézkedésekkel kapcsolatos költségeket az Unió általános költségvetéséből fogják majd fedezni.

Óriási visszalépésnek tűnik az Európai Tanács határozatának az a pontja is, miszerint a *pénzügyi piacok és intézmények felügyeletére és szanálására*, valamint a *makroprudenciális kötelezettségekre vonatkozó* intézkedések a nemzeti hatóságok felelősségi körébe tartoznak az euróövezeten kívüli tagállamok esetében. A 2008-as válság egyik legfontosabb tanulsága éppen az volt, hogy a digitális technológiai forradalom idején – valamilyen gazdasági ágazathoz képest – a pénzügyi piacok és intézmények váltak a leginkább globálissá, s egyúttal különösen sebezhetővé. A nemzetállamok felügyeleti szervei nemhogy befolyásolni, de gyakran még követni sem képesek a nemzetközi pénzügyi folyamatokat. Az Európai Unió a 2008-as összeomlást követő első néhány évben példás gyorsasággal teremtettem meg a kétszintű *Európai Pénzügyi Felügyeleti Rendszer* alapjait, s ma már a „finomszabályozás” részleteivel kellene a tagállamoknak is foglalkoznia. Ehhez képest a brit miniszterelnök személyes ambíciója elegendő volt ahhoz, hogy megkérdőjelezzék hosszú évek fáradságos jogalkotói munkáját. Ideértve természetesen az Európai Bizottság eddigi koordinációs erőfeszítéseit is, jóllehet azok első eredményei (bankunió, egységes szabálykönyv) már körvonalazódni látszanak.

Európa a jelenlegi gazdasági erejét nem kis mértékben az 1999 óta létező eurónak köszönheti, miután az ma már a dollárt követő második tartalékvaluta a világon. Nem kell pénzügyi szakértőnek lenni annak belátásához, hogy a valutaövezet jelentős gazdasági előnyöket kínál az eurót használó tagállamok számára (megtakaríthatók az átváltási költségek, nincs árfolyamkockázat stb.). Miután a pénzpolitikát a jegybankok alakítják, de a megvalósítás az egész bankrendszer feladata, a bankunió és az egységes szabálykönyv (*common rule book*) hatékonyabb árfolyam- és inflációs politikát ígér Európa számára. A monetáris uniót számos jogos kritika éri a rugalmatlansága, valamint a közös költségvetési politika hiánya miatt, mindezek ellenére az Európai Központi Bank az euróövezetben már ma is több, mint ötezer bank tevékenységét ellenőrzi. A britek különutasságának újabb látványos megerősítése a *pénzügyi piacfelügyelet nemzeti jellegével* kapcsolatban viszont a múltból szól, amelyhez – a pénzügyek globalizációja miatt – biztosan nem lehet már visszatérni.

Az Európai Tanács határozatának a gazdasági kormányzásra vonatkozó rendelkezései egyébként kifejezett jogi kötelezettségvállalással zárulnak: „E szakasz érdemi rendelkezéseit a Szerződések vonatkozó rendelkezéseivel, valamint az egyes tagállamok alkotmányos követelményeivel összhangban be fogják építeni a Szerződésekbe azok következő módosításakor.”³

3. A tagállami szuverenitás

Az Európai Tanács e néhány oldalas dokumentuma a tagállami szuverenitással foglalkozó C. szakaszban is jelentős engedményeket tesz a briteknek. Azt ugyan nehéz megérteni, hogy az Európai Unió mivel fenyegetheti Nagy-Britannia szuverenitását, miután a britek tagállami hozzájárulása az EU költségvetéséhez kevesebb, mint a GDP-jük egy százaléka. Az Unió jövője szempontjából azonban talán az a leginkább aggasztó, hogy az Európai Tanács egyes „közösségi vívmányok” aktuálpolitikai átértelmezésére is vállalkozott, amellyel egyébként jelentősen túlterjeszkedett a saját felhatalmazásán.

Ahogy már utaltunk rá, a Szerződések részét alkotó jegyzőkönyvek ma is elismerik az Egyesült Királyság különleges helyzetét az Unió belső politikáival kapcsolatban az egyes konkrét rendelkezések alóli teljes vagy részleges felmentéssel. Ezek azonban eddig nem vonták kétségbe az európai integráció Szerződésekben rögzített általános célját: az „egyre szorosabb Unió” (*ever closer Union*) elérésére való törekvést. Az állam és kormányfők azonban most azt ígérték meg, hogy a következő módosításkor be fogják építeni a Szerződésekbe azokat az érdemi rendelkezéseket, amelyek egyértelművé teszik, hogy a szorosabb egységre vonatkozó hivatkozások nem vonatkoznak az Egyesült Királyságra.⁴

Ami a Szerződések értelmezésének kérdését illeti, jogállami keretek között általában az alkotmánybírók és a legfelsőbb bíróságok azok a fórumok, amelyek – ha indokolt – mindenkire kötelező értelmezéseket bocsáthatnak ki a jogalkotók által elfogadott jogszabályokkal összefüggésben. Mint tudjuk, ez a jog az EU-ban kizárólag az Európai Unió Bíróságát illeti meg (EUMSZ 267. cikk). Az Európai Tanácsot mindez nem akadályozta meg abban, hogy a *kiterjesztő jogértelmezés tilalmával* is irányt mutasson: „Az Európa népei közötti egyre szorosabb Unióra vonatkozó, a Szerződésekben és azok praeambulumában foglalt utalások, valamint annak létrehozására irányuló folyamatok nem kínálnak jogalapot a Szerződések, vagy az Unió másodlagos joga bármely rendelkezése hatályának a kiterjesztésére. Nem helyénvaló azokat sem a Szerződésekben meghatározott uniós hatáskörök, sem pedig a Szerződésekben rögzített intézményi jogkörök tágabb értelmezésének az alátámasztására felhasználni.”⁵

Kezdjük azzal, hogy az idézett szöveg a legegyszerűbb logikai jogértelmezés szempontjából is aggályos. Miután a Szerződések egy több évtizede zajló *cselekvési folyamat*ra utalnak (az egyre szorosabb Unió létrehozása) ez *önmagában* sem a hatályos rendelkezések kiterjesztő, sem azok szűkítő értelmezéséhez nem te-

remthet jogalapot. Ha ugyanis az integráció a tagállamok együttes akaratának megfelelően tovább mélyül, akkor a Szerződéseknek és a másodlagos jogszabályoknak ehhez igazodniuk kell. Ugyanez fordítva is igaz: ha a tagállamok szűkíteni kívánják az integrációs együttműködést (mondjuk azért, mert szétesik a schengeni rendszer, vagy többen önként feladják a közös valutát), az szükségképpen jogi következményekkel is jár. A változtatások eszköze azonban nem a kiterjesztő vagy éppen szűkítő értelmezés lehet, hanem módosítani kell a hatályos jogszabályokat, az erre vonatkozó eljárásrend szerint. Az Európai Tanács tagjainak a zavaros jogászkodás helyett talán őszintébben kellett volna beszélniük még akkor is, ha a lényegét érthető okokból el akarták hallgatni. Mr. Cameron az eddigi integrációs folyamat irányát, – ha úgy tetszik – egyik „alkotmányos” alapelvét kérdőjelezte meg, s az Európai Tanács – aktuálpolitikai megfontolásokból – ebben nem kívánta őt akadályozni.

Az Európai Tanács azonban a *szubszidiaritás elvének újraértelmezésével* – az Unió jövője szempontjából – talán még a fentieknél is nagyobb károk okozására készül. A C szakasz 3. pontja szerint „amennyiben a nemzeti parlamentek szavazati jogaiból összesen 55%-nál nagyobb arányt képviselnek az olyan indokolt vélemények, amelyek szerint valamely uniós jogalkotási aktus-tervezet nem felel meg a szubszidiaritás elvének, és ezeket a véleményeket a tervezet továbbításától számított 12 héten belül megküldik, a Tanács elnöksége e véleményeknek, valamint az ezek alapján belőlük levonható következtetéseknek a teljes körű megvitatása céljából felveszi azokat a Tanács napirendjére.

A megvitatást követően a tagállamoknak a Tanácsban ülésező képviselői – a Szerződések eljárási követelményeinek betartásával – lezárják a jogalkotási aktus tervezetének vizsgálatát, kivéve, ha a tervezet úgy módosul, hogy az megoldást jelent az indokolt véleményekben kifejtett fenntartásokra.”⁶

Az integráció történetéből tudjuk, hogy a szubszidiaritás elvét a Maastrichti Szerződés intézményesítette, s tartalmáról az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ), illetve az alkalmazásakor követendő eljárásról a (2.) számú jegyzőkönyv rendelkezik. Az EUSZ 5. cikkének (3) bekezdése szerint az Unió jogalkotóként csak azokban az esetekben igényelhet cselekvési elsőbbséget a tagállamokkal szemben, ha három feltétel egyszerre teljesül: 1. olyan terület szabályozásáról van szó, amely nem tartozik a kizárólagos uniós hatáskörökbe (nem kizárólagos hatáskör); 2. az Unió akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően

4 Uott. 16.

5 Uott.

6 Uott. 17. oldal

megvalósítani (szükségesség és arányosság); 3. a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósítható (hozzáadott érték).⁷

A szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról szóló (2.) számú Jegyzőkönyv egyik fontos újítása a Lisszaboni Szerződés óta, hogy a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartását a *nemzeti parlamentek is ellenőrizhetik*, amikor ún. „sárga lapot” mutatnak fel a tervezet előterjesztőinek. A jegyzőkönyv egyébként részletesen szabályozza a *jogalkotási aktusok tervezetével* kapcsolatos teendőket is. Így például az indokolási kötelezettséget, vagyis azt, hogy minden tervezethez külön mellékletben csatolni kell azokat az adatokat, amelyek a szubszidiaritás és az arányosság elvével való összhang megítéléséhez szükségesek, vagy például le kell írni a tervezet elfogadása esetén várható pénzügyi hatásokat is. Az itt nem részletezett, bonyolult egyeztetési eljárás végén – attól függően, hogy a nemzeti parlamentek kifogásait a Bizottság megalapozottnak tartja-e – a tervezet fenntartható, módosítható vagy visszavonható. Ha a Bizottság úgy ítéli meg, hogy a javaslat a kifogások ellenére is megfelel a szubszidiaritás elvének, akkor a saját véleményét a nemzeti parlamentek indokolt véleményével együtt a jogalkotó elé kell terjeszteni. Ebben az esetben: a.)...*”a jogalkotó (az Európai Parlament és a Tanács – F.I. kiemelése) megvizsgálja a jogalkotási javaslatnak a szubszidiaritás elvével való összeegyeztethetőségét, különös figyelmet fordítva a nemzeti parlamentek által kifejezett és osztott véleményt tükröző indoklásra, valamint a Bizottság indokolt véleményére; b.) amennyiben a jogalkotó véleménye szerint – a Tanács tagjainak 55%-át képviselő többség vagy az Európai Parlamentben leadott szavazatok többsége alapján – a javaslat a szubszidiaritás elvével nem egyeztethető össze, a jogalkotási javaslat a továbbiakban nem tárgyalható.”*⁸

Ha a jelenleg hatályos fenti szöveget összevetjük az Európai Tanács határozata C. szakaszának korábban idézett (3) pontjával, akkor meglepő tartalmi módosítást láthatunk. A nemzeti parlamentek többsége által képviselt kifogásokról a végső szót már nem a *jogalkotó (az Európai Parlament és a Tanács)*, hanem a tagállamoknak a Tanácsban ülésező képviselői, vagyis a miniszterek mondják ki. Ők azok, aki lezárják az adott jogalkotási aktus tervezetének vizsgálatát (*discontinue the consideration of the draft legislative act in question*), kivéve ha a tervezetet a fenntartásokban foglaltak szerint módosítják /C. szakasz (3) pont/. Mint utaltunk rá, az Európai Tanács határozata nem jogszabály, mindössze egy bizonytalan jogi státuszú ígéret. A leírt szöveg aláírói azonban a szubszidiaritás kérdésében minden különösebb indoklás nélkül egyszerűen „kihajózták” a végső döntéshozói körből

a közvetlenül választott Európai Parlamentet. Nem lehet kétséges, hogy – miután a Miniszterek Tanácsának tagjai szükségképpen főnökeik utasításai szerint járnak el – a módosítás elfogadása esetén az Európai Tanács pozíciója egy *jogalkotási szakmai kérdésben* erősödik tovább. A szubszidiaritással kapcsolatos döntéshozatal megváltoztatása akkor is átrendezné az uniós intézmények közötti hatalmi viszonyokat, ha a „végső szót” – esetleges utólagos normakontroll keretében – továbbra is az Európai Unió Bírósága mondhatja ki.

Az *Európai Bizottság és az Európai Parlament pozíciója* az EiT-határozat Szerződésbe foglalása esetén egyértelműen tovább gyengülne. Az integráció jövője szempontjából mindenképpen negatív folyamatot ráadásul az is erősíti, hogy az EU költségvetésében évek óta folyamatosan csökken az ún. „*saját bevételek*” (egyes vámtételek, ÁFA, stb.) aránya. Az EU-28 GDP-jéhez képest amúgy sem jelentős uniós források egyre nagyobb része a tagállamok befizetéseitől, vagyis az *állam- és kormányfők (EiT)* mindenkori alkujától és alkalmankénti jóváhagyásától függ. Ahogy látjuk, az Európai Tanács e határozatával – engedve a brit zsarolásnak – még tovább erősíti a tagállami szuverenitást, amelynek hátterében kizárólag pártpolitikai törekvések állnak.

Mindez a jelenlegi válsághelyzetben biztosan nem fogja növelni az Európai Unió egységét, ahogyan a közös cselekvés esélyeit sem. Ráadásul a nemzetek Európáját olyan időszakban kívánják erősíteni, amikor az EU – a Törökországgal kötött politikai megállapodás ellenére – láthatóan nem képes kezelni a menekültválságot. Ehhez ugyanis az EiT rendkívüli üléseit követő politikai szónoklatokon kívül a tagállamok *együttes, szorosan koordinált közigazgatási cselekvésére* is szükség lenne. Miután az Európába érkező migránsok száma várhatóan 2016-ban is eléri a milliós nagyságrendet, bármilyen közös fellépésnek csak egy – biometrikus azonosítókra is épülő – egységes regisztrációs rendszer lehetne az igazgatási alapja. Az ehhez nélkülözhetetlen *technikai, személyi és jogi infrastruktúra* kiépítése azonban igen sokba kerül, s a megvalósítás a 2014 és 2020 közötti költségvetés jelentős módosítását igényelné. Ezért EU-szintű megoldásra – miután a hatályos költségvetési szabályok változtatása eddig fel sem merült – egyszerűen nincs lehetőség.

4. Szociális ellátások és szabad mozgás

Az Egyesült Királyságban élő uniós állampolgárok akkor jogosultak különböző szociális ellátásokra, ha bizonyítják, hogy rendelkeznek lakó- és munkahellyel, illetve aktív álláskereső. Az elérhető támogatá-

7 Lásd részletesen Céline Chateau: A szubszidiaritás elve, Európai Parlament, Az Európai Unió ismertetése 10/2015

8 (2.) Jegyzőkönyv a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról, 7. cikk (3) bekezdés

sok közül a munkanélküliek elvben igényelhetnek *álláskeresési támogatást*, illetve bármelyik tagállam állampolgárát – egy bizonyos összeg alatti jövedelem esetén – *lakhatási támogatás* is megilleti. Ha valaki betegség, vagy valamilyen fogyatékoság miatt átmenetileg nem tud dolgozni, akkor *foglalkoztatási juttatásban* is részesülhet. A viták során sok szó esett a *családi pótlékról*, ami a 16 év alatti, illetve a 20 éves koráig tanuló gyermekek szüleit illeti meg. Alacsony jövedelműek esetén igényelhető *jövedelemkiegészítő támogatás* is, és bizonyos jövedelemhatárig *adókedvezményekkel* is lehet élni. E különböző jogcímenek igényelhető juttatások kétségtelenül a „maradék” jóléti állam magas szintű ellátási színvonalára utalnak Nagy-Britanniában, de az elvi jogosultság az *uniós állampolgárok többsége esetében* nem jelent tényleges igénybevételt.

Jól jellemzi az Európai Unió jelenlegi helyzetét, hogy David Cameron-nak 2015-ben – a valóságban nem létező – problémát sikerült kampánya központi témájává emelnie. Az uniós munkavállalók „jóléti turizmusa” Nagy-Britanniába ugyanis nem több populista félelemkeltésnél, legalábbis a munkaerő mozgását és a foglalkoztatást vizsgáló szakértők többsége szerint. A számok azt mutatják, hogy az Európai Unió egységes belső piaca ellenére, a munkaerő mobilitása a gazdaság fejlettségéhez képest – például az Egyesült Államokkal összevetve – meglehetősen alacsony.⁹ Az aktív korú népességből mindössze 3,3 %-ot tesz ki azok száma, akik tartósan egy másik tagállamban telepedtek le, s az EU-tagok felében ez az arány csak 1 % körül mozog. Ráadásul a 2008-as pénzügyi válságot követő gazdasági visszaesés a korábbi belső migrációt is csökkentette, miután a munkaerő iránti kereslet a fejlett tagállamokban is csökkent. Nagy-Britannia kétségtelenül fontos úti célja más országok munkavállalóinak, de hosszú évek óta jóval többen érkeznek ide Európán kívülről, illetve a Brit Nemzetközösség országaiból, mint az Európai Unió tagállamaiból. Ennél is fontosabb azonban, hogy az ide tartó uniós munkavállalók többsége életerős, egészséges fiatal, aki a magasabb bérek reményében megy a szigetszországba. Ezért nem meglepő, hogy az uniós munkavállalók a brit szociális kiadásoknak alig több mint 2 %-át veszik igénybe, emellett adók és járulékok formájában nettó befizetői is a társadalombiztosítási rendszernek.

Az Európai Tanács idézett határozata mindezek ellenére jogszerűnek ismeri el a britek több olyan tervezett intézkedését, amelyek egyértelműen korlátozzák a más tagállamokból érkező munkavállalók jogait. Ezek a tervek nyilvánvalóan ellentétesek az Európai Unió működéséről szóló Szerződés rendelkezéseivel. Ismert, hogy a munkavállalók szabad mozgásáról szóló 45. cikk szerint „a munkavállalók szabad mozgása ma-

gában foglalja az állampolgárság alapján történő minden megkülönböztetés megszüntetését a tagállamok munkavállalói között a foglalkoztatás, a javadalmazás, valamint az egyéb munka- és foglalkoztatási feltételek tekintetében.” Ezt a jogot a Szerződés szerint csak közrendi, közbiztonsági vagy közegészségügyi okok alapján lehet korlátozni, de nyilvánvaló, hogy a 2015-ös választási kampány esetében és 2016 februárjában sem az ilyen esetekről volt szó. Az Európai Tanács dokumentuma mégis kiegészítette a Szerződés szövegét azzal, hogy a munkavállalók szabad mozgása akkor is jogszerűen korlátozható, ha azt a *közérdeken alapuló kényszerítő körülmények szükségessé teszik (if overriding reasons of public interest make it necessary)*. Sőt az aláírók néhány példával szemléltetik is, mit tekintenek közérdeken alapuló kényszerítő körülménynek. Ilyenek például a (hazai) munkaerő-felvétel előmozdítása, a munkanélküliség csökkentése vagy a kiszolgáltatott helyzetű munkavállalók védelme. A példálódzó felsorolásban az is szerepel, hogy a korlátozás a *szociális biztonsági rendszerek fenntarthatóságára komoly veszélyt jelentő kockázatok elhárítása* miatt is szükségessé válhat. Ha ezt az indokot összevetjük például az uniós belső migrációval kapcsolatban idézett statisztikai adatokkal, akkor már-már az állam- és kormányfők komolyságában is kételkednünk kell.

A Szerződés módosításának egyértelmű szándéka egyébként azokon a pontokon is nyilvánvaló, ahol erre a dokumentumban külön nem utalnak. Az még érthető például, ha olyan személyek esetében tagadják meg a szociális ellátást, akik kizárólag ennek megszerzése érdekében gyakorolják a szabad mozgáshoz való jogukat. Kevésbé tűnik ésszerűnek viszont a határozat 21. oldalán található indoklás: „A tagállamok elutasíthatják a szociális ellátás iránti kérelmeket abban az esetben, ha a másik tagállamból származó uniós polgárok nem rendelkeznek tartózkodási joggal, *vagy a területükön való tartózkodás kizárólag az álláskeresésükön alapul.*” (F.I. kiemelése). Ha mindezt összevetjük a hatályos Szerződés 45. cikke (3) bekezdésének a), illetve b) pontjával, akkor egyértelmű, hogy ezeket a rendelkezéseket is módosítani kell. A hatályos Szerződésben ugyanis az olvasható, hogy a szabad mozgás joga arra is kiterjed, hogy a munkavállaló „tényleges állásajánlatokra jelentkezzen”, illetve „e célból a tagállamok területén szabadon mozogjon”. Mindez nehezen értelmezhető másként, minthogy a tartózkodás jogszerű indoka – a tevékenység tényleges tartalmát tekintve – maga az álláskeresés.

Ilyen mértékű gazdasági és jogi megalapozatlanság mellett tulajdonképpen másodlagos jelentőséggel bírnak a tervezett konkrét intézkedések, amelyekről az Európai Tanács tagjai a brit miniszterelnök akciója

9 Employment and Social Developments in Europe 2014, European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Brussels 2014.

következményeként végül is megállapodtak. Amennyiben a britek a júniusi népszavazáson a „bennmaradás” mellett döntenek, a Bizottság javaslatot fog előterjesztani a jelenleg hatályos másodlagos jogszabályok módosítására is (például arra, hogy a tagállamok jogosultak legyenek a gyermekgondozási ellátásokat a gyermek tartózkodási helye szerinti tagállam feltételeihez indexálni). Emellett a Tanács engedélyéhez fogják kötni, hogy egy tagállam – indokolt esetben – a munkához kötött, nem járulékalapú ellátások igénybevételeként a jogosultságát legfeljebb négy évig korlátozza. A szociális ellátásokról és a szabad mozgásról szóló D. szakasz egyik zárómondata már-már cinikusnak is mondható: a másodlagos jogszabályok jövőbeni változtatásai „nem eredményezhetik azt, hogy a hasonló helyzetben lévő uniós munkavállaló hátrányosabb helyzetbe kerüljön, mint a harmadik ország állampolgára.”¹⁰

5. A Brexit gazdasági következményei – ahogy londoni jogászok látják

A brit fővárosban bejegyzett *Allen and Overy* egyike a legtekintélyesebb ügyvédi irodáknak. A világcég szakértői a napokban átfogó tanulmányt jelentettek meg egy esetleges brit kilépés várható gazdasági következményeiről.¹¹ A dokumentumból meglehetősen egyértelműen kitűnik, hogy az Európai Unióból való kilépés nem elsősorban az integrációnak, hanem Nagy-Britanniának okozna – ma még beláthatatlan – gazdasági károkat. Lényegesen nagyobb ugyanis a tét annál, mint hogy a Brexit után a brit gazdák például nem kapnának több agrártámogatást, vagy a kevésbé fejlett régiókról a kormánynak kizárólag saját forrásokból kellene gondoskodnia.

A legnagyobb veszteséget a britek számára az jelentené, hogy felszámolnák azokat a *bonyolult gazdasági és jogi kapcsolatokat*, amelyek évtizedek alatt, ráadásul szerves fejlődés eredményeként épültek ki Európában. E kapcsolatok Nagy-Britanniát is elsősorban az Unión keresztül kötik össze a rohamosan globalizálódó világ gazdaságával. A sokak szerint „hanyatló” Európa ugyanis változatlanul bolygónk legfejlettebb gazdasági régiója, amely például a globális GDP 24 százalékát állítja elő, szemben az amerikaiak 22, illetve a kínaiak 11 százalékával. Emellett az EU a termékek teljes világkereskedelméből is mintegy 20 százalékkal részesedik.

Miután az Egyesült Királyság külkereskedelmének nagyjából a felét uniós tagállamokkal bonyolítja le, a kilépés az egységes belső piac előnyeinek azonnali elvesztését jelentené a számára. Emellett a briteknek többtucatnyi országgal újra kellene tárgyalniuk azo-

kat a *szabadkereskedelmi megállapodásokat* is, amelyek hasznából a gazdasági érdekeltségeik jelenleg még részesednek. Értelemszerűen kimaradnának a most folyó – világtörténelmi jelentőségű – tárgyalásokból is, ami Földünk két legnagyobb gazdaságát, az Európai Uniót és az Egyesült Államokat tervezi szorosabban összekötni (*Transatlantic Trade and Investment Partnership* – TTIP).

Jelentős költségmegtakarítások és egyéb brit előnyök származnak abból is, hogy az uniós jogszabályok korlátozás nélküli szabad mozgást biztosítanak az *európai pénzpiacokon*. Mint már korábban is utaltunk rá, London a világ egyik legnagyobb pénzügyi központja. A különleges tőkevonzó képesség azonban – az évszázados tradíciókon kívül – azon is múlik, hogy az itt bejegyzett óriásbankok, biztosítók és más pénzügyi intézetek korlátozás nélkül hozzáférhetnek az 500 millió lakosú európai piachoz. A jelenleg hatályos uniós szabályozás szerint ugyanis a pénzügyi vállalkozások bármely tagállamban jogosultak a fogadó ország külön engedélye nélkül is működni, s a szolgáltatásaik valamennyi pénzügyi tevékenységre kiterjedhetnek (*passporting*). Az esetleges brit kilépéssel ez a jogosultságuk értelemszerűen azonnal megszűnne. Ha viszont emiatt a pénzügyi világcégek többsége a székhelyét mondjuk Frankfurtba vagy Párizsba helyezné át, ez – többek között – nehezen pótolható adókiegészítést jelentene a brit államkincstárnak. Márpedig a *passporting jogának* elvesztése miatt szinte biztosra vehető a jelentős tőke kivonás, amit a – populista körökben népszerű – euroskeptikus szólamokkal sem nagyon lehetne megakadályozni.

Az előző alfejezetben a munkaerő szabad mozgásával kapcsolatban már jeleztük, hogy a Cameron miniszterelnök által sikeres kampánytémává tett „jóléti turizmusnak” nincs valóságos gazdasági alapja. Következésképpen a tervezett korlátozó jogszabály-módosításoknak sincs különösebb értelmük, ráadásul ellentétesek a Szerződés egyes tételes rendelkezéseivel is. Ha azonban e meglehetősen összetett problémakörnek egy másik elemére is gondolunk, akkor nyilvánvaló, hogy a britek jelenleg egyáltalán nem vesztesei, sokkal inkább nyertesei az európai munkaerő szabad mozgásának. Az orvosok, a szakápolók, a jól képzett műszaki végzettségűek, például az informatikusok és az egyéb *hiányszakmák művelői* köztudottan szívesen választják Nagy-Britanniát az uniós migráció célországaként. A Brexit viszont értelemszerűen szűkítené a brit munkáltatók jelenlegi lehetőségeit, hogy egy óriási szakember-kínálatból tet-
szésük szerint válogassanak.

Cameron populista szónoklatainak egyik kedvenc témája az EU-bürokrácia és a „jogi túlszabályozás” ostromozása. Az *Allen and Overy* szakértői szélesebb összefüggésekben is vizsgálták a kérdést, és adatokkal

10 Az Európai Tanács ülése (2016. február 18. és 19.), i.m.: 23.

11 A lawyer's view on Brexit, Allen and Overy Global Law Intelligence Unit, 5 February 2016.

bizonyítják, hogy a jogi szabályozás terjedelme valamennyi fejlett országban (ideértve az európai jogot is) alapvetően a gazdasági fejlettségtől függ. A számok azt mutatják, hogy látványos a kapcsolat a *GDP nagysága*, az *iparosodottság foka*, a *városiasodás mutatói* és hasonló tényezők, valamint a *jogszabályok mennyisége* között. A nem jogászok számára is könnyen belátható, hogy a globalizáció szempontjából kulcságnak minősülő szektorok (pénzügyek, környezetvédelem, energia, infokommunikáció, versenyjog, fogyasztóvédelem, adatvédelem, közbeszerzés stb.) technikai értelemben is meglehetősen bonyolult jogi normákat igényelnek. Nagy-Britannia kilépése esetén a brit szabályok, amelyek e kulcsfontosságú területekre vonatkoznak, az EU többi tagállamában automatikusan elveszítenék a kölcsönös elismertségből (*mutual recognition*) adódó gazdasági előnyüket. Ráadásul ezeknek az ágazatoknak a többsége – objektív adottságainál fogva – kizárólag nemzetállami szinten nem is szabályozható.

A Brexit esetén a britek természetesen próbálkoznak ezzel is, csak ekkor előről kell kezdeniük azt a hatalmas és meglehetősen költséges jogharmonizációs munkát, amit az Európai Unióban évtizedek óta végeznek. Az uniós tagállamoknak ezt az alapvetően szakmai tevékenységet – elsősorban a gazdaság folyamatos digitális átállása miatt – a jövőben is intenzíven folytatniuk kell. Példaként talán elegendő emlékeztetnünk az *Uber* és az *Airbnb*, illetve az ún. megosztó gazdaság (*sharing economy*) többi szereplőjének a legalizálásával, illetve adóztatásával összefüggő – egyelőre megoldatlan – jogi problémákra. Az elszakadás híveinek ezért azt is mérlegelniük kellene, hogy a kilépés esetén nem vehetnének részt a *brit nemzeti érdekeket alapjaiban érintő szabályozási döntések* meghozatalában. A populistá propagandában ilyen kérdések természetesen nem szoktak felmerülni, annak ellenére, hogy a szigetország régóta ezer szállal kötődik a kontinens gazdaságához, s ez vélhetően nem fog változni a jövőben sem.

A nemzetközi pénzügyi piacok meghatározó szereplői biztosan nem sorolhatók az eurószkeptikusok körébe, miután már az EU-val létrejött megállapodás másnapján közzétették markáns véleményüket a Brexit-ről¹². A brit államkötvényekre köthető ún. biztosítási csereügyletek (*credit default swaps* – CDS) középárfolyama a januári 18 bázisponttól egyetlen hónap alatt 34-re, tehát csaknem a duplájára emelkedett. A 34 bázispontos adóskockázati mérőszám azt jelenti, hogy ha például valaki egy ötéves lejáratú brit államkötvényből tízmillió dollár értékben vásárol, akkor 34.000 dollár biztosítási díjat kell fizetnie, ha a befektetését biztonságban akarja tudni olyan esetekben is, amikor az államkincstár bármilyen okból nem fizetne. A kedvezőtlen gazdasági kilátások miatt az év elején más fejlett országokban is emelkedtek a CDS-felárak,

de általában a briteknél jóval kisebb mértékben. A hivatkozott cikkben idézik az egyik legtekintélyesebb londoni elemzőház, a *Centre for Economics and Business Research* (CEBR) előrejelzését is, amely szerint a brit gazdaság érzékelhetően lassul és ez várható jövőre is. A CEBR a kilépés esetén a font jelentős gyengülésével is számol, és szerintük ekkor a működőtőke-beáramlás lassulásával együtt a brit ingatlanpiaci kereslet is csökkenni fog. Az üzleti körök aggodalmát láthatóan osztja a Standard and Poor's is, miután a hitelminősítő világcég előre bejelentette, hogy le fogja minősíteni a brit államadósság jelenlegi legjobb besorolását, amennyiben a referendum eredményeként Nagy-Britannia távozik az Európai Unióból.

6. Az átmenet dilemmái egy kilépési döntés esetén

Ismert, hogy a Lisszaboni Szerződés lehetővé tette bármelyik uniós tagállam számára kilépést. Az erről szóló megállapodást – az Európai Parlament egyetértését követően – a Miniszterek Tanácsának kell elfogadnia minősített többséggel. Ha nem sikerül az EU-val szerződésben megállapodni a távozás feltételeiről, akkor a tagállam egyoldalú bejelentését követő két év elteltével a Szerződések az érintett tagállamra többé nem alkalmazhatók.

Nagy-Britannia esetében vélhetően létrejönne egy átfogó megállapodás, ennek ellenére az Unió *másodlagos jogforrásainak* jövőbeli sorsa is számos bizonytalanság forrása lehet. Az uniós rendeletek és irányelvek többsége nyilván beépíthető lenne a brit jogrendszerbe, de a kérdés nyilvánvalóan politikailag jelentős mértékben megosztaná a közvéleményt. Ha ugyanis a júniusi népszavazáson a kilépés-pártiak érnének el bármilyen csekély többséget, máris nehéz lenne elfogadtatni, hogy az uniós jogszabályok ésszerű tartalmakat is hordozhatnak, ezért a brit jogrendszerben is szükségesek, negligálásuk pedig szakmai szempontból kifejezetten káros is lehet. Miután a tagállamokban alkalmazandó európai jog jelentős részben támaszkodik az Európai Unió Bírósága által nagy számban hozott ítéletekre is, nem lenne egyszerű annak eldöntése sem, hogy ezen precedens értékű döntések közül a brit bíróságoknak melyeket kellene továbbra is alkalmazniuk. A gazdaság zavartalan működése szempontjából fontos szerepük van a – csak a címzettek vonatkozó – határozatoknak és az egyes uniós intézményekhez köthető, nem kötelező joganyagnak (soft law) is. A nagy számban kibocsátott *ajánlások és vélemények* számos komplex ágazat (versenyjog, pénzügyek, társadalombiztosítás) joganyagába beépültek és a mindennapos működés nem egyszerűen kiiktatható részévé váltak.

12 A piacok már büntetik Nagy-Britanniát, «<http://www.origo.hu/gazdasag/20160220>»

A 21. századi globalizációnak egyik fő hajtóereje a szabványügy, illetve a gazdaság biztonságos működésében kulcsszerepük van a nemzetközi akkreditációs- és megfelelési értékelő rendszereknek is.¹³ E területen olyan közmegegyezésen alapuló normák tízezrei léteznek, amelyek hatálya alól egy bizonyos gazdasági fejlettségi szint felett egyszerűen nem lehet „kilépni”. Nehezen elképzelhető, hogy a Brexit bármely odaadó híve – megfelelő kormányzati pozícióba kerülve – meg tudná szüntetni például Nagy-Britannia tagságát az *Európai Elektrotechnikai Szabványügyi Bizottságban* (CENELEC), vagy az *Európai Távközlési Szabványügyi Intézetben* (ETSI). Az idézett londoni ügyvédi iroda szakértői anyaga hasonló példaként említi, hogy a belső politikák egyes fontos területein (pl. agrártámogatások, az agrárdömping elleni védelem) Nagy-Britannia jelenleg nem is rendelkezik önálló felügyeleti szervekkel, mert ezeken a területeken a hatósági feladatokat az Európai Bizottság szakmai szervei látják el. Az *Allen and Overy* szerint a kilépéssel kapcsolatos tárgyalások és a meglehetősen bonyolult jogalkotási munka akár négy-öt évig is eltarthatna, s annak várható horribilis költségei egyelőre fel sem mérhetők. S ekkor még nem esett szó Európa harmadik legnagyobb gazdaságában az akár évekig is elhúzódó jogbizonytalanságról, valamint a kilépéssel elkerülhetetlenül együtt járó átalakulási veszteségekről sem.

7. Következtetések

Nagy-Britannia esetleges kilépése az Európai Unióból természetesen sokkal fontosabb történelmi fordulat lenne, mint amit – néhány jogi és gazdasági problémára koncentrálna – igyekeztünk a fentiekben bemutatni. Azoknak a politikai elemzőknek lehet igazuk, akik szerint a Brexit nemcsak az Unió belső viszonyait alakítaná át, hanem Európa geopolitikai szerepe is jelentős mértékben változna.¹⁴

A brit kilépés talán egyik legnagyobb veszélye, hogy egy hetvenéves tradíció szakadna meg: az európai integráció eddig – ha lassan is – de folyamatosan épült. Az „alapító atyák” gazdag elitklubjából az egykori Közös Piacnak sikerült a kontinens jelentős részét átfogó gazdasági nagyrégióvá válnia. Ez akkor is óriási eredmény, ha a „déliel”, majd a „keletiek” csatlakozására az Európai Unió már több szempontból nem volt felkészülve. Az *Európai Szén- és Acélközösség* szervezete és a kormányközi modell az ötvenes években még alkalmas lehetett arra, hogy két gazdasági ágazat feladatait közösségi szinten összehangolja.

Ma már azonban az uniós közigazgatás alig-alig képes követni a felgyorsult gazdasági és politikai folyamatokat, s egyre inkább történeti relikviává válik. Az intézményrendszer ugyanis a kezdetek óta nem sokat változott, s napjainkban egyszerűen már nem képes ellátni egy 28 tagállamból álló Európai Unió csaknem minden területre kiterjedő koordinációs feladatait. A 2008-as válság – többek között – azt is bebizonyította, hogy komoly feszültségek forrása lehet, ha a monetáris politikát továbbra is elválasztják a nemzeti alapon működő költségvetési politikától. Anakronizmus az is, ha olyan korban ragaszkodnak egyes tagállamok a vétőjoghoz, amikor az angol nyelvet használó, jogilag egységes Egyesült Államok és a – ma még – pártállami, emiatt szintén egységes Kína jelentik az igazi jövőbeli kihívást. Az Európai Tanács anarchikus működése mellett, az állandó pénzühiány miatt sem lehetséges sokáig fenntartani a közös cselekvés látszatát. Aligha lehet például egyedül „Brüsszeltől” várni a hatékony fellépést a menekültek ügyében, ha az Európai Bizottság számára már a törököknek beígért, néhány milliárd euró előteremtése is nehezen megoldható feladatot jelent. Az Európai Unió megújításához tehát – a jelenlegi, akut válságok kezelése mellett – átfogó szervezeti és pénzügyi reformra is szükség lenne.

A szakértők többsége egyébként úgy látja, hogy az Unió teljes szétesése a britek esetleges kilépése után sem valószínű. A Brexit-párti londoni polgármester, Boris Johnson például az ún. „Britzerland” mellett kampányol.¹⁵ Ezzel ugyan igyekszik valamiféle kompromisszumot találni a gazdasági érdekek és a populista törekvések között, de a javaslata számos veszélyt is hordoz. Azáltal erősítheti például a dezintegrációs folyamatot, hogy – a brit precedensre hivatkozva – más tagállamok is „különleges”, csak előnyökkel járó jogi státuszt igényelnek a maguk számára. Ennek szerencsére ellentmondani látszik, és némi optimizmusra is okot adhat, hogy a londoni City képviselői láthatóan nem támogatják a Brexit-et. Úgy tűnik, a nemzetközi pénzügy és Európa többi meghatározó gazdasági szereplője továbbra is az integráció mélyítésében és a gazdasági federalizmus erősítésében érdekeltek. Ha Nagy-Britannia szavazói mégis a távozás mellett döntenének, ez – szerencsés esetben – akár ösztönzőleg is hathat a többi centrum-ország egyre szorosabb (*ever closer*) integrációjára. Ismert, hogy a valutaunióra vagy a megerősített együttműködésre vonatkozó rendelkezések már ma is biztosítanak jogi kereteket azok számára, akik képesek meglátni az együttműködésben rejlő előnyöket, és a nehézségek ellenére is támogatói az Európai Uniónak. Még akkor is, ha ez egyre inkább csak egy „többsebességű Európa” formájában látszik fenntarthatónak.

13 Lásd részletesen: *Fazekas Marianna*: Láthatatlan közigazgatási reformok – avagy hogyan befolyásolják életünket a traktorülés szabványok? Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás Lőrincz Lajos Emlékkonferencia különszám, 2016.

14 *Alex Barker*: If Britain goes: Brexit would jolt the EU's political order, Financial Times, February 12, 2015.

15 Az elnevezés arra utal, hogy Nagy-Britanniának (Britain) a kilépés után Svájc (Switzerland) hasonló státusra kell törekednie. Ismert, hogy Svájc az Európai Szabadkereskedelmi Társulás tagjaként (Izland, Liechtenstein, Norvégia társaságában) kapcsolódik az Európai Unióhoz. In: Financial Times: i.m.

TANULMÁNY

A megélhetési minimumhoz való jog a német Alkotmánybíróság 2010. évi Hartz IV döntésében

✍ *Téglási András egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem (Budapest) Közigazgatás-tudományi Kar*

A 2008-as gazdasági világválság és a közelmúltban fokozódó európai „migránsáradat” miatt a szociális jogok alkotmányos védelme is újragondolásra kell(ett) kerüljön Európában. Míg több európai országban ez a szociális juttatások drasztikus csökkentésével jár(t), addig úgy tűnik, hogy Németországban a Szövetségi Alkotmánybíróság 2010-es Hartz IV döntése a megélhetési minimum alapjogi garanciáinak terén előrelépésként értékelhető. A Hartz IV döntés tehát „mérőkövönként” számít a német – és ezáltal a német gyakorlatot sok esetben zsinórmértékként alkalmazó magyar – alkotmánybírósági gyakorlat számára is. A tanulmány ismerteti a döntés előzményeit, főbb elvi megállapításait, valamint rövid „utóéletét”, beleértve a német jogirodalomban megjelenő kritikákat is.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, továbbiakban: BVerfG) 2010. februárjában hozott döntést¹ az ún. *Hartz IV törvény*² alkotmányosságának kérdésében. A döntés kimondta, hogy újra kell kalkulálni a tartósan munkanélkülieknek folyósított ellátmányt, ami a felnőttek esetében havi 359 euró, eltartott gyermekek után ennek a fele, ugyanis a törvényi előírások *nem elégségesek az emberhez méltó léthez szükséges létminimum* biztosítására.³ A határozat fő kérdése tehát az anyagi létminimum biztosításának állam általi kötelezettsége, illetve – az egyén oldaláról nézve – a *megélhetési minimumhoz való jog*.

Ez a döntés a német szakirodalomban és a közvéleményben is nagy visszhangot váltott ki, sokan „korzakalkotónak” tekintik ezt a döntést.

A magyar Alkotmánybíróság 1998-ban mondta ki, hogy az akkor hatályban lévő Alkotmány 70/E. §-ában meghatározott szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.⁴ Az Alaptörvény hatálybalépését követően⁵ a 40/2012. (XII. 6.) AB határozat ugyan „felidézte” ezt a kitélt,⁶ azonban a férfiak és nők

1 Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts [BVerfGE] 125, 175, 1 BvL 1/09.

2 A Hartz IV törvény *Peter Hartz* után kapta a nevét, aki az elnöke volt a törvényjavaslatot kidolgozó Hartz Bizottságnak. *Stefanie Egidy*: Casenote – The Fundamental Right to the Guarantee of a Subsistence Minimum in the Hartz IV Decision of the German Federal Constitutional Court. *German Law Journal* Vol. 12 No. 11., 1961. 2. l.

3 *Klicsu László*: Az emberi méltóság a német alkotmánybíróság egyes döntéseiben. *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010. 4. 131.

4 32/1998. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1998, 251, 254.; *Patyi András*: Protecting the Constitution (The Characteristics of Constitutional and Judicial Review in Hungary 1990–2010). Schenk Verlag, Passau, 2011. 46.

5 A magyar Alaptörvényről lásd egyebek közt: *Rixer Ádám*: Features of the Hungarian legal system after 2010. *Patrocinium*, Budapest, 2012, 90–117.; *Móré Sándor*: Magyarország Alaptörvényének egyes lényeges jellemzői és funkciói (6. szekció: Az alkotmányos demokrácia változásai Magyarországon és Romániában): Közép-Európa: együttműködés és versengés, a Magyar Politikatudományi Társaság XIX. vándorgyűlése, Kolozsvár, 2013. május 31.; *Móré Sándor*: Gondolatok az Alaptörvény elfogadásáról. In: *Rixer Ádám* (szerk.): Állam és közösség: Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2012. 167–173.

6 Indokolás [27]

egyenlő nyugdíjkorhatárára vonatkozó népszavazási kezdeményezéssel kapcsolatos 28/2015. (IX. 24.) AB határozat ettől *elhatárolódni* látszik.⁷ Egy kifejezetten a megélhetési minimummal foglalkozó 2013-as ügyben pedig – noha az Alkotmánybíróság alkotmányos követelményt is megállapított – csak egy-egy különvéleményben került felidézésre az 1998-as AB határozat, illetve annak elvi kitétele.⁸ A vita tehát – hogy ti. az Alaptörvényből milyen egyéni jogok és állami kötelezettségek származnak a megélhetési minimumra nézve – álláspontom szerint még korántsem tekinthető véglegesen lezártnak.⁹ Indokoltnak tartom ezért a - magyar Alkotmánybíróság számára sok esetben mintha - német gyakorlat legutóbbi fejleményeinek, így különösen a 2010-es Hartz IV döntés előzményeinek, *főbb tételeinek és utóéletének* a bemutatását – beleértve a jogirodalomban megjelenő kritikákat –, bízva abban, hogy az e kérdéshöz kialakuló vitához némi adalékul is szolgálhat majd ez a rövid kis elemzés. A kérdés aktualitását csak fokozza az utóbbi időben felerősödő migránshelyzet is, amelynek Németország – ahogy ez majd jelen írásból is kiderül: „nem véletlenül!” – első számú célországa.

I.

A Hartz IV döntés lényege

1. A BVerfG a méltóságteljes létminimumhoz való alapjogot a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdés szerinti emberi méltósághoz való jog és azzal összefüggésben a 20. cikk (1) bekezdésében deklarált szociális jóléti állam elvének *együttes* értelmezéséből vezette el. Ezáltal

a BVerfG egy olyan új jogot „olvasztott ki” a „megélhetési minimumhoz való joggal”, amely szövetszzerűen nem szerepel a Grundgesetzeben.¹⁰

A BVerfG ezt a jogot a következőkre alapozta. A Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdése felhatalmazza a törvényhozót arra, hogy biztosítsa a méltóságteljes létminimumot. Ha az embernek azért nincsenek meg a méltóságteljes lét garantálásához szükséges anyagi eszközei, mert azt sem saját munkájából, sem saját anyagi eszközeiből, sem mások támogatásából nem tudja biztosítani, akkor az állam köteles a felhatalmazás keretein belül védeni az emberi méltóságot és fenntartani a szociális jóléti államot azáltal, hogy biztosítja számára – mint rászorulóknak – a szükséges anyagi eszközöket.¹¹ Az alkotmányból közvetlenül levezethető támogatási igény – ami a *méltóságteljes létminimum* garantálásához szükséges – azonban csak a méltóságteljes élet fenntartásának feltétlenül szükséges eszközeit fedi le. Ez az igény az egész létminimumot egy *mindenre kiterjedő alapjogi garanciaként biztosítja*, ami magában foglalja az *ember fizikai létezését*, úgymint az élelem, a ruházzkodás, háztartási eszközök, lakhatás, fűtés, higiénia és egészségügyi ellátás, és biztosítja a társas kapcsolatok fenntartásának lehetőségét, valamint a *szociális, kulturális és politikai életben való részvétel egy minimális fokát*, lévén, hogy az ember szükségszerűen társadalmi közegben él.¹²

A BVerfG kimondta, hogy a méltóságteljes létminimum garanciáját *törvény által kikényszeríthető* jognak kell biztosítani. Ez közvetlenül következik a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdése által garantált védelemből. A rászoruló egyén nem lehet kiszolgáltatva önkéntes állami támogatásoknak, vagy más személyek támogatásának alanyi jogot nem garantáló rendelkezések által. A törvényi támogatási igénynek mindig le

7 Indokolás [34] Ugyan a határozat az Alaptörvény megváltozott rendelkezéseivel magyarázza ezt az elhatárolódást, ám álláspontom szerint a későbbiekben a német alkotmánybíróság szociális tárgyú döntéseinek átvételénél célszerű azt is figyelembe venni, hogy a német alaptörvény (*Grundgesetz*) – szemben a magyarral – az állampolgárokat megillető kifejezett szociális jogokról *nem* tartalmaz rendelkezéseket. *Takács Albert*: A szociális jogok. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 800. Ennek oka a weimari alkotmány negatív politikai következményeiben keresendő, ti. a weimari alkotmány széles körben alanyi jogként fogalmazott meg olyan gazdasági-szociális jogosultságokat, amelyek állandó politikai követelése az állam destabilizálódását, a jobb- és baloldali radikalizmust, majd a náci hatalomátvételét segítették elő. *Kardos Gábor*: A szociális jogok jogi kikényszerítésének lehetőségei. Esély 1996/6. 24.

8 27/2013. (X. 9.) AB határozat, lásd: *Kiss László* alkotmánybíró különvéleménye. Ezzel lényegében azonos álláspontra helyezkedik Balogh Elemér különvéleménye is, amelyhez Lévay Miklós alkotmánybíró is csatlakozott. A határozat jogirodalmi értékelését lásd: *Halmai Gábor*: In memoriam magyar alkotmánybíráskodás. Fundamentum 2014/1–2. 57–58.

9 *Lenkovics Barnabás* már az átmeneti rendelkezéseket felülvizsgáló 45/2012. (XII. 29.) AB határozathoz írt különvéleményében rámutatott arra, hogy a 2008-as válság különösen súlyosan érinti az ún. második generációs (gazdasági, szociális, kulturális) emberi jogokat, amelyet a társadalom jogkorlátozásként, szerzett jogok megvonásaként vagy mértékük csökkenéseként éli meg. *Lenkovics Barnabás* ehelyütt utalt arra is, hogy a „szociális jogállam” – objektív és szubjektív, belső és külső kényszerek hatására – visszavonulóban van, amit sokan Európa-szerte, így nálunk is a „demokratikus jogállam” és az alkotmányosság válságaként élik meg. Lásd a különvélemény [236] sz. bekezdését. *Rixer Ádám* szerint a nemzetközi szakirodalom alapján kijelenthető, hogy a gazdasági válságra adott válaszok jelentős eltéréseket mutatnak, és nincs köztük „egyedül üdvöztető” foratókönyv. *Rixer Ádám*: A köz természet. Új irányok a magyar közigazgatásban és közigazgatás-tudományban. Patrocinium, Budapest, 2013. 51. Ehelyütt Rixer ismerteti a főbb megoldásokat is.

10 Lásd pl. BVerfGE 1, 97 (104–105), idézi: *Egidy* i.m. 1969. 51. lj.

11 BVerfGE 125, 175 (222)

12 BVerfGE 125, 175 (223)

kell fednie minden egyén teljes egzisztenciális szükségletét.¹³ Ha a törvényhozó nem tesz eleget megfelelően ennek a(z) – létminimum meghatározására irányuló – alkotmányos kötelezettségének, akkor a törvény a mulasztás mértékében alkotmányellenes.¹⁴

Az 1. cikk (1) bekezdéséből eredő támogatási igény meglelte közvetlenül az alkotmányból ered, ám annak mértéke már nem vezethető le közvetlenül az alkotmányból. Ez a mérték függ a mindenkorai társadalomnak – a méltóságteljes lét biztosításáról alkotott – nézeteitől, a rászoruló egyén speciális lakhatási feltételeitől, valamint a vonatkozó gazdasági és technikai körülményektől, amit ennek megfelelően a törvényalkotónak kell meghatározni.¹⁵ A Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdésében lefektetett szociális jóléti állam elve a törvényalkotóra azt a kötelezettséget rója, hogy a méltóságteljes létminimum garantálása tekintetében megfelelően értékelje az aktuális társadalmi valóságot. Vagyis a parlamentnek kötelessége konkretizálni a támogatási igényeket mind a feltételek, mind a jogkövetkezmények terén. Az főszabály szerint a törvényhozó mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy a létminimumot pénzbeli, természetbeli támogatásban vagy szolgáltatások útján biztosítja. A létminimum biztosításához szükséges támogatások mértékének meghatározása is a jogalkotó mérlegelési szabadságába tartozik. Ez a támogatások mértékének meghatározására vonatkozó mérlegelési lehetőség magában foglalja az aktuális

életfeltételek és szükségletek értékelését is. Azonban ennek mértéke is változó: a törvényhozó szabadsága szűkebb, ha az ember fizikai létezésének biztosításához szükséges támogatásokat biztosítja, és szélesebb, ha a társadalmi életben való részvétel lehetőségét biztosítja.¹⁶

2. A Hartz IV döntésben a BVerfG a felnőttek és gyermekek általános ellátásáról szóló rendelkezések csökkentését alkotmányellenesnek találta, elsődlegesen azért, mert azt a törvényhozó nem támasztotta alá megfelelő statisztikai vizsgálatokkal, empirikus kutatásokkal, hanem csupán random becslésekre alapozott.¹⁷

A BVerfG szerint ugyan a törvényhozást diszkrecionális jogkör illeti meg a juttatások kiszámítását meghatározó statisztikai modell kiválasztásában, azonban ezt a jogkörét a törvényhozónak következetesen és átláthatóan kell alkalmaznia. A BVerfG tehát nem a szociális juttatás konkrét összegét, hanem az ennek meghatározására irányuló eljárást tartotta alkotmányellenesnek. A döntés tehát nem követeli meg ezeknek az ellátásoknak a növelését.

A BVerfG megvizsgálta azt a folyamatot, amelynek során a törvényhozó a standard juttatások mértékét kalkulálta, feltéve, hogy egy alkotmányosan elfogadható eljárás meghatározása majd a standard juttatásoknak egy alkotmányosan elfogadható mértékét fogja eredményezni. A BVerfG megvizsgálta, hogy a

13 BVerfGE 125, 175 (140) Bittner szerint ugyanakkor azáltal, hogy a BVerfG szerint minden ember megélhetési szükségleteit mindenkor biztosítani kell, nem csak egy önkényesen kiválasztott időszakban, olyan törvényi rendelkezések is alkotmányellenesek lennének, amelyek időkorlátot állítanak fel a törvényi ellátásokra (pl. ha az ellátás csak két egymást követő évben vagy maximum öt évig folyósítható). Ezt a megközelítést alkalmazták az USA-ban az 1996-os Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act kapcsán. Lásd: Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act of 1996, Pub. L. No. 104/193, 110 Stat. 2105) Bittner szerint egy ilyen jogalkotás már a BVerfG tesztjének első pontján elbukna, mivel nem határozza meg és nem írja le az emberhez méltó lét garantálásának célját úgy, hogy az eleget tegyen a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdés és a 20. cikk (1) bekezdésének. Claudia Bittner: Casenote – Human Dignity as a Matter of Legislative Consistency in an Ideal World: The Fundamental Right to Guarantee a Subsistence Minimum in the German Federal Constitutional Court's Judgment of 9 February 2010. German Law Journal Vol. 12 No. 11., 1955.

14 „Wenn der Gesetzgeber seiner verfassungsmäßigen Pflicht zur Bestimmung des Existenzminimums nicht hinreichend nachkommt, ist das einfache Recht im Umfang seiner defizitären Gestaltung verfassungswidrig.” BVerfGE 125, 175 (137) A jogirodalomban ezzel kapcsolatban felmerült az a kritika, hogy ezek alapján a segélyek és bérek közötti távolság meghatározásának elve, az ún. „Lohnabstandsgebot” is alkotmányellenes lenne, amennyiben annak alkalmazása azzal a következménnyel járna, hogy az érintettnek a megélhetéshez szükséges igényei nem kerülnek fedezésre. Anne Lenze: Zur Bedeutung nationalen und europäischen Grundrechtsschutzes für das „untere Drittel” der Gesellschaft. In: Humanistische Union (Hrsg.) Perspektiven des nationalen und europäischen Grundrechtsschutzes der Bürger- und Menschenrechte. Erstes Gustav-Heinemann-Forum 3/4. September 2010. Norderstedt/Berlin 2011. 27–28. (A „Lohnabstandsgebot” a német szociális jog azon alapelve, amely szerint a szociális és a munkanélküli-segély mértékét a kereső tevékenységhez kapcsolódó fizetésekhez képest alacsonyabban kell meghatározni. Ehhez az alsó jövedelmi csoportok átlagjövedelmét veszik alapul. A cél a munkaszerzés előmozdítása és a felelősség érzetének erősítése – Lásd: Jens S. Dangschat: A fordizmus utáni időszak osztálystruktúrái. «http://fordulat.net/pdf/2/dangschat.pdf» 35. 25. l.)

15 BVerfGE 125, 175 (224)

16 BVerfGE 125, 175 (224–225)

17 Indokolás [34] Ugyan a határozat az Alaptörvény megváltozott rendelkezéseivel magyarázza ezt az elhatárolódást, ám álláspontom szerint a későbbiekben a német alkotmánybíróság szociális tárgyú döntéseinek átvételénél célszerű azt is figyelembe venni, hogy a német alaptörvény (Grundgesetz) – szemben a magyarral – az állampolgárokat megillető kifejezett szociális jogokról nem tesz említést. Az alaptörvény 20. cikkének (1) bekezdése kijelenti, hogy a Német Szövetségi Köztársaság demokratikus és szociális szövetségi állam. A 28. cikk (1) bekezdése arra kötelezi a tartományokat, hogy a saját alkotmányos rendjüket az alaptörvény köztársasági, demokratikus és szociális jogállami elvei szerint alakítsák ki. Az anyák védelemre és gondoskodásra való 6. cikk (4) bekezdésében említett joga esetleg szociális tartalmú jog is lehetne, a 6. cikk egésze azonban a házasság és a család védelméről szól, ezért az anyák jogai az alaptörvény rendszerében nem minősülnek szociális jogoknak. A német alaptörvény tehát szociális alapjogokról nem tartalmaz rendelkezéseket. Takács Albert: A szociális jogok. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 800. Ennek oka a weimari alkotmány negatív politikai következményeiben keresendő, ti. a weimari alkotmány széles körben alanyi jogként fogalmazott meg olyan gazdasági-szociális jogosultságokat, amelyek állandó politikai követelése az állam destabilizálódását, a jobb- és baloldali radikalizmust, majd a nácik hatalomátvételét segítették elő. Kardos Gábor: A szociális jogok jogi kikényszerítésének lehetőségei. Esély 1996/6. 24.

törvényhozó meghatározta-e a szándékát az emberi méltósággal összhangban lévő létbiztonságra, ennek meghatározásához megfelelő számítási eljárást választotta-e ki, és megfelelően tisztázta-e a szükséges tényeket, és azokon a határokon belül maradt-e, ami világos számokkal igazolható minden számítási lépésnél, a kiválasztott eljárás és annak strukturális elvein belül.¹⁸

A BVerfG megállapította, hogy a törvényhozó megfelelően definiálta a megélhetési minimum biztosításának célját, és az ennek biztosításához szükséges eszközök reális meghatározásához is megfelelő statisztikai módszert alkalmazott. Az átlag ellátásszint kalkulációjánál alkotmányosan elfogadható volt a törvényhozó részéről, hogy kizárt olyan költségeket, amelyek a létbiztonsághoz nem szükségesek, noha ezeknek a költségelemeknek a megállapításához a törvényhozónak ugyancsak empirikus vizsgálatokat kellett végezni. Az ellátás *átlagszintjének* kiszámításakor a törvényhozó olyan kiadásokat vont le, amelyek a létszükséglethez nem tűnnek nélkülözhetetlennek (pl. bútorozás költségei, oktatás költségei), ugyanakkor e döntések mögött nem volt meg a szükséges *empirikus alap*, ti. nem végeztek kutatásokat arra vonatkozóan, hogy a háztartások költenek-e egyáltalán – és ha igen, mennyit – ezekre a kiadásokra. Mivel az egyes felnőttekre kalkulált átlagszintet alkotmányellenessé nyilvánította a BVerfG, a házastársakra és gyermekekre számított kalkulációk is osztották ennek sorsát, lévén, hogy ez utóbbiakét az egyénre számított összeg meghatározott százalékában határozták meg.¹⁹

3. A *gyermekellátás* átlagának kalkulációja ezen túl azért is alkotmányellenes, mert azt nem lehet automatikusan – konkrét empirikus vizsgálatok nélkül – a felnőttek szükségleteinek meghatározott százaléka szerint kikalkulálni. A BVerfG szerint tekintettel kell lenni a gyermek speciális szükségleteire, a *gyermek* ugyanis *nem „kis felnőtt”*.²⁰ A vizsgált szabályozásban figyelmen kívül maradtak a tankönyvek, az iskolai füzetek és más eszközök költségei, amelyek egy gyermek létezéséhez hozzátartoznak.²¹ E költségek fedezése nélkül a gyermeknek megszűnnek a társadalmi életkilá-

tásai.²² Az eredetileg az egyedülállókra meghatározott segélyezési mérték, amelyet jövedelmi statisztikákból és a háztartások fogyasztási adataiból vezettek le, nem alkalmazható minden esetben alkotmányos módon.²³ Ez a módszer ugyanis a jövedelem szempontjából a legalsó 20 százalékba tartozó háztartások fogyasztási kiadásain nyugszik.²⁴ Habár a statisztikai modell alapvetően elfogadható, az alsó ötöd kiadásait az egyes általános kiadási tételek (szörme, méretre szabott ruha, vitorlázó repülőgép vásárlása) százalékos csökkentése révén állapítják meg, anélkül, hogy tisztáznák, az alsó ötöd tényleges kiadásaiban ezek az általános tételek előfordulnak-e.²⁵ Ez a számítási modell hatásában hátrányosabb a gyermekeket illetően, és ezt a hátrányt a jogalkotónak ki kell küszöbölnie.²⁶

A BVerfG szerint a gyermekek szükségleteinek kiszámításához teljesen *más* – bár nem szükségképpen bonyolultabb – *számítási módszereket* kellett volna alkalmazni. A törvényhozó ugyan utalt az OECD által kidolgozott mértékre²⁷ és a Münnich/Krebs tanulmányra²⁸, ám egyik sem volt kielégítő, mivel egyik sem adott választ a gyermekek alapvető szükségleteire.²⁹

4. A BVerfG ugyancsak alkotmányellenesnek találta a *standard ellátási szint* fejlesztése és az aktuális *nyugdíj* értékének fejlesztése közötti kapcsolatot, ugyanis a megélhetési minimumot a tiszta jövedelem, a megélhetési költségei és a fogyasztási szokások determinálják.³⁰ A nyugdíjak számítása ugyanakkor a bruttó kiadások és fizetések fejlődési tényezőin alapult, az általános nyugdíjbiztosításba befolyó hozzájárulások mértékén és fenntarthatósági tényezőin, ezek azonban a megélhetési minimum meghatározására nem alkalmasak. A BVerfG szerint az ellátási szttenderdek jogszabályi meghatározásának elég *rugalmasnak* kell lennie ahhoz, hogy a közigazgatási hatóságok minden egyén számára az emberi méltóságnak megfelelő eszközöket biztosíthassanak.³¹

5. A kérdéses jogszabályi rendelkezések csak néhány, *nem rendszeres szükségletet* fedeztek, és nem tar-

18 Egidy i.m. 1965.

19 Egidy i.m. 1966.

20 Klicsu i.m. 131.

21 Uo.

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

25 Klicsu i.m. 131–132.

26 Klicsu i.m. 132.

27 Lásd: What are Equivalence Scales?, OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/61/52/35411111.pdf> idézi Egidy i.m. 1967. 37. lj.

28 M. Münnich – T. Krebs: Ausgaben für Kinder in Deutschland – Berechnungen auf der Grundlage der Einkommens- und Verbrauchss-
tichprobe 1998, Wirtschaft und Statistik 2002, 1080. és köv. oldalak; idézi Egidy i.m. 1967. 38. lj.

29 BVerfGE 125, 175 (193–194); idézi Egidy i.m. 1967. 39. lj.

30 BVerfGE 125, 175 (184); idézi Egidy i.m. 1967. 41. lj.

31 Egidy i.m. 1967.

talmaztak olyan rendelkezéseket, amelyek növelnék az átlagot a *különleges szükségletek ismétlődése* esetén, vagyis az egyéneknél felmerülő potenciális nehézségek esetére szükséges meghozni a megfelelő jogszabályi rendelkezéseket, ha ezek a nehézségek nem oldhatók meg a standard ellátásból. A BVerfG szerint a rászoruló személyektől elvárható, hogy némi megtakarítást halmozzanak fel, ezért az is elvárható, hogy ezek a nehézségek csak ritka esetben merüljenek fel.³² Tehát a szükségképpen ismétlődő, különleges szükségletekre vonatkozó törvényi rendelkezések hiányát – hogy tudniillik a jövedelmi és fogyasztási statisztikák alapján az átlag ellátási szint csak a fogyasztási szükségletek átlagos kívánalmait tükrözték – alkotmányellenesnek találta a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdésének a 20. cikk (1) bekezdésével való együttes értelmezésére tekintettel. Az ezeken felüli, szükségképpen ismétlődő atipikus szükségletekre vonatkozó speciális igényekre a törvényhozónak megfelelő törvényeket kell alkotnia, amelyek nem csupán egy-egy esetre vonatkoznak.³³ Ez az ún. „elnehezdedési klauzula” (*Härtefallklausel, Hardship Clause*).³⁴ A BVerfG azonban még ennél is tovább ment, és megállapította, hogy azok az ellátásban részesülők, akiknek különleges, visszatérő szükségleteik vannak, még a szükséges törvényi rendelkezések megalkotása előtt is meg kell kapják a szükséges ellátásokat vagy készpénzben, vagy természetben. Az átmeneti időszakig *közvetlenül az alkotmányon alapuló* jogosultság illeti meg az egyéneket a pénzügyi támogatásra, még a vonatkozó *törvényi szabályozás hiján is*.³⁵ Ezzel a BVerfG döntése a *törvényhozás helyett megteremtett egy azonnali jogosultsági igényt* az átmeneti időszakra, amíg az elnehezdedési klauzulának megfelelő törvényi rendelkezések megalkotásra nem kerülnek.³⁶

Az elnehezdedési klauzula tehát a BVerfG általi *vég-ső biztonsági hálóként* szolgál. Erre az eshetőségre a BVerfG egyedüli példaként azt hozta fel, amikor az elvált szülők egyike messzire költözik, és ezért a gyermekével való kapcsolattartásához szükséges költségeket nem tudja fedezni.³⁷

6. A BVerfG csak *pro futuro* hatállyal semmisítette meg az alkotmányellenesnek talált rendelkezéseket, így az alaptörvény-ellenesség megállapításának a már

lezárt vagy folyamatban lévő ügyekre nem volt kihatása. Az *ex tunc* megsemmisítéssel ugyanis valamenyny szociális juttatás törvényi alapja megszűnt volna, ráadásul ezzel a BVerfG megóvta a költségvetést a korábban meg nem határozott kiadások visszamenőleges kifizetésétől. A nem megfelelő időzítés vagy az ezen instrukcióknak való meg nem felelés esetén bármely változtatás a határidőt követően már visszamenőleges hatályú lesz, lévén, hogy *az állam nem profitálhat az alkotmányellenességből a rászoruló kárára*.

II.

A Hartz IV döntés előzményei és értékelése a német jogirodalomban

7. A Hartz IV döntéssel a BVerfG *nem lépett teljesen új útra*, a „gazdasági megélhetési minimum” már régóta jelen van a testület *emberi méltósággal* kapcsolatos joggyakorlatában.³⁸ Az első ilyen döntés 1951-ben azonban kifejezetten *elvetette* ezt az alkotmányos jogot.³⁹ A döntés a háborús áldozatokkal kapcsolatos jogszabályokról szólt, és a panaszos szerint a törvény alapján járó jogosultsága túl alacsony volt. A BVerfG szerint azonban nincs alkotmányos joga arra, hogy a törvényhozás biztosítsa számára igényének – törvény általi – fenntartását. A BVerfG akkor *az emberi méltóságot úgy értelmezte, mint amely az államra azt a kötelezettséget rója, hogy védelmet biztosítson a megalázás, üldöztetés, megfélemlítés és kiközösítés ellen, de nem véd az anyagi nehézségekkel szemben*. A BVerfG akkor még azt is kimondta, hogy az állam kötelezettsége az elviselhető és tolerálható életfeltételekre a Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdése szerinti szociális állam elvéből következik. A BVerfG joggyakorlata tehát ettől kezdve, *közel hatvan évig* azt az elvet követte, hogy az államnak kötelezettsége a megélhetési minimum védelme, de *nem egyéni jogosultságként*.⁴⁰

8. Ahogy az alapvető jogokat kezdetben csak az állammal szembeni negatív védelemként értelmezte, és

32 BVerfGE 125, 175 (2008); idézi Egidy i.m. 1968. 45. lj.

33 Ez utóbbi kitételnek az az oka, hogy az egyedi esetben előforduló szükségletek fedezésére a jogszabály lehetővé tesz hitelezési lehetőséget, amennyiben valamely különleges szükséglet felmerül. Second Book Of The German Code Of Social Law (SGB II) § 23, valid until 31 December 2010.; Bittner i.m. 1955. 75. lj.

34 Erre a klauzulára utalt a magyar Alkotmánybíróság is a devizahitelek megmentéséről szóló törvényt vizsgáló 34/2014. (XI. 14.) AB határozatban is. Lásd: Indokolás [44]

35 BVerfGE 125, 175 (220)

36 Bittner i.m. 1955.

37 BVerfGE 125, 175 (207); Bittner egy másik példaként hozza fel tanulmányában a szükséges egészségügyi ellátási költségeket, amelyeket a kötelező egészségbiztosítás keretében az állam nem fedez. Bittner i.m. 1956. 76. lj.

38 Bittner i.m. 1942.

39 Uo.

40 Uo.

nem egy meghatározott állami cselekvésre irányuló pozitív jogként, a BVerfG a megélhetési minimumot is a kezdetekben csupán negatív jogként kezelte,⁴¹ és különösen az *adótvénnyel* szemben alkalmazta,⁴² hogy ti. a *létminimum adómentessége* az emberi méltóságból és azzal összefüggésben a szociális jóléti állam elvéből, az egyenlőség elvéből és a család védelméhez való jogból ered.⁴³ Ez alapján az *állam köteles az adózók jövedelmét addig a mértékig adómentesen hagyni, ami szükséges a saját maga, szülei és gyermekei számára*, ezért a szülők által fizetett tartásdíjnak adómentesnek kell lennie.⁴⁴ A német alkotmánynak abból a szabályából, amely szerint a házasság és a család az állam különleges védelme alatt állnak, az következik, hogy egy család adóztatásánál a család tagjaira eső létminimumösszegeket is adómentesen kell hagyni.⁴⁵

Mindezen túl a létminimum garantálásához való alapjog a *harmadik személyekkel szembeni védelmet* is magába foglalja, ami kifejezésre jut abban, hogy a jövedelem és a vagyontárgyak mentesek a *végrehajtás alól és a tartásdíj számításában*.⁴⁶ Később azonban a BVerfG kiterjesztette ezt a jogot a szociális javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés alkotmányos jogával.⁴⁷ Ez a részvételi komponens képezi az alapját a Hartz IV döntésnek is.⁴⁸

9. A következő jelentősebb döntésében, 1991-ben a BVerfG-nek a gyerekjátékok finanszírozásával kellett szembenéznie. A testület anélkül, hogy elmagyarázta volna, hogy a gazdasági létminimumot hogyan kell megállapítani, kimondta, hogy a szövetségi szociális segélyezésről szóló törvény⁴⁹ megfelelően biztosítja a minimális feltételeket az emberhez méltó léthez. Eltekintve a normál mindennapi megélhetési költségektől, a BVerfG arra a következtetésre jutott, hogy *nincs olyan alkotmányos kötelezettség*, hogy biztosítani kellene egy egyszeri pénzösszeget a *játékok árára*, mint pl. babakártya vagy tricikli, amit a panaszos kérelmezett volna.

10. Egy 2008-as döntésében a BVerfG kimondta, hogy a megélhetéshez szükséges minimum ellátásokat *törvényileg garantált jogosultságokként* kell biztosítani, vagyis *nem* elegendő, hogy ezeket ténylegesen, *de facto* biztosítsák.⁵⁰

11. Ennek egy következő lépcsőfoka, ami egyúttal a Hartz IV döntés nagy előrelépése is, hogy ti. egy álla-

41 BVerfGE 1, 97 (104). A megélhetés minimumstandardjának fejlődéséről lásd: *Andreas von Arnould*: Das Existenzminimum, in: *Strukturfragen des Sozialverfassungsrechts* 251, 252–53 (szerk.: Andreas von Arnould – Andreas Musil) 2009. 257.; lásd továbbá: *Volker Neumann*: Menschenwürde und Existenzminimum, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht* 426, 432 (1995); 431.; hivatkozva *Egidy* i.m. 1973. 90. lj. A Hartz IV döntés egyik része is foglalkozik azzal, hogy a megélhetési minimum attól függ, hogy védelmi jogként vagy jogosultsági jogként forog-e kockán, ti. másként értelmezendő, ha adómentességként, és másként, ha állami juttatás garantálásához való alkotmányos jogként kerül felhívásra, tehát a megélhetési minimum másként értelmezendő adózási, és másként szociális juttatási kontextusban. A rászoruló gyermekek standard juttatása (*Sozialgeld*) alacsonyabb lehet, mint az adófizető szüleiknek biztosított adókedvezmény. *Bittner* i.m. 1951. *Klicsu László* felhívja arra a figyelmet, hogy a létminimum biztosítása állami támogatással és a létminimum adómentessége elve, ami elvonási tilalmat jelent, az emberi méltóság két különböző dimenziójából ered. Az utóbbi az állami beavatkozást elhárító funkcióval függ össze. *Klicsu* i.m. 132. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság egyik bírójának, *Thomas* az azonos neműek házasságáról szóló 2015-ös ítélethez fűzött különvéleményében úgy foglalt állást, hogy az állam az emberi méltóságot – mint az emberrel veleszületett jogot – nem képes sem adományozni, sem elvenni; ezért azok, akikről az állam megtagadja a szociális ellátásokat, emiatt nyilvánvalóan nem veszítik el a méltóságukat. („...those denied governmental benefits certainly do not lose their dignity because the government denies them those benefits. The government cannot bestow dignity, and it cannot take it away.”) 576 U. S. (2015), 16–17, *Thomas, J.*, dissenting opinion.

42 *Tobias Auel*: Das Gewährleistungsrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum, in *Linien Der Rechtsprechung Des Bundesverfassungsgerichts Erörtert Von Den Wissenschaftlichen Mitarbeitern*, Vol. 2, 173, 273, 275 (szerk.: *Sigrid Emmenegger – Ariane Wiedemann*), 2011.; idézi *Bittner*: i.m. 1942. 7. lj.

43 BVerfGE 82, 60 (85); *Anne Lenze*: Hartz IV Regelsätze und gesellschaftliche Teilhabe, Das Urteil des BVerfG vom 9.2.2010 und seine Folgen, *Wiso Diskurs* 4 (May 2010). 4.; *Maximilian Wallerath*: Zur Dogmatik eines Rechts auf Sicherung des Existenzminimums, 63, *Juristenzeitung* 157, 161 (2008). 161.; *Arnould* i.m. 280.; hivatkozva *Egidy* i.m. 1974. 91. lj.

44 Pl. 1998. november 10-i döntés, 2 BvL 42/93 és BVerfGE 82, 60.; *Bittner* i.m. 1942.; *Klicsu* i.m. 132.

45 *Heinz-Jürgen Pezzer*: Verfassungsrechtliche Perspektiven der Familienbesteuerung, In: *Festschrift für Wolfgang Zeidler* 1., Wolfgang Zeidler-Walther Fürst-Roman Herzog-Dieter C Umbach, Berlin; New York: W. de Gruyter 1987. 764. *Klicsu* utal arra, hogy az az érvéls, mely szerint az állami támogatások, az állami gondoskodás különféle formái végső soron kiegyenlítő hatásúak, az alaptörvény emberképével összeegyeztethetetlen. Az alaptörvény emberképe ugyanis nem az államnak alávetett, és előbb anyagi javaitól állami elvonás útján megfosztott, majd az állam kegyéből visszatámogatott ember, akiről majd az állam gondoskodik, ha ez szükséges lesz – ez egy totális állam képe. Az alaptörvény emberképe az államtól független, önálló, önmagáról gondoskodni képes ember, akinek a megélhetéshez szükséges javait, ha ezek előállítására önmaga képes, az állam nem vonhatja el. *Klicsu* i.m. 132.

46 *Zivilprozessordnung [ZPO] [Civil Procedure Code] §§ 811, 850; José Martínez Soria*: Das Recht auf Sicherung des Existenzminimums, 60 *Juristenzeitung* 2005. 652.; *Arnould* i.m. 284–85.; hivatkozva *Egidy* i.m. 1974. 92. lj. A tartási kötelezettség kapcsán az egyén szükséges tartásának figyelembevételi kötelezettségét a magyar Alkotmánybíróság is megerősítette a 27/2013. (X. 9.) AB határozatban.

47 Lásd: BVerfGE 33, 303.; *Franz Reimer*: Der Staat als Türöffner, Zugang – eine Kategorie des Sozialverfassungsrechts im Gewährleistungsstaat, *Strukturfragen des Sozialverfassungsrechts*, 223 és köv. oldalak, 237.; *Ralf Rothkegel*: Ein Danaergeschenk für den Gesetzgeber, Zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 9. Februar 2010 – 1 BvL 1, 3, 4/09 –, 49. *Zeitschrift für die Sozialrechtliche Praxis*. 2010, 140.; hivatkozva *Egidy* i.m. 1974. 93. lj.

48 *Egidy* i.m. 1973.

49 *Bundessozialhilfegesetz (BSHG)*.

50 Ez már egy jól kidolgozott elvnek számít a német Szövetségi Közigazgatási Bíróság (Bundesverwaltungsgericht) joggyakorlatában. Lásd: BVerwGE 1, 159 (161), V C 78.54 of 24 June 1954; idézi: *Bittner* i.m. 1943. 13. lj.

mi kötelezettségből – mint az állami kötelezettségnek a „tükörképe”, másik oldala – egy *egyéni*leg érvényesíthető alkotmányos jogot alkotott a törvény által biztosított állami juttatásokra.⁵¹ A német jogirodalomban a Hartz IV döntést azért is tekintik „korszakalkotónak”, mivel korábban a jóléti állam csupán egy objektív kötelezettségként került értelmezésre,⁵² e döntésben azonban a BVerfG egyértelműen kimondta, hogy a megélhetési minimum garantálásához való jog *egyéni*leg érvényesíthető, kikényszeríthető alanyi jog, amelyet a törvényhozónak megfelelő eszközökkel és további végrehajtási intézkedésekkel kell biztosítani.⁵³ A BVerfG elutasította azt az álláspontot, hogy az egyéni jogosultságok csak a törvényi rendelkezésekből származnak,⁵⁴ vagy csak abban az esetben merülnek fel, amikor támogatás nélkül az alapvető szabadság súlyosan veszélyeztetve van.⁵⁵ Ezzel szemben a BVerfG expliciten elismerte a pénzügyi támogatás adományozásának – közvetlenül az alkotmányból eredő – szükségességét, habár ez az alkotmányból közvetlenül eredő jogosultság csak kivételes körülmények között merül fel, a megfelelő törvényi garanciák megalkotása általában a törvényhozó feladata.⁵⁶

Egyes jogirodalmi álláspontok szerint a „megélhetési minimumhoz való jog” elismerésével a BVerfG egy olyan új jogot fejlesztett ki, amely *szövegszerűen nem szerepel* a Grundgesetzből,⁵⁷ hanem azt az emberi méltósághoz való jog és szociális jóléti állam elvének együttes értelmezéséből vezette le a testület.⁵⁸ Az *emberi méltóság* abszolút garanciája ezáltal egyrészt egyfajta *gazdasági jogosultsággá transzformálódik*, másrészt a BVerfG ezzel egy új típusú alkotmányos jogot kreált, ez az ún. *Gewährleistungsrecht*, azaz egy alkotmányos garancia, szemben az állammal szembeni védelmi joggal vagy a védelemhez és részvételhez való joggal.⁵⁹

12. Az emberi méltóság a BVerfG állandósult gyakorlata szerint az alkotmány legnagyobb értéke,⁶⁰ annak absztrakt természete miatt azonban különösen fontos a törvényhozó értelmezése.⁶¹ A BVerfG rendszeresen alkalmazza az ún. *Objektformel* elméletet, ami az emberi méltóságot az *egyéni tárgyként való kezelésének tilalmaként* értelmezi.⁶²

51 Auel i.m. 273, 275; Thorsten Kingreen: Schätzungen „ins Blaue hinein”: Zu den Auswirkungen des Hartz IV-Urteils des Bundesverfassungsgerichts auf das Asylbewerberleistungsgesetz, Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht, 2010, 558.; Ettől eltérő álláspontot képvisel: Egidy i.m. 1961.; hivatkozik rá: Bittner i.m. 1944. 14. lj.

52 BVerfGE 1, 97 (104); Franz Merli: Armut und Verfassung, Die Rechtslage in Deutschland, in: Armut und Verfassung (szerk: Rainer Hofmann – Pavel Holländer – Franz Merli – Ewald Wiederin) 1998, 117, 124.; Arnaud i.m. 253–54.; hivatkozza Egidy i.m. 1975. 99. lj.

53 Egidy i.m. 1975.

54 Christian Hillgruber: Article 1(1), in: Beck’scher Online-Kommentar zum Grundgesetz 7. bek. (szerk: Volker Epping – Christian Hillgruber), 10. kiadás, 2011, 50.; Stefan Huster – Johannes Rux: Article 20, in: Beck’scher Online-Kommentar zum Grundgesetz 196. bek. (szerk: Volker Epping – Christian Hillgruber) 10. kiadás, 2011, 203.2; hivatkozza Egidy i.m. 1975. 101. lj.

55 Huster – Rux i.m. 203.2.; hivatkozza Egidy i.m. 1975. 102. lj.

56 Egidy i.m. 1975.

57 Lásd pl. BVerfGE 1, 97 (104–05), idézi: Egidy i.m. 1969. 51. lj.

58 A BVerfG gyakran összekapcsolja az emberi méltóságot más alapjogokkal vagy alkotmányos elvekkel, lásd például az általános személyiségi jogot, amit az emberi méltóságból vezetett le a Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdése szerinti cselekvési szabadsággal összekötve. [Lásd: Horst Dreier: Art. 1(1), in 1 Grundgesetz – Kommentar (szerk: Horst Dreier), 2. kiadás, 2004. 138.; Zakariás Kinga: Az általános személyiségi jog a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny 2013/2. 73–78.] Pokol Béla rámutat azonban arra, hogy ezt a jogot nem a Grundgesetz emelte alkotmányos rangra, hanem a BVerfG 1957-ben az ún. Elfes-ítéletében jutott arra a következtetésre, hogy a cselekvési szabadságra alapozva, de kiegészítő jelleggel, az emberi méltóság sérthetlenségét is ide vonva, összekapcsolja a két cikkelyt egy „általános cselekvési szabadságjogban”, vagy más elnevezéssel „általános személyiségi jogban”. Pokol Béla: Gondolatok az alkotmánybírósági döntések elvi alapjaihoz. Jogelméleti Szemle 2012. 1. 165. Tóth J. Zoltán helyesen világít rá arra, hogy az „általános személyiségi jogot” a magyar Alkotmánybíróság is az emberi méltósághoz való jogból levezetve hozta létre a 8/1990. (IV. 23.) AB határozattal. Tóth arra is helyesen utal azonban, hogy az Alkotmánybíróság nemsokára arra is rájött, hogy önmagában ez alapján nem tud minden ügyben olyan határozatot hozni, amelyet szeretne, ezért felvette az általános személyiségi jogba az élethez való jogot is, és azt ettől kezdve a két jog elválaszthatatlan egységként kezdte értelmezni. Tóth J. Zoltán: „Oszthatatlan és korlátozhatatlan?” – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán. Jogelméleti Szemle, 2005/1. Az efféle bírói aktivizmusról bővebben lásd: Pokol Béla: Aktivista alapjogász vagy parlamenti törvénybarát? A magyar alkotmánybíráskodásról. Társadalmi Szemle, 1992/5.; Pokol Béla: Az alapjogok és az „alapjogi” bíráskodás. Társadalmi Szemle, 1991/5.; Molnár András: Pragmatizmus és legalizmus – Richard Posner és Antonin Scalia a bírói szerepről. De iurisprudentia et iure publico, 2009/1. 19–20.; Tóth J. Zoltán: Dinamizmus, originalizmus, textualizmus, avagy az aktivista alapjogi bíráskodás és az arra adott neokonstrukcionista jogelméleti reakciók az Egyesült Államokban. Jogtudományi Közlöny, 2007. 4. 143–153.

59 Bittner i.m. 1950.

60 Ez már egészen a BVerfGE 6, 32 (41) számú döntés óta kialakult joggyakorlat. Lásd: Christoph Enders: Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung 1997, 74 és köv. oldalak; Günter Dürig: Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. 1 in Verbindung mit Art. 19 Abs. 2 des Grundgesetzes, 81 Archiv des Öffentlichen Rechts 1956, 117, 119, 122.; Egidy szerint Bittner ezért kezdi a cikkét a Hartz IV döntés kapcsán a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdés idézésével; Egidy i.m. 1969. 54. lj.

61 Peter Häberle: Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft, 2 Handbuch des Deutschen Staatsrechts 22. §, 82. bek. (szerk: Josef Isensee – Paul Kirchhof) 3. kiadás, 2004.; hivatkozza Egidy i.m. 1969. 55. lj.

62 Ennek az elméletnek egy korai, 1969-ből származó alkalmazását lásd a BVerfGE 27, 1 (6) számú döntésben. Lásd: Dürig: i.m. 117, 119, 122, 127; Dürig: Article 1(1), in: Kommentar zum Grundgesetz 28 (szerk: Theodor Maunz – Günter Dürig) 1. kiadás, 1958. Immanuel Kant elmélete szerint: „Az emberiség önmagában egy méltóság; mivel az emberi lényt sohasem lehet pusztán egy másik emberi lény eszközeként használni, ... de ugyanakkor mindig egy célként kell használni.” Immanuel Kant: The metaphysics of morals 1797, Part II, § 38, 209. bek. (Ford. és szerk.: Mary Gregor), Cambridge Univ. Press 1996. Lásd még Häberle: i.m. 43; Enders: i.m. 20 és köv. Lásd ugyanakkor: Horst Dreier: Art. 1(1), in 1 Grundgesetz – Kommentar 53 (szerk: Horst Dreier, 2. kiadás, 2004.); hivatkozza Egidy i.m. 1969. 56. lj.

A BVerfG kimondta, hogy az emberi méltóság az egyén belső értékén és státuszán (mint emberi lény) alapul, tekintet nélkül az egyén tulajdonságaira, eredményeire és szociális státuszára.⁶³ Az emberi méltóság *negatív oldala* az olyan állami beavatkozásoktól védi meg az egyént, mint pl. a kínzás, ami aktívan sérti az emberi méltóságot.⁶⁴ Az emberi méltóság pozitív oldala azt a kötelezettséget hárítja az államra, hogy védje meg az egyént a méltóságának harmadik személyek általi megsértésétől.⁶⁵

Csak *később alakult ki* az emberi méltóságnak az a felfogása, ami szerint a méltóság *materiális juttatásokat* is magába foglal.⁶⁶ A német jogirodalomban ezzel szemben felmerült, hogy amikor a Grundgesetz kidolgozásáért felelős parlamenti bizottságnak az emberi méltósághoz való jog kapcsán a nemzetiszocializmus és a Holokauszt atrocitásainak időszakára jellemző alapvető jogok tagadása járt a fejükben, nem vizionáltak előre egy, az állami juttatásokhoz való alkotmányos jogot, még a Weimari Alkotmány 151. cikk (1) bekezdése ellenére sem, amely a gazdasági életet a mindenki számára biztosítandó méltóságteljes lét céljához kapcsolta.⁶⁷

Azzal, hogy a BVerfG a *megélhetési minimumot* az emberi méltósághoz, mint abszolút joghoz kötötte, ezáltal ez a jog ezen abszolút garancia mentén került megadásra, ám független jelentéstartalommal.⁶⁸ Az a tény, hogy ez a jog az emberi méltóságon alapul, úgy is értelmezhető, hogy ezáltal megtiltja ennek a korlátozásait és a standard juttatások csökkentését akár fiskális, akár bármely más okból. *Egidy* szerint a megoldás az lenne, ha ezt a jogot *két részre osztanák*:⁶⁹ a *fizikai* létezés minimuma, mint mag, az emberi méltóság abszolút garanciájából eredne, míg a *szociális-kulturális* létezés minimuma a szociális-jóléti állam elvéből eredne. Ez a megoldás lehetőséget biztosítana a törvényhozó szá-

mára, hogy korlátozza az utóbbit, fenntartva ugyanakkor az emberi méltóság abszolút természetét.

A BVerfG ezt az elméleti problémát úgy oldotta meg, hogy a megélhetési minimum garanciáját egy *önálló, különálló, egységes jogként* értelmezte, ami mérlegelésre is lehetőséget ad,⁷⁰ ugyanakkor azáltal, hogy továbbra is az emberi méltóság képezi az alapját ennek a jognak, *ez gyengíti az emberi méltóság abszolút védelmét* azáltal, hogy lehetővé teszi a megélhetési minimum garanciájának más, versengő államérdekkel szembeni mérlegelését. Ha viszont bármely változás a törvényi ellátásokban az abszolút garancia egyéni ernyője alatt kell végbemenjen, akkor az nem lehet tárgya politikai vagy arányossági megfontolásoknak.

Az emberi méltóság, mint alap alkalmazása akkor is problémát okozhat, ha a törvényhozó korlátozni kívánja a juttatásokat meghatározott csoportokra vagy meghatározott körülményekre tekintettel, mint például a menekültek esetében.⁷¹ Ezt igazolja a BVerfG Első Szenátusának egy 2012-es döntése,⁷² amely kimondta, hogy emberhez méltó megélhetési minimum alapjoga mint emberi jog *nemcsak a német állampolgárokat, hanem a Német Szövetségi Köztársaság területén tartózkodó külföldieket is megilleti*. Ez a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdéséből származó objektív kötelezettség összhangban van az ellátások egyéni igényével, mivel az emberi méltóság *minden egyes* emberi lény méltóságát védi,⁷³ és rászorultság esetén csak anyagi támogatással biztosítható.⁷⁴ Ráadásul a BVerfG megköveteli, hogy a *létminimum szintjét mindig annak az országnak a körülményei alapján kell meghatározni, amelyek országában a létminimumot garantálni kell*,⁷⁵ vagyis egy külföldi esetében egy adott országban az alkotmány által garantálandó létminimum meghatározásánál nem vehetőek figyelembe az illető származási országa – vagy más ország – szerinti körülmények.

63 87 BVerfGE 209 (228); lásd még: 96 BVerfGE 375 (399); 115 BVerfGE 118 (152).; hivatkozza *Egidy* i.m. 1970. 57. lj.

64 Lásd: *Dreier* i.m.; *Häberle* i.m. 72.; hivatkozza *Egidy* i.m. 1970. 58. lj.

65 BVerfGE 1, 97 (104); *Dreier* i.m. 149; *Christian Hillgruber*: Article 1(1), in: Beck'scher online-Kommentar zum Grundgesetz 7 (szerk.: Volker Epping – Christian Hillgruber) 10. kiadás, 2011.; hivatkozza *Egidy* i.m. 1970. 59. lj.

66 Lásd: *Dreier* i.m. 158. 529. lj. további jogirodalmi hivatkozásokkal a méltóságteljes lét minimális követelményei biztosításának kötelezettségéről. Még elvetette: BVerfGE 1, 97 (104), célozgatott rá: BVerfGE 40, 121 (133), nyitva hagyta: BVerfGE 75, 348 (360), implicite megerősítette: BVerfGE 82, 60 (80, 85).; hivatkozza *Egidy* i.m. 1970. 60. lj.

67 *Büttner* i.m. 1941.

68 BVerfGE 125, 175 (133); hivatkozza *Egidy* i.m. 1976. 106. lj.

69 *Egidy* i.m. 1969.

70 BVerfGE 125, 175 (135); *Stephan Rixen*: Verfassungsrecht ersetzt Sozialpolitik? "Hartz IV" auf dem Prüfstand des Bundesverfassungsgerichts, 14 Sozialrecht Aktuell 81, 87 (2010). 83.; hivatkozza *Egidy* i.m. 1976. 108. lj.

71 *Büttner* i.m. 1956–1958.; *Soria* i.m. 645.; *Arnaud* i.m. 281–82. A menedékkérők megélhetési minimumának meghatározásához lásd még: 49 BVerwGE 202 (206).; hivatkozza *Egidy* i.m. 1976. 110. lj.

72 Lásd 1 BvL 10/10 ügy

73 Lásd BVerfGE 87, 209 (228)

74 Lásd BVerfGE 125, 175 (222–223)

75 Ezt a BVerfG arra alapozta, hogy a Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdésében lefektetett szociális jóléti állam elve a törvényalkotóra azt a kötelezettséget rója, hogy megfelelően értékeli az aktuális társadalmi valóságot a méltóságteljes létminimum garantálása tekintetében. A döntő pont, hogy a törvényhozó a döntését a segélyben részesülők aktuális szükségleteire fókuszálva hozza meg.

13. A BVerfG szerint mivel az *emberi méltóság jól megkülönböztethető a szociális státusztól*,⁷⁶ a szegények emberi méltósága független az ő anyagi eszközeiktől, ezért az emberek méltósága akkor is sérülhet, amikor az anyagi erőforrásaik hiánya az életszínvonalukban jelentős csökkenést okoz.⁷⁷ A megélhetési minimum biztosításával az állam nem ad emberi méltóságot a szegényeknek, hanem pusztán képessé tesz minden egyént arra, hogy az emberi méltósággal összhangban lévő életet éljen, fenntartva az önmeghatározás és az autonómia lehetőségét.⁷⁸

14. A Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdése szerinti *szociális jóléti állam elve* egy olyan jogilag kötelező alkotmányos elv, aminek a törvényhozó érvényesülést kell biztosítani.⁷⁹ Eredetileg a szociális jóléti állam elvét úgy értelmezték, mint amely egy meghatározott mértékű *szolidaritást* követel meg a társadalom szociálisan gyengébb tagjai részére azért, hogy biztosítsa a közrendet és a belső stabilitást.⁸⁰ Az 1950-es évek kezdetétől a szociális jóléti állam elve egyre inkább hangsúlyozta az egyén szükségleteit és méltóságát.⁸¹

Főleg az egyik célja ennek az alapelvnek, hogy segítséget nyújtson a szegény és rászoruló embereknek a méltóságteljes létezéshez.⁸² A *szociális jóléti állam elve* még további 3 egymást részben fedő és kölcsönösen

kiegészítő elem alapján *definiálható*: a) a szociális ki-egyenlítés, amely megköveteli az alapvető szabadságok kihasználásának egyenlő esélyét, b) a szociális biztonsági elem, amelyet a szociális biztonsági rendszer specifikál, c) és végül a szociális igazságosság eleme.⁸³ A szociális jóléti állam elve azokban a helyzetekben a legjelentősebb, amikor a komoly nehézségekkel szembesülő egyéneknek segítségre van szüksége.⁸⁴ A BVerfG gyakran korlátozottan alkalmazza ezt az alapelvet⁸⁵, ám a Hartz IV döntés további értelmezést adott az eddigiekhez.

15. Az *emberi méltóság és a szociális jóléti állam* fogalma meglehetősen *absztrakt fogalmak*, ezért – Egidy szerint – szükségesnek mutatkozna némi iránymutatás ezek tartalommal való kitöltéséhez, ugyanakkor a BVerfG nem adott ehhez túl sok iránymutatást.⁸⁶ A Hartz IV döntésben a BVerfG arra a következtetésre jutott, hogy „a megélhetési minimumhoz való jog minden segítségre szoruló embernek biztosítja az anyagi előfeltételeket, amelyek elengedhetetlenek az ő fizikai létezéséhez és a politikai, társadalmi és kulturális életben való minimális részvételéhez.”⁸⁷

A szövegezés alapján a létminimum garانتálásához való jog két részből áll – a fizikai és a szociális-kulturális –, ám csak a *minimális* igények állnak védelem

76 Erre Vörös Imre már egy 2001-es tanulmányában is rámutatott, hogy ti. különbséget kell tenni a szociális biztonsághoz való jogba foglalt megélhetéshez szükséges minimális ellátási szint, mint mérték, másfelől az emberi méltósághoz való jog követelményrendszerébe által megfogalmazott szolgáltatási módozat között. A szociális biztonsághoz való jog alapján az állami kötelezettségként nyújtandó ellátás mértéke nem lehet kisebb a megélhetéshez szükséges minimumnál, ám ettől *különböző* kérdés azonban az emberi méltósághoz való joggal való kapcsolat: az emberi méltósághoz való jog (pl. a szolgáltatás nyújtásának megalázó körülményei miatt) akkor is sérelmet szenvedhet, ha a megélhetéshez szükséges mértéknél magasabb a nyújtott szolgáltatás. Vörös szerint ugyanis az emberi méltósághoz való jog ebben a kontextusban nem a mértéket fogalmazza meg (azt a szociális biztonsághoz való jog tartalmazza a megélhetéshez szükséges minimum rögzítésével), hanem a szolgáltatás nyújtásának „hogyan”-ját, módját. Vörös Imre: A szociális biztonsághoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Világosság 2001. 1. 63. (kiemelés eredetiben).

77 Maximilian Wallerath: Zur Dogmatik eines Rechts auf Sicherung des Existenzminimums, 63 Juristenzeitung 2008, 157, 161; hivatkozva Egidy i.m. 1970. 61. lj.

78 Wallerath: uo.; hivatkozva Egidy i.m. 1970. 62. lj.

79 Ez következetes gyakorlata a német Szövetségi Alkotmánybíróságnak a BVerfGE 1, 97 (105) számú döntés óta; lásd: Horst Dreier: Art. 20(1), in 2 Grundgesetz – Kommentar, 31–32 (szerk: Horst Dreier, Második Kiadás, 2006); Stefan Huster – Johannes Rux: Article 20, in: Beck'scher Online-Kommentar zum Grundgesetz (szerk: Volker Epping – Christian Hillgruber) 10. kiadás, 2011, 196; Hans F. Zacher: Soziale Gleichheit: Zur Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zum Gleichheitssatz und Sozialstaatsprinzip, 93 Archiv des Öffentlichen Rechts 1968, 341 és köv. oldalak; hivatkozva Egidy i.m. 1970. 63. lj.

80 Dreier i.m. 56; Wallerath i.m. 158.; Wolfgang Rüfner: Daseinsvorsorge und soziale Sicherheit, in 4 Handbuch des Staatsrechts 96 § 121 bek. (szerk: Josef Isensee – Paul Kirchhof), 3. kiadás, 2006; Roman Herzog: Article 20, in: Kommentar zum Grundgesetz VIII 10 (szerk: Theodor Maunz – Günter Dürig) 2011, 62. kiadás; hivatkozva Egidy i.m. 1970. 64. lj.

81 Rüfner i.m. 122.; Wallerath i.m. 158.; hivatkozva Egidy i.m. 1970. 65. lj.

82 1 BVerfGE 97 (105); 35 BVerfGE 202 (236); 40 BVerfGE 121 (133); 44 BVerfGE 353 (375); 82 BVerfGE 60 (80); 110 BVerfGE 412 (445–46); Bundesverwaltungsgericht [BVerwG] [Szövetségi Közigazgatási Bíróság] 1989. október 12., 82 Entscheidungen des Bundesverwaltungsgerichts [BVerwGE] 364 (368), 1989 (Ger.); lásd: Hans F. Zacher: Das soziale Staatsziel, in 2 Handbuch des Staatsrechts 28. § 25. bek. (szerk: Josef Isensee – Paul Kirchhof) 3. kiadás 2004; Dreier i.m. 17; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 66. lj.

83 Dreier i.m. 37 és köv. oldalak; lásd még: BVerfGE 100, 271 (284) (az egyenlőséget tárgyalja); BVerfGE 45, 376 (387–88) (a biztonságot tárgyalja); BVerfGE 110, 412 (445) (az igazságosságot tárgyalja); hivatkozva Egidy i.m. 1971. 67. lj.

84 Lásd: Wallerath i.m. 160.; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 68. lj.

85 Lásd: Lenze i.m. 22.; Zacher i.m. 370.; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 69. lj.

86 Karl-Jürgen Bieback: Existenzsicherung ohne Bildung, 58 Recht der Jugend und des Bildungswesens 137, 138–39 (2010), 142, vö. Bittner i.m. 1951.; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 70. lj.

87 BVerfGE 125, 175 rendelkező rész 1.; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 71. lj. Hevér Tibor rámutat arra, hogy ezzel a döntés „alanyi joggá” tette az egyes kulturális javakhoz való érdemi hozzáférést. Hevér Tibor: A jogi dolog – avagy a dologi jog morzsái a büntetőjogi dogmatikában. Iustum Aequum Salutare VII. 2011/4. 106.

alatt.⁸⁸ A törvényhozónak kell megtöltenie a szükségleteket korlátozott eszközökkel, miközben kialakítani egy „igazságos szociális rendszert”⁸⁹, egyidejűleg figyelembe véve a jelenkor társadalmi realitását is.⁹⁰ Ez azért bonyolult, mert nincs szükségszerűen konszenzus abban, hogy mit tekintünk *elengedhetetlennek*⁹¹, továbbá a méltóságteljes lét meghatározott kritériumainak hiánya nehézségeket okoz bizonyos szociális-kulturális szükségletek értékelésében és kizárásában.⁹² Az államnak védelmet kell biztosítani a társadalmi kirekesztéssel szemben azért, hogy képessé teszi a jogosultakat az ország politikai, kulturális és társadalmi életében való részvételre.

A törvényhozó a megélhetés *fizikai feltételei terén* – az emberi méltósággal, mint ezen alapvető jog magjával összhangban – *teljes bírósági kontroll* alatt áll.⁹³ A *társadalmi-kulturális létminimum* meghatározásánál viszont a törvényhozónak már *szélesebb mozgástere* van, és a felette álló bírói kontroll is korlátozottabb,⁹⁴ nevezetesen a bíróságok csak a szociális-kulturális minimum megállapításának eljárását vizsgálhatják felül, amelynek objektív kritériumokon kell alapulnia és a vonatkozó adatokat megfelelően számba kell venni.⁹⁵ A törvényhozó nem tagadhatja meg a szociális ellátásokat, még akkor sem, ha a rászoruló felelős azért, hogy ilyen állapotba került,⁹⁶ ám ilyenkor a törvényhozó *csökkentheti* az ellátásokat, amennyiben a jogosult nem kíván segíteni önmagán, de csak addig a mértékig, hogy ezzel a *fizikai létminimum* magját ne veszélyeztesse.⁹⁷

A Hartz IV döntés tehát azt hangsúlyozza, hogy létezik egy *egységes, mindent átfogó alapvető garancia*, ami lefedi azokat az anyagi kondíciókat, amelyek nélkülözhetetlenek valakinek a fizikai létezéséhez, valamint a társadalmi, kulturális, politikai életben való minimális részvételéhez.⁹⁸

A *megélhetési minimum* ezen *egységes*, mindent felölő joga alatt – a BVerfG szerint – a törvényhozó nagyobb mérlegelési jogkörrel rendelkezik a kulturális, szociális és politikai életben való részvétel terén, és kevesebb diszkrécióval a fizikai létezés garanciája terén, azaz az *alkotmányos kontroll sztenderdjei eltérőek*.⁹⁹ A megélhetési minimum garanciájának ez az oszthatatlan alkotmányjogi garanciája azonban magába foglalja e jog *dinamikus* voltát, lévén, hogy lehetetlen a megélhetési minimum abszolút szintjét meghatározni a társadalom fejlődésére, a gazdasági és megélhetési feltételekre tekintettel.¹⁰⁰

A BVerfG kifejezetten elvetette ennek a garanciának azt az – Egidy által is javasolt¹⁰¹ – felosztását, miszerint létezik ennek egy abszolút része (mint például az élelem,¹⁰² lakhatás, ruházkodás) és egy további része, ami a társadalmi, kulturális és politikai életben való részvételt fedi le.¹⁰³ Bittner szerint is súlyos félreértés lenne ezt az alapvető jogot ily módon kettéosztani, vagyis a Grundgesetz 1. cikk szerinti emberi méltóság által garantált fizikai és – a Grundgesetz 20. cikk szerinti szociális-jóléti elv alapján védett – társadalmi-kulturális létminimumra.¹⁰⁴ A német jogirodalomban többen is rámutatnak arra, hogy ez a konstrukció így egy „egységes, uniformizált alapjogi garanciához” vezet,¹⁰⁵ vagyis *nem osztható ketté* az emberi méltóságból származó fizikai létezésre és a szociális-jóléti állam elvéből levezethető szociális-kulturális minimumra.¹⁰⁶

16. A német jogirodalomban a Hartz IV döntés kapcsán kiemelik, hogy a BVerfG nem azt mondta ki, hogy az átlag juttatások szintje túl alacsony, ezért

88 Soria i.m. 647–48.; Arnould i.m. 261–262, 279.; hivatkozva Egidy i.m. 1971. 72. lj.

89 Dreier i.m. 37 és köv. oldalak; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 75. lj.

90 BVerfGE 125, 175 (138); Dreier i.m. 158.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 76. lj.

91 Soria i.m. 647–48.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 77. lj.

92 Soria i.m. 648.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 78. lj.

93 BVerfGE 125, 175 (138); Soria i.m. 648.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 80. lj.

94 BVerfGE 125, 175 (138); Soria i.m. 649.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 81. lj.

95 Soria i.m. 649.; 94 BVerwGE 326 (331–332); Rothkegel i.m. 135, 137.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 82. lj.

96 BVerwGE 29, 99 (104); Soria i.m. 651.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 83. lj.

97 Arnould i.m. 287.; lásd még: Volker Neumann: Menschenwürde und Existenzminimum, Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht 1995, 426, 432.; Soria i.m. 651. A vonatkozó rendelkezések konzisztenciájának kérdéséről lásd: Rixen: i.m. 81, 87.; hivatkozva Egidy i.m. 1972. 84. lj.

98 Bittner i.m. 1952. p.

99 Lásd: BVerfGE 125, 175 (138) Sönke E. Schulz: Neues zum Grundrecht auf Gewährung des menschenwürdigen Existenzminimums, 2010 Die Sozialgerichtsbarkeit (SGB) 201, 206. Rothkegel i.m. 135, 141, 143.; idézi: Bittner i.m. 1953. 60. lj.

100 Lásd: Aubel i.m. 278–279.

101 Egidy i.m. 1969.

102 Az élelemhez való jogról lásd bővebben: Kovács Júlia: Az élelemhez való jog védelme és érvényesítésének eszközei (OKA – kutatási pályázat) In: Acta Iuvenum Caroliensia I. – 2011. évi hallgatói tehetségnap utókiadványa, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar kiadványa, Patrocinium Kiadó, Budapest 2011. 56–70.; Kovács Júlia: Megvéd-e a jog az éhenhalástól – avagy megvalósulhat-e az élelemhez való jog a XXI. században? De iurisprudentia et iure publico, 2011/4. 381. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-4-13.pdf> 2015-09-15»

103 Lásd: Aubel i.m. 280.; idézi: Bittner i.m. 1952. 57. lj.

104 Bittner i.m. 1952.

105 BVerfGE 125, 175 (135); hivatkozva Egidy i.m. 1969. 52. lj.

106 Lásd: Arnould i.m. 291.; lásd még: Anne Lenze: Hartz IV Regelsätze und gesellschaftliche Teilhabe, Das Urteil des BVerfG vom 9.2.2010 und seine Folgen, Wiso Diskurs 4 (May 2010). Lásd továbbá: José Martínez Soria: Das Recht auf Sicherung des Existenzminimums, 60 Juristenzeitung 2005, 644, 648.; hivatkozva Egidy i.m. 1969. 53. lj.

emelni kell.¹⁰⁷ Az alkotmány ugyanis *nem definiálja* az állami ellátások meghatározott *mértékét*, de az ellátások aktuális szintjét a törvényhozónak *transzparens* és *megfelelő eljárás* szerint kell rögzítenie, a realitásokkal összhangban.¹⁰⁸ A BVerfG a Hartz IV döntésben a standard ellátások kalkulációjánál egy *négylépcsős tesztet* alkalmazott:¹⁰⁹

- a) a törvényhozó megfontolta-e és körülírta-e a *szándékát* az emberhez méltó létezés biztosításához, biztosítva ezáltal a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdését a 20. cikk (1) bekezdésével összhangban;
- b) a törvényhozó a mérlegelési jogkörén belül alapvetően *megfelelő kalkulációs módszert* választott-e a megélhetési minimum meghatározásához;
- c) a törvényhozó korrektül és teljeskörűen derítette-e fel a szükséges *tényeket*;
- d) a törvényhozó azokon a kereteken belül maradt-e, ami hiteles számadatokkal igazolható a kiválasztott módszeren és a strukturális elveken belül a kalkuláció minden lépésénél. Ez az ún. *konzisztencia/következetesség elve*.¹¹⁰

Amikor a *konzisztencia elvét* alkalmazza a BVerfG, akkor a kiválasztott módszeren kívül minden megfontolást alaposan igazolni kell. Annak érdekében továbbá, hogy elősegítse az alkotmányossági felülvizsgálatot, a törvényhozó kötelezettsége, hogy feltárja a törvényalkotás során a megélhetési minimum meghatározásához alkalmazott módszert és az alkalmazott számítás *(transzparencia elve)*.¹¹¹

A *konzisztencia elve* már korábban is kiemelkedő szerepet töltött be a BVerfG gyakorlatában, amit a BVerfG rendszeresen alkalmaz az *adótörvények* terén.¹¹² A leginnovatívabb része a Hartz IV döntésnek, hogy a BVerfG egy további lépést tett az eljárási követelmények formalizálása terén, átdolgozva a törvény-

hozó következetességi feladatát a szociális törvényeknél.¹¹³ A következetesség elve arra kötelezi a törvényhozót, hogy ragaszkodjon egy választott standardhoz, ami szigorúbb követelményt ró, mint az önkényes döntéssel szembeni tilalom.¹¹⁴ A törvényhozónak el kell köteleznie magát azokhoz a szabályokhoz, amit önmagára rótt, és bármely kivétel igazolásra szorul.¹¹⁵

A jogirodalomban ezért némi szkepticizmus is felmerült ezzel az elvvel kapcsolatban, mondván, hogy gyakorlatilag szinte lehetetlen megkövetelni a törvényhozótól, hogy következetesen alkalmazza ugyanazokat a módszereket a jog minden területén, és minden eltérésre igazolást nyújtson.¹¹⁶

Bittner aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy vajon a konzisztencia elve a gyakorlatban hogyan fog érvényesülni, lévén, hogy a törvényhozónak gyakran kompromisszumokat kell kötnie, ezért ha a jövőben apróbb inkonzisztenciák miatt is alkotmányellenesnek fog minősíteni a BVerfG egy-egy ilyen törvényt, akkor ez egy ismétlődő problémaként fog jelentkezni.¹¹⁷

Ami az *átláthatóság/transzparencia követelményét* illeti, a BVerfG megkövetelte, hogy a törvényhozó érthető módon tegye közzé a kalkuláció módjait. A BVerfG egyértelműen állást foglalt a tekintetben, hogy az átláthatóság hiánya alapjogsérelmet eredményezhet, hangsúlyozva, hogy a transzparencia szükséges a bíróságnak ahhoz, hogy hatékonyabban gyakorolja a törvényhozás feletti kontroll jogkörét. Ez a törvényhozóra rótt kötelezettség egy új elemnek számít,¹¹⁸ aminek következményeként az ellátásra jogosultak immáron világos magyarázatot követelhetnek az államtól, hogy miért kaptak egy meghatározott mértékű megélhetési minimumot (melyet ők általában úgyis túl kevésnek tartanak).¹¹⁹

Az átlátható magyarázat adásának kötelezettségével egy eljárási védelem biztosított a kérdéses alapjog terén.¹²⁰ A Hartz IV döntést úgy is lehet értelmezni, mint amely *alanyi jogot* létesít a *megfelelő transzparenciára* az emberi méltóságban és a szociális jóléti

107 Lásd: Egidy i.m. 1962.

108 Bittner i.m. 1947.

109 Lásd: Bittner i.m. 1948.

110 Németül: Grundsatz der Folgerichtigkeit, angolul: principle of consistency vagy congruity.

111 Egidy i.m. 1965.

112 Lásd: Tobias Auel: Das Gewährleistungsrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum, in Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern, vol. 2, 173, 273, 275 (szerk.: Sigrid Emmenegger – Ariane Wiedemann) 2011.; Christian Thiemann: Das Folgerichtigkeitsgebot als verfassungsrechtliche Leitlinie der Besteuerung, in Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern, vol. 2, 206 (szerk.: Sigrid Emmenegger – Ariane Wiedemann) 2011.

113 Egidy i.m. 1978.

114 Michael: Folgerichtigkeit als Wettbewerbsgleichheit, Zur Verwerfung von Rauchverboten in Gaststätten durch das BVerfG, Juristenzeitung 875, 876 (2008), 878-879. p.; hivatkozva Egidy i.m. 1978. 123. lj.

115 Michael i.m. 880. p.; hivatkozva Egidy i.m. 1978. 124. lj.

116 Egidy i.m. 1979.

117 Bittner i.m. 1957.

118 Rothkegel i.m. 145.; hivatkozva Egidy i.m. 1980. 138. lj.

119 Anne Lenze: Hartz IV Regelsätze und gesellschaftliche Teilhabe, Das Urteil des BVerfG vom 9.2.2010 und seine Folgen, Wisso Diskurs 4 (May 2010). 8–9.; hivatkozva Egidy i.m. 1981. 141. lj.

120 Rixen i.m. 86.; hivatkozva: Egidy i.m. 1981. 142. lj.

állam elvében gyökerező alapvető jogok valamennyi releváns területén, különösen akkor, amikor a törvényhozónak széleskörű mérlegelési jogköre van egy adott alapjog érvényesítése terén.¹²¹ A BVerfG ugyan nem követelte meg kifejezetten a törvényhozás publicitását, ám ahhoz, hogy a törvényhozás transzparens legyen, a döntéshozatali eljárás feljegyzéseit megfelelően publikálni kell.¹²²

Egidy szerint az előnye ellenére meglehetősen *benyolult érvényesíteni a transzparenciát* normál politikai körülmények között, amelynek során számos döntés zárt bizottságokban illetve zárt ülésen születik meg.¹²³ Ezeknek a bizottságoknak és üléseknek a titkossága növeli a kompromisszumkésztséget, továbbá védi az államérdeket is (mint pl. a nem biztonságos országok meghatározása a menedékkérők esetében¹²⁴). Mindezek mellett a törvényhozás néha képtelen is megmagyarázni valamennyi törvényhozási aktus eredetét és motivációját.¹²⁵ Az ilyen politikai kompromisszumok megghiúsulása egyrészt *túl nagy nyomást helyez a törvényhozóra*, másrészt *eltorzítja a hatalmi struktúrát a törvényhozói és a bírói hatalmi ág között*.¹²⁶

A BVerfG megerősítette, hogy a törvényhozónak kell meghatározni a szociális állam elvének esszenciáját. A jog és a demokrácia elve azt követeli meg, hogy a törvényhozó és ne a végrehajtó adjon konkrét formát a szociális állam elvének,¹²⁷ vagyis csak a törvényhozó hozhat létre szociális juttatásokat és határozhatja meg ezek szintjét.¹²⁸ Ezáltal a bíróságok nem növelhetik a juttatásokat a törvényi szint fölé, még ha ezt így is találnák helyénvalónak. A BVerfG bírósági felülvizsgálata tartalmi szempontból csak a nyilvánvaló hibákra korlátozódik, *eljárás követelményként* pedig a – már említett – transzparenciára és a konzisztencia követelményére.

Ezzel a *procedurális* felfogással – Egidy szerint – a BVerfG jobban tiszteletben tartja a Bundestag döntését, mintha tartalmi kérdésekbe bocsátkozott volna.¹²⁹

Bittner szerint ugyanakkor ezeknek a *követelményeknek a teljesítéséhez a törvényhozótól* egy folyamatos monitoringra is szükség van, ami ezáltal óriási terhet ró a törvényhozóra.¹³⁰ Egy plurális társadalomban ugyanis – Bittner szerint – a demokratikus törvényhozási eljárást nem a konzisztencia dominálja.¹³¹

Az állami ellátások meghatározott mértékének *érdekei végeredménye* tehát *változhat*, miközben az *eljárás feltételei (transzparencia, konzisztencia) abszolút érvényűek*, és a törvényhozónak minden helyzetben meg kell ezeknek felelnie. Ez azonban *problémákat* vethet fel a szűkös időkeretre, az emberi erőforrásokra és az anyagi keretekre tekintettel. Minél több jogot definiál a BVerfG a transzparencia, konzisztencia és a következetes törvényhozás terén, a törvényhozó annál inkább megpróbál majd harcolni érdemben és időben, hogy megfeleljen ezeknek a követelményeknek.¹³²

Bittner szerint azzal, hogy a BVerfG a *tartalmi végeredményt a törvényhozóra bízta*, ezzel *elismeri a hatalmi ágak elválasztását*.¹³³ Arra azonban nincs egyértelmű válasz, hogy milyen standard szint van összhangban ezzel az alapvető joggal,¹³⁴ az eljárás iránymutatások azonban olyan szűken kerültek meghatározásra, hogy nincs túl sok hely a politikai megfontolások számára.¹³⁵

17. A német jogirodalomban rámutatnak arra, hogy a Hartz IV döntés *kihátással van a hatalmi ágak megosztásának elvére* is a törvényhozás és a bíróságok között,¹³⁶ *feszültséget* teremtve ezáltal a *demokrácia* és a *jogállamiság* között.¹³⁷ Azáltal ugyanis, hogy a bíróságok (különösen az alkotmánybíróságok) kötelezettségeket rónak a törvényhozóra, ezzel saját hatalmukat növelik.¹³⁸ A következetesség elvének értelmezésétől fog függeni, hogy ez a beavatkozás korlátozni fogja-e

121 Rixen i.m. 86.; Rothkegel i.m. 141. p.; hivatkozva Egidy i.m. 1981. 143. lj.

122 Rothkegel i.m. 146.; hivatkozva Egidy i.m. 1981. 145. lj.

123 Egidy i.m. 1981.

124 Rothkegel i.m. 142, 146.; hivatkozva Egidy i.m. 1981. 147. lj.

125 Egidy i.m. 1981.

126 Egidy i.m. 1981.

127 Lásd: Aubel i.m. 287.; idézi Bittner i.m. 1954. 63. lj.

128 Lásd: Christian Burkiczak: Der Vorbehalt des Gesetzes als Instrument des Grundrechtsschutzes, in Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern, vol. 2, 129, 144 (szerk.: Sigrid Emmenegger – Ariane Wiedemann), 2011; idézi Bittner i.m. 1954. 64. lj.

129 Egidy i.m. 1962.

130 Bittner i.m. 1954.

131 Bittner i.m. 1954.

132 Bittner i.m. 1953. 62. lj.

133 Bittner i.m. 1955.

134 Andy Groth: Entspricht die neue Regelleistung den Anforderungen des Bundesverfassungsgerichts?, 20 Neue Zeitschrift für Sozialrecht (NZS) 571, 574 (2011); idézi Bittner i.m. 1954. 68. lj.

135 Rixen: i.m. 81, 85, 87.; idézi Bittner i.m. 1954. 69. lj.

136 Bittner i.m. 1954.; hivatkozva Egidy i.m. 1980. 134. lj.

137 Rixen i.m. 85.; hivatkozva Egidy i.m. 1980. 135. lj.

138 Nem véletlen – mutat rá Schwartz –, hogy „Az amerikaiak elborzadnak arra a gondolatra, hogy a bíróság kötelezheti a törvényhozást bizonyos törvények elfogadására vagy közpénzek felhasználására – annak ellenére, hogy a Legfelső Bíróság a Griffin v. Prince Edward County vagy Missouri v. Jenkins esetei pontosan efelé közelítettek.” Griffin v. Prince Edward County Co. Sch. Bd., 377 U.S. 218 (1964); Herman Schwartz: Van-e helyük a gazdasági és szociális jogoknak az alkotmányban. Fundamentum 1998/3. 7.

a törvényhozás aktusait, vagy további utat biztosít a politikailag vitatott eredmények igazolásának.¹³⁹ A Hartz IV döntés Egidy szerint inkább az előbbi – vagyis a korlátozás – irányába mutat.¹⁴⁰

Bittner szerint ugyan úgy tűnik, hogy a BVerfG korlátozza a bírósági kontrollt, a Hartz IV döntésben kialakított eljárási standardok *érdemi* kihatással vannak a törvényhozó *politikai* döntéseire.¹⁴¹

III.

A Hartz IV döntés (félre)értelmezése a közvéleményben és a döntés következményei

18. Bittner rámutat arra, hogy a Hartz IV döntést a *közvélemény* hajlamos (volt) *félreértelmezni*. Egy ilyen közkeletű tévedésként említi, hogy „a szociális juttatásokra való jogosultság közvetlenül az emberi méltósághoz való jogból fakad”, holott ezt a BVerfG *explicit*e elvetette.¹⁴² Még az elnehezdedési klauzula alá tartozó igények sem közvetlenül az alkotmányból erednek, hanem a törvény helyett a BVerfG döntéséből.¹⁴³

19. Bittner felhívja annak a veszélynek a lehetőségére a figyelmet, hogy a Hartz IV döntésnek akár *szándékon túli következményei* is lehetnek, ha például egy szociális tárgyú bírósági ügyben a felperes arra hivatkozik majd, hogy mivel 5 euróval kevesebb ellátást utalt át neki az ellátó a bankszámlájára, ezáltal sérült az emberi méltósághoz való joga. Ily módon ugyanis – az emberi méltóság ilyen mértéktelen használatával – az emberi méltóság kitétel elcsépelte válhat, *inflálódhat*, és ki van téve a közhelyszerűvé válás veszélyének.¹⁴⁴

20. A törvényalkotónak több idejébe telt meghozni a szükséges törvényeket, mint a BVerfG által meghatározott határidő, és ez a *késlekedés* felvetette a „jogállamiság iránti elkötelezettség” kérdését.¹⁴⁵

A döntés hatására megszülető törvénymódosítás¹⁴⁶ *mérsékelten emelte az átlagellátási szintet* (aminek eredményeként például már nem számítják bele a dohány- és alkoholköltségeket, ami azért nem elhanyagolható, mivel a referencia csoport - a legalacsonyabb 15% jövedelműek - havonta több mint 8 eurót költ alkoholra és több mint 11 eurót dohánytermékekre, ami az új 364 eurós átlag ellátási szint több mint 5%-át teszi ki.)

21. A BVerfG által *még megválaszolandó kérdés* az, hogy az *egyéni felelősség* hogyan jelenik meg az emberi méltóság abszolút garanciájával szemben, tudniillik a német törvények szerint az ellátások mértéke csökkenhet, ha az ellátott nem fogadja el a munkalehetőséget, vagy nem működik együtt abban, hogy a munkaerőpiacra alkalmassá tegyék őt.¹⁴⁷

22. A Hartz IV döntés az állami juttatásokhoz való szociális jogot a morálfilozófia és a politikai törekvések szférájából - ahová az uralkodó amerikai felfogás szerint tartoznak - szigorú alkotmányjogi szférába helyezte. Bittner szerint *ez a döntés jó példa arra, hogyan védjük és fogalmazzuk meg a szociális jogokat a 2010-es pénzügyi körülmények között*.¹⁴⁸ Bittner elismeri, hogy a Hartz IV döntés által megkövetelt transzparencia és konzisztencia követelménye egy *idealiztikus világ* törvényalkotási eljárásában érvényesülhet, ugyanakkor a megélhetési minimum – BVerfG által kialakított – abszolút garanciájának nehézsége az, hogy az állam

139 Michael i.m. 881–882.; hivatkozva Egidy i.m. 1980. 136. lj.

140 Egidy i.m. 1980.

141 Bittner i.m. 1955.

142 BVerfGE 125, 175 (136, 212); hivatkozik rá: Bittner i.m. 1956. 78. lj.

143 „Elrendelésre kerül, hogy mindaddig, ameddig a törvényhozó nem alkotja meg az új rendelkezéseket, ez az igény közvetlenül követelhető, figyelembe véve a döntés alapjait, a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdését a Grundgesetz 20. cikk (1) bekezdésével kapcsolatban, a költségeknek a Szövetség által történő fedezésével együtt.” Lásd: BVerfGE 175, 177; Bittner i.m. 1956. 79. lj.

144 Bittner i.m. 1957. 80. lj. Kingreen szerint a Hartz IV döntés által az emberi méltóság gyengül. Lásd: Schätzungen Kingreen, “ins Blaue hinein.” Zu den Auswirkungen des Hartz IV Urteils des Bundesverfassungsgerichts auf das Asylbewerberleistungsgesetz, 2010 Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht 558. Botha szerint a méltóság túl széleskörű értelmezése megbénítja a kormányt, vagy levon annak abszolút természetéből. Lásd: Henk Botha: Human Dignity in Comparative Perspective, 2 Stell. L. Rev. 2009, 171, 178–196.

145 Bittner i.m. 1957. 81. lj. Erről a meglehetősen lírai kifejezésről, az USA tagállami és szövetségi szerveinek a Supreme Court döntéseire való általában gyors reagálásáról, lásd: Sandra Day O'Connor: The Majesty Of The Law 44 (2003). Schwartz is felveti azt a kérdést, hogy vajon az, hogy a törvényhozás megtagadja a bíróság irányításmutatásának követését, gyengíti-e a bíróságot és egyben a jogállamot is, esetleg visszafordíthatatlanul? Schwartz szerint „Talán, bár ez nem valószínű. (...) Valószínűtlen, hogy az összes többi jog, sőt maga a jogállam veszítene értékéből attól, hogy a szociális jogokat nem érvényesítik.” Schwartz i.m. 7.

146 Lásd: Law on the Ascertainment of Standard Needs and on the Amendment of the Second Book and Twelfth Book of the Code of Social Law § 8. Ennek áttekintését lásd: Andy Groth: Entspricht die neue Regelleistung den Anforderungen des Bundesverfassungsgerichts?, 20 Neue Zeitschrift für Sozialrecht (NZS) 2011, 571, 574, hivatkozik rá: Bittner i.m. 1957. 82. lj.

147 Lásd: Second Book Of The German Code Of Social Law (SGB II) § 31. hivatkozik rá: Bittner i.m. 1957. 84. lj. A magyar Alaptörvény O) cikke talán épp egy ilyesfajta alkotmányossági probléma kezelésére (is) rögzíti, hogy mindenki felelős önmagáért; a XIX. cikk (1) bekezdése pedig csak az önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén biztosítja minden magyar állampolgár jogát törvényben meghatározott támogatásra.

148 Bittner i.m. 1958. Hevér Tibor rámutat arra, hogy a döntéssel kapcsolatban a legtöbb elemző arra az ellentmondásra utal, hogy az emberhez méltó létminimumhoz való jog bővítésére épp egy romló makrogazdasági helyzetben került sor. Hevér i.m. 106.

éppen a legégetőbb szükséghelyzetekben *nem lesz képes ezt kezelni* (mint például a görög válsághelyzetben, ahol az Európai Unió és a Nemzetközi Valutalap is szigorú megszorító intézkedéseket követel meg a görög törvényhozástól.¹⁴⁹)

IV. Konklúziók

A Hartz IV döntés legnagyobb előrelépése a korábbi német gyakorlathoz képest, hogy a korábbi állami kötelezettségből egy *egyéniileg érvényesíthető alkotmányos jogot* alkotott. Vagyis ettől kezdve a megélhetési minimum garantálásához való jog Németországban egyéniileg érvényesíthető, kikényszeríthető alanyi jognak minősül, amelyet a törvényhozónak megfelelő eszközökkel és további végrehajtási intézkedésekkel kell biztosítani. 2012-ben pedig a BVerfG azt is kimondta, hogy emberhez méltó megélhetési minimum alapjoga *a Németország területén tartózkodó külföldieknek is megilleti*, ráadásul a létminimum szintjét a német életszínvonalhoz kell igazítani, és nem az érintett külföldi polgár származási országához.

Az számomra még *egyelőre kérdéses, hogy a magyar Alkotmánybíróság a szociális jogok védelme terén melyik utat fogja vajon választani*: azoknak az európai országoknak a gyakorlatához csatlakozik-e, amelyek a válság miatt a jóléti juttatások „lefáradása” – és ezáltal a szociális jogok védelmi szintjének csökkentése – mellett voltak kénytelen dönteni, vagy továbbra is követjük a magyar alkotmányos berendezkedésünket alapvetően meghatározó – ám gazdasági és szociális téren jóval előttünk járó – Németországot. A 2012-ben hatályba lépett *magyar Alaptörvény* a szociális

biztonságot a korábbi Alkotmányhoz képest *eltérően szabályozta*, ami – különösen a negyedik alaptörvény-módosítás után – megnyitotta az utat ennek a kérdésnek az *újrágondolása* előtt. Az Alkotmánybíróság azóta elfogadott szociális tárgyú határozataiban – álláspontom szerint – még önmagukban nem nyújtanak kellő alapot ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük. Az azonban már az eddigiekből is látszik, hogy *a magyar Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése után is tiszteletben kívánja tartani az egyén megélhetési minimumát*, még ha azt – a német gyakorlattól eltérően – nem nevesítette az emberi méltóságból levezetett önálló „megélhetési minimumhoz való jogként.” Ennek egyik oka az lehet, hogy a magyar Alaptörvény – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – részletes szociális rendelkezéseket tartalmaz, szemben a Grundgesetz szövegével, amely szociális jogokat nem tartalmaz. A BVerfG-nek ezért – kreatív vagy „aktivista” értelmezéssel – az emberi méltóságból és a szociális jóléti állam elvének együttes értelmezéséből kellett levezetnie a megélhetési minimum alkotmányos garanciáit. Az e téren „mérőföldkőnek” számító *Hartz IV* döntés azonban számos jogirodalmi kritikát is kapott Németországban, a német közvéleményben pedig gyakran félreértelmezik. A BVerfG ugyan igyekezett *távol tartani* magát a *tartalmi kérdésektől* (tehát, hogy az állami ellátások meghatározott mértékét meghatározza), és alapvetően csak *eljárási követelményeket* (következetesség, átláthatóság) fogalmazott meg a törvényhozóval szemben. Ennek ellenére aggályként merült fel a német jogirodalomban egyrészt *a bírói hatalom túlsúlya* a törvényhozással szemben, másrészt az emberi méltóság egyfajta gazdasági jogosultsággá transzformálódásával e jog *devalválódásának* a veszélye.

149 Lásd erről bővebben: Téglási András: A szociális jogok alapjogi védelmének kihívásai a gazdasági válságban öt eurózána tagország tapasztalatainak fényében. Avagy mennyiben korlátozza a versenyben az állam gazdaságpolitikai mozgásterét a nemzeti alkotmányjog szociális jogok iránti elkötelezettsége? Iustum Aequum Salutare 2016. 1. (megjelenés alatt).

TANULMÁNY

Jogviszonyok a polgári (peres) eljárásban

✍️ *Lugosi József bíró, Esztergomi Járásbíróság (Esztergom)*

A polgári (peres) eljárásban kialakul a hatályos polgári perrendtartáson alapuló eljárásjogi kapcsolat (jogviszony) a felperes, a bíróság és az alperes között, azon felül, hogy a peres felek (jogalanyok) között rendszerint a polgári jogi jogviszony már a keresetindítást megelőzően létrejött. Több elmélet is napvilágot látott már korábban a tekintetben, hogy a perjogi jogviszony(ok) az eljárás időtartama alatt ki vagy kik között jön(nek) létre. A polgári (peres) eljárás szakaszai egyúttal azt is meghatározzák, hogy akkor, az adott időintervallumban kétoldalú vagy háromoldalú eljárásjogi jogviszony alakul-e ki. A felek közötti eljárásjogi jogviszonyban a polgári (peres) eljárásban a központi szerepkört a peres felektől eltérő jellegű és tőlük különböző feladatot ellátó bíróság (állam) tölti be. A polgári (peres) eljárás folyamatának előrehaladása a közben kialakuló eljárásjogi jogviszonyokat is kiterjeszti és tovább árnyalja.

I. A 'jogviszony' -ről általában

1. A polgári eljárásjogi jogviszony

A polgári per és a polgári (peres) eljárás definíciók elemzése, vizsgálata, összevetése és elhatárolása szemszögéből nézve nem közömbös az eljárásjogi jogviszonyok¹ gyakorlati, a hatályos polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) előírásaira épülő bemutatása. A tanulmány nem titkolt célja annak kimutatása és megállapítása, hogy a *perbeli jogviszony(ok) a felek és a bíróság közötti, valamint a felek egymás közötti fennállása alapvetően meghatározza, hogy polgári (peres) eljárásról vagy polgári perről van-e szó*. Az eljárásjogi jogviszony vizsgálata a polgári per, a polgári (peres) eljárás definiálásához is adalékul szolgálhat. A kérdés az elmúlt években több, különböző aspektusból, úgy

mint az elállási jog gyakorolhatóságáról, a rendelkezési elv, a perindítás joghatályainak beállása, illetve a permegszüntetés oldaláról, a polgári (peres) eljárás és a polgári per tartalmi jellemzőit vizsgálva, a fizetési meghagyásos eljárás és a polgári peres eljárás közötti eltérő jogi szabályozás szemszögéből, a jogvédelmi igényre vonatkozó elemzésben, a keresetiségi joggal és a perbeli legitimációval kapcsolatban, a peres és a peren kívüli eljárás elhatárolásával összefüggésben is felmerült, mert a hivatkozott tanulmányok háttérében is tulajdonképpen a polgári (peres) eljárás és a polgári per szerkezetének elemzése, a polgári per és a polgári (peres) eljárás vizsgálata húzódik meg. A polgári eljárásjogi jogviszonyok elemzése segíthet a polgári (peres) eljárás és a polgári per egymáshoz való viszonya meghatározásában, elhatárolásában. A magyar jogirodalomban a polgári (peres) eljárás és a polgári per definiálása mellett az eljárásjogi jogviszony kutatása

1 A 'jogviszony' kifejezés angolul 'legal relation(s)', 'legal relationship', 'privity' (In: Ország László-Futász Dezső-Kövecses Zoltán: Magyar-Angol Nagyszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998. változatlan utánnyomás 2004. 697.). Az angol jogi szakszótár a fenti angol megfelelő definíciók közül csak 'privity' kifejezést tartalmazza: „The relationship that exists between people as a result of their participation in some transaction or event; for example privity of contract and privity of estate” (A Concise Dictionary of Law. second edition, Oxford New York Oxford University Press 1990. 316.). Német nyelv a 'jogviszony' kifejezést a 's Rechtsverhältnis' kifejezéssel írja le (Halász Előd-Földes Csaba-Uzonyi Pál: Magyar-Német Nagyszótár Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998. változatlan utánnyomás 2006. 712.) A német jogi szakszótár szerint 'Rechtsverhältnis' = "Rechtliche Beziehung von Personen untereinander oder zu einer Sache" → ez a meghatározás hasonló Szladits Károly jogviszony alanyi vonatkozásaira vonatkozó tételéhez (In: Lexikon Recht. (Herausgeber: Gerd Jauch) Orbis Verlag München 1989. 174. A francia nyelv a jogviszony kifejezést a 'rapport juridique' kifejezéssel írja le (Eckhardt Sándor: Magyar-Francia Szótár. Budapest, Akadémiai Kiadó 1958.1011.), illetve 'rapports de droit' definícióval (Eckhardt Sándor: Francia-Magyar Szótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 1591.).

főként a XIX. század végi – XX. század első felében keletkezett jogirodalomban elterjedt volt.²

A „jogviszony” a jog- és államelmélet (állambölcselet), a jogfilozófia, az alkotmányjog egyik legalapvetőbb szakkifejezése a „jog” fogalmának meghatározása a „jogi norma” mellett.³ A Pp. megalkotását követő két évtizedben az eljárásjogi jogviszonyok vizsgálatát elkerülte a tudományos érdeklődés.⁴ A polgári korszak eljárásjoga azonban nemcsak az eljárásjogi jogviszonyokat ragadta meg, hanem a polgári per fogalmát, a polgári peres eljárás szakaszainak bemutatását, különös tekintettel az osztott tárgyalási rendre, a perfelvételi és az érdemleges tárgyalásra. Az ún. szocialista szakirodalomban, amikor az eljárást „egységes folyamatként” írták le (a hatályos Pp. alapján tulajdonképpen ez a jelenleg uralkodó álláspont is), a sorrendiségen, az eljárási cselekmények egymásutánosságán, egymásra épültségén volt a hangsúly.⁵ A polgári (peres) eljárás (polgári per) jellemzésekor a jogirodalomban döntően a bíróság és a felek közötti két- és háromoldalú jogviszony fordul elő. A polgári eljárásjogi jogviszony attól függően is változik, hogy az a folyamatban és mozgásban lévő eljárás melyik stádiumához kapcsolódik.

2. A jogviszony-fogalom – a polgári eljárásjogon túl

A jogviszony kifejezés tartalmát, jelentését a jogtudomány különböző területeinek képviselői sokan és különbözőképpen vizsgálták, hiszen az egyik legalapvetőbb és a jogban elsők között felbukkanó kifejezésről van szó. A szó szerinti meghatározás alapján a *jogviszony nem más, mint jog által szabályozott társadalmi viszony*. A társadalom tagjai közötti társadalmi viszony a jogi szabályozás által válik – szó szerint is – jogviszonnyá. Ha a felek közötti kapcsolatot nem jogszabály rendezi, ez a viszony nem „jogviszony”, hanem az érdekelttek közötti kapcsolat jellege alapján lehet különösen „baráti viszony”, vagy „üzleti viszony” stb. viszony is.⁶ A baráti viszony és az üzleti kapcsolat ugyanakkor és egyúttal lehet jog vagy szerződés által szabályozott viszony is. A jog által nem szabályozott barátságból lehet élettársi kapcsolat vagy házastársi kapcsolat, ezáltal a személyes (társadalmi) viszony a jog által is rendezetté válik. A személyek közötti kap-

csolat mögött – ha nem áll fenn közöttük közvetlen, személyes kapcsolat, abban az esetben is –, mindig meghúzódik valamilyen jogszabály, amely, ha nem is közvetlenül, de közvetett módon befolyásolja (befolyásolhatja) a személyek közötti kontaktust. Ha például az egyik személy a másik, vele kapcsolatban nem álló személy sérelmére szabálysértést vagy bűncselekményt követ el, a kettőjük közötti kapcsolat – amennyiben hatósági eljárás veszi kezdetét – egy harmadik szereplő beépülésével (rendőrség, ügyészség, bíróság) jog által szabályozott viszonná – jogviszonnyá – válik. Ha a felek között korábban nem volt sem személyes, sem jog által meghatározott kapcsolat, azt adott esetben a szabálysértési, illetve büntetőeljárás hozza létre. Az eljárás résztvevője lesz: *a)* sértettként (tanúként) az a személy, akinek a sérelmére elkövettek a cselekményt, *b)* terheltként (elkövetőként) az a személy, aki a sérelmet, jogellenes cselekményt okozta. A sértett és az elkövető közötti kapcsolat nem közvetlen, a bíróság (szabálysértési hatóság) által lefolytatott eljárás és az eljárási törvény rendelkezései kötik össze őket. A *jogszabály* (büntető törvénykönyv, szabálysértési törvény) nem a felek közötti kapcsolatot szabályozza, hanem azt a társadalmi viszonyt, amelyet *a jog védelemre érdemesnek ítélt*. A védett jogi tárgy – büntető vagy szabálysértési törvénybe ütköző – megsértése jogviszonyt alakít ki (keletkeztet) az elkövető és az állami akaratot jelképező nyomozó hatóság, ügyészség, bíróság, szabálysértési hatóság között. *Ez a jogviszony független az elkövető szándékától, akaratától* abban az értelemben, hogy abban az esetben is *automatikusan, ipso jure létrejön*, ha annak kialakulását az elkövető nem akarja⁷. A sérelmet szenvedő fél (sértett) – az akaratától, szándékától lehet, hogy függetlenül – részesévé válik az eljárásnak, mert az eljáró hatóság bizonyítási eljárásban a felelősség megállapítása céljából tanúként megidézi. A szabálysértési vagy büntető eljárásban nem a felek egymáshoz fűződő jogait és kötelezéseit határozza meg a jogszabály, hanem a felelősség (büntetőjogi, szabálysértési) megállapítása által az elkövető kötelezettségét, illetve a sértett jogát, jogosultságát arra, hogy polgári bíróság előtt kártérítési igényt érvényesíthet. A büntető vagy szabálysértési eljárásban tehát fennáll a jogviszony az elkövető és a bíróság, illetve a bíróság és a sértett között, *amelyet az eljárás*

2 *Falcsik Dezső*: A polgári per jog tankönyve. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó-vállalat 1907. 1–130., *Bacsó Jenő*: A jogvédelem előfeltételei a polgári perben. Máramarosziget, 1910. 51–112., *Jancsó György*: A magyar polgári perrendtartás rendszeres tankönyve. I. kötet Budapest, Atheneum 1912. 345–450., *Magyar Gyéza*: Magyar polgári per jog. Budapest 1913. 1–13., *Bacsó Jenő*: A Polgári perrendtartás tankönyve. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata 1–98., *Plösz Sándor*: Összegyűjtött dolgozatai. Budapest, 1927. 3–137., *Sárffy Andor*: Magyar polgári per jog. Budapest, 1946., Grill Károly Könyvkiadóvállalata 13–17.

3 *Moór Gyula*: Jogfilozófia. Budapest, Püski 1994. 165–212., *Horváth Barna*: Jogszociológia. Osiris Kiadó Bp., 1995. 337–356., *Horváth Barna*: A jogelmélet vázlata. Attraktor – Máriabesnyő 2004. 125–186.

4 „Szocialista eljárásjogi irodalmunk aránylag kevésbé foglalkozik a perbeli jogviszony általános elemzésével” *Névai László-Szilbereky Jenő*: Polgári eljárásjog. 3. kiadás, Budapest, 1974. 294.

5 *Szilbereky Jenő*: A polgári eljárás funkciója és hatékonysága. Budapest, KJK, 1977. 238.

6 *Baráti viszony* itt olyan kapcsolatot jelent, amely formátlan és jogilag szabályozatlan, az „üzleti” viszony a tanulmány kontextusában a felek közötti közvetett vagy közvetlen anyagi szolgáltatással járó, de a jog által nem rendezett kapcsolatot takar.

7 A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. tv. (Be.) 6.§ (1) (2) bekezdés; a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. tv. (Sztv.) 31.§

hoz létre, de nem a felek (elkövető–sértett), hanem az eljáró hatóság és az elkövető (sértett) között. A büntető vagy szabálysértési eljárásban az elkövető és a sérelmet szenvedett fél között nincs közvetlen eljárásjogi kapcsolat. A büntetőeljárás és szabálysértési jogban a hatóság és az eljárásban érintett fél közötti jogviszonyban az egyik fél, az állami szerv (bíróház) a közhatalom megtestesítője, és egy másik állami szerv (rendőrség, ügyészség) is hatóságként lép fel. Önmagában véve a 'jogviszony' fogalom alá – annak tág jellege miatt – bármilyen jogalanyok (természetes személy, jogi személy, jogi személyiség nélküli gazdálkodó szervezet, állam) közötti kapcsolat is beletartozik, beletartozhat.

Az üzleti–vagyonai viszonyokban, ha a felek magánjogi szerződést is kötöttek egymással, a megállapodásban nem szabályozott kérdésben a *Polgári Törvénykönyv rendelkezései megfelelően irányadóak*. A forgalmi életben a felek között létrejött szerződésekben, megállapodásokban a feleknek azokat a *lényeges elemeket, amelyeket a jogszabály kötelezően előír, meg kell határozniuk*.⁸ A felek kapcsolatát, egymáshoz fűződő viszonyát a jog szabályozza. A felek kapcsolata nem szokásjogon vagy jogszokáson, hanem jogszabályon alapul. A felek szerződésben szabályozott viszonyára nemcsak a közöttük létrejött megállapodás, hanem a jogszabály is kihatással van. A magánjogi jellegű jogviszonyokban a felek akaratán alapuló rendelkezések mellett a jogszabály diszpozitív előírásai is relevánsak. A felek által meghatározott, szerződésbe foglalt rendelkezések ugyanis nem állhatnak ellentétben a jogszabályi előírásokkal. A jogszabály általában a jogviszonyban is központi szerepet tölt be, a jogszabálynak nem tekinthető rendelkezés hatása, súlya az érintettek között lévő viszonyrendszerben irreleváns. A jogviszonyban álló felekre nézve a jogi szabályozás jogokat és kötelezettségeket állapít meg. A jog határozza meg azokat a szabályokat, normákat, előírásokat, amelyeket a kapcsolatban álló feleknek követniük kell. A jogviszonyok – a hagyományos germán-római jogcsaládra épülő kontinentális jogrendszerben – főszabály szerint *közjogi jellegű és magánjogi tartalmú jogviszonyokra oszthatóak fel*. A magánjogi természetű jogviszonyok a különböző személyek közötti, főként vagyoni (ritkán személyi) és a forgalmi élettel összefüggő (polgári jogi) kapcsolatokat fogják át. A magánjogi jogviszonyban a felek egymással egyenrangúak, az egyik fél pozíciója elvben megegyezik a másik fél helyzetével. A

közjogi jogviszonyban a részt vevő egyik fél állami (közhatalmi-hatósági) jogkört gyakorol, törvény által olyan határozat hozatalára is feljogosított, amely a félre nézve kötelezést, marasztalást tartalmazhat. Ugyanakkor azokban a jogviszonyokban (eljárásokban), amelyekben az állam hatósági jellege érvényesül, a jogszabályi előírások betartása a hatóságra is vonatkozó kötelező és irányadó szabály.⁹

II.

A perjogviszonyok kutatása Magyarországon

3. A polgári eljárásjogi jogviszonyok kutatásának kezdetei

Németországban már a XIX. század közepén megjelennek azoknak a gondolatoknak a csirái, melyek szerint a *per jogviszony*, melynek alanyai a felek és az állam, illetve az annak nevében eljáró bíróság.¹⁰ A hazai jogirodalomra nagy hatást gyakorló német jogtudós, *Oscar von Bülow* (1837–1907) az 1868-ban megjelent munkájában¹¹ a polgári pert *közjogi természetű jogintézményként határozta meg*. A perjogi jogviszony kutatása összefüggésben állt a kereseti jog (keresetjog) vizsgálatával, amelynek a fellendülése a polgári eljárásjog polgári anyagi jogtól való elkülönülése időszakára esett. „Az eljárásjog önállósulása szempontjából döntő lépésnek bizonyult a magánjogra épülő keresetjog-elemt meghaladása, amely köldökzsinórként kötötte az eljárásjogot a magánjoghoz. Erre a XIX. század utolsó harmadában került sor, amikor az *absztrakt elmélet képviselői függetlenítették a perbevitt magánjogot a keresetjegtől*”.¹² A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. megalkotója, a korábbi igazságügyi miniszter (1899–1905), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1894), *Plósz Sándor* kiindulási pontja szerint a *per egy jogviszony*,¹³ amely „(...) jogilag szabályoztatik, e szabályozás által e viszony tartalma, a viszonyban állók jövő tevékenysége és ennek iránya jogokká és kötelezettségekké emeltetnek. A *per egy előrehaladó jogviszony*, amely alakul, teljesen létrejön, lefolyik és befejeztetik”.¹⁴ *Magyary Géza* – korai nézete – szerint a per „*jogviszony csak az állam és a felek közt, nem pedig*

8 Ilyen kötelező, jogszabály által meghatározott tartalmi elem pl. az ingatlan-adásvételi szerződésben 1. az adásvétel tárgyát képező ingatlan megjelölése; 2. a vételár meghatározása; illetve a 3. a felek ingatlan tulajdonjoga átruházására/megszerzésére vonatkozó egybehangzó szándékának kifejezésre juttatása.

9 Ezt az előírást több jogszabály is tartalmazza: a. Be. 6.§ (1) bek.; b. Ket. 1.§ (1) bek.; c. A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011.évi CLXI.tv. (Bsz.) 2.§ (1) bek., 3.§; d. Sztv. 30.§, 31.§.

10 *Paulovits Anita*: A jogerő kérdése a perjogtudományban – In: Miskolci Jogi Szemle 2010/1.sz., 40–57., 41.

11 Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen. Giessen, 1868.

12 *Kengyel Miklós*: A keresettől a bírósághoz fordulás jogáig – Tanulmányok Szamel Lajos tiszteletére Pécs, 1989. Studio Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 137–147., 137.

13 Az eljárásjogi igények csoportosítása: 1. jogvédelmi igény; 2. jogállítást; 3. anyagi és eljárásjogi igény megkülönböztetése, amely azonos a perbeli jogállítással. Ld. *Hámori Vilmos*: Anyagi jog és kereset Jogtudományi Közlöny 1978/10. sz. 611–619.

14 *Plósz Sándor*: Összegyűjtött dolgozatai Bp., 1927., a keresetjogról c. tanulmány 3–55., 29–30.

jogviszony egyúttal a felek közt vagy csak a felek közt”, mert a perben a bírói hatalom gyakorlása által támad a jogviszony.¹⁵ A második eljárási törvényünk megszületését megelőző és az azt követő jogirodalomban általános nézet volt, hogy a polgári per közjogi jogviszony. Magyary Géza a perből eredő jogviszonynak tekintette a perköltséget is.¹⁶ Magyary Géza után a jogviszonyelmélet változatai négy csoportra oszthatók: a) a per egységes, de a felek között keletkező jogviszony, mert csak közöttük jönnek létre jogok és kötelezettségek (fő képviselője Kohler); b) a per egyetlen háromszemélyes jogviszony a bíróság a felperes és az alperes között (fő képviselője Bülow, Wach, Plósz Sándor); c) a per két jogviszony, egyfelől a felperes és az állam, másfelől az alperes és az állam között (fő képviselője: Hellwig, Bacsó Jenő, ez volt Magyary Géza eredeti felfogása is); d) a per három(oldalú) jogviszony a felperes és az állam, az alperes és az állam, valamint a felperes és az alperes között¹⁷ (Magyary Géza későbbi nézete). Kovács Marcel kúriai bírő megítélése szerint „a per, mint közjogi jogviszony egyrészt a bíróság, másrészt a felek között áll fenn. (...) Perjogilag a felek egymással szemben közvetlenül jogviszonyban nincsenek; és a fél perbeli cselekményének joghatása az ellenféllel szemben nem közvetlenül, hanem csak a perbeli cselekvény által előidézett bírói határozat útján keletkezik”.¹⁸ Sárffy Andornál a polgári per előnyös és hátrányos helyzetek forrásaként, mint eljárás és mint jogviszony jelenik meg, amely a bíróság és a felperes, valamint a bíróság és az alperes között áll fenn.¹⁹

4. A polgári eljárásjogi jogviszonyra vonatkozó kutatás a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény alapján

Az akkor hatályos Pp.-re épülő kommentár a 'per-jogviszony', vagy 'perbeli jogviszony' kifejezéseket nem

tartalmazza.²⁰ A perjogi jogviszony kérdésének vizsgálata talán kapcsolatban állhat az eljárás egységes jellegével, a per szerkezetével, az osztott tárgyalás hatályos eljárási szabályozásának hiányával. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy az eljárás osztott szerkezete inkább elősegíti és ösztönzi az eljárás különböző fázisainak elemzését, az eljárás szakaszolását és az eljárásjogi jogviszonyoknak – az eljárás különböző szakaszaira épülő – kutatását.²¹ A jogtudomány más területein több jogviszony-elmélet kérdéseit vizsgáló munka született.²² A jogviszonyok alapját az emberek között a társadalomban létrejött reális kapcsolatok, a társadalmi viszonyok alkotják.²³ Az adott társadalmi viszony az eljárási jogviszonyok formájában specifikus közvetítő elem segítségével, az anyagi jogviszonyokon keresztül, ezek közvetítésével fejeződik ki.²⁴ Névai László szerint a polgári eljárásjogi felelősség elméleti alapját a polgári per jogviszony jellegének felismerése nyújtja. A polgári pernek jogviszonyként való felfogásából olyan tételek folynak, amelyeknek a szocialista eljárásjog-tudomány – garanciális jellegüknél fogva – nagy jelentőséget tulajdonít (bíróági út, kereseti jog, a bírói meghallgatásra vonatkozó megállapítások).²⁵ A polgári eljárásjogi jogviszony kérdése több munkában a polgári eljárásjogi felelősséggel²⁶ kapcsolatban merült fel. Papp Zsuzsanna szerint a polgári per csak a bíróság és a felek, illetve a per más résztvevői között hoz létre közjogi (közhatalmi) jogviszonyt, melynek meghatározó jellegű vonása diszpozitivitása.²⁷ Ujlaki László szerint az eljárásjogi jogviszony egységes, a keresetindítástól a jogerőig terjedő jogviszony folyamat, nem az egyes per-cselekmények hoznak létre elszigetelt, atomizált jogviszonyokat, szerinte a felek egymás közötti viszonyában a szűkebb értelemben vett eljárásjogi jogviszony léte nem tagadható.²⁸ Néhány egyetemi tankönyvben fordul elő a polgári eljárásjogi jogviszony bemutatása. Gyekiczky Tamás szerint az eljárásjogi jogviszony az eljárási jogalanyok között közjogi normák alapján

15 Magyary Géza: A magyar polgári peres eljárás alaptanai – A perbeli cselekmények tana. Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 9.

16 Magyary Géza: Magyar polgári perjog. 3. kiadás átdolgozta és kiegészítette Nizsalovszky Endre Budapest, Franklin, 1939. 313.

17 Magyary Géza: Magyar polgári perjog. 2. kiadás Budapest, Franklin, 1924. 11–15. Bacsó–Beck–Móra–Névai: Magyar polgári eljárásjog. (szerk.: Beck Salamon – Névai László) Egyetemi tankönyv Budapest, Tankönyvkiadó 1959. 47.

18 Kovács Marcel: A polgári perrendtartás magyarázata. Budapest., Pesti Könyvnyomda, 1927. első füzet, 30–31.

19 Sárffy Andor: Magyar polgári perjog Budape st, Grill Károly Könyvkiadóvállalata 1946. 13.

20 A Polgári perrendtartás magyarázata. (szerk.: Szilbereky Jenő és Névai László) Budapest, KJK., 1967. és az azt követően kiadott kommentárok (1976., 1999., 2009.) tárgymutatója a 'perjogviszony', 'perbeli jogviszony' vagy 'eljárásjogi jogviszony' kifejezéseket nem tartalmazza.

21 Hámori Vilmos: A keresetjog és az eljárásjogi jogviszony a polgári perben - Jogtudományi Közlöny 1979. évi 8. sz. 519 – 523.

22 Peschka Vilmos: A jogviszony-elmélet alapvető kérdései Bp., 1960., Szabó Imre: A jogelmélet alapjai Bp., 1971.

23 Világhy Miklós–Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. kötet második változatlan kiadás, Tankönyvkiadó Bp., 1965. 100.

24 Állam-és Jogtudományi Enciklopédia Első kötet A–J (Főszerkesztő: Szabó Imre) Akadémiai Kiadó Bp., 1980. 965.

25 Névai László: A szocialista polgári eljárásjog elméleti alapkérdései Akadémiai Kiadó Bp., 1987.188.

26 A témával kapcsolatban: Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái és a polgári jogi felelősség Akadémiai Kiadó Bp., 1961., Eörsi Gyula: Kötelmi jog - Általános rész Egységes jegyzet Tankönyvkiadó Bp., 1979., Novák István: A polgári eljárásjogi felelősség alapfogalmai - Jogtudományi Közlöny 1972/11. 571–576., Kengyel Miklós: A bíróság és a felek közötti felelősségi viszony a polgári perben ELTE ÁJK Bp., 1989. 1–95., Kiss Daisy: A bíró felelőssége a polgári ítélkezésben ELTE ÁJK Bp., 1990. 1–65., Udvary Sándor: Culpa in actionem – a fél és képviselőjének felelőssége az egyes eljárási cselekményekért a polgári perben – a problémák ismételt felvetése – Glossa Iuridica 2015/1–2. 51–59.

27 Papp Zsuzsanna: Gondolatok a polgári eljárásjogi felelősségről - A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 7. Bp., 1989. ELTE ÁJTK 22.

28 Ujlaki László: A fél polgári eljárásjogi felelősségének elméleti vázlata és megjelenési formái - A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 16. Bp., 1990. ELTE ÁJTK 25., 32.

szerveződik, amely az eljárásjogi normák alapján az eljárási jogok gyakorlása, illetőleg az eljárási kötelezettség teljesítése során alakul ki.²⁹ A szerző a polgári perjogi tankönyvében megállapítja, hogy „nem egységes a jogirodalmi álláspont abban a kérdésben, hogy kik között jön létre eljárási jogviszony. A feleknek (félnek) alapvetően a bírósággal szemben alakulnak ki kötelezettségeik és keletkeznek jogaik. Ugyanakkor az eljárásjog a feleket egymással szemben is jogosítja és kötelezi. Még akkor is, ha a felek egymással szemben más – alapvetően polgári jogi – jogviszonyban állnak. Ezen összefüggések miatt beszélhetünk háromoldalú eljárási jogviszonyról”.³⁰ Gyekiczky Tamás szerint „a polgári eljárásokban – különösen a polgári perben – a polgári eljárásjog nemcsak a bíróság és a felek, hanem a perben fellépő más személyek és egyéb peralanyok jogait és kötelezettségeit is szabályozza. A tanúnak, a szakértőnek jogaira, kötelezettségeire éppúgy találunk előírást, mint a beavatkozó vagy a perbehívott eljárási helyzetére. E „másodlagos eljárási jogviszonyok” esetében az sem zárható ki, hogy e peres viszonyok „másodlagos anyagi jogi jogviszonyokra” épülve szerveződjenek meg (Például a beavatkozó és a fél tulajdonostársak egy társasházban)”.³¹

Kengyel Miklós szerint eljárásjogi jogviszony „az eljárási jogok gyakorlása, illetve az eljárási kötelezettségek teljesítése során létrejövő közjogi jogviszony”.³² Kengyel Miklós szerint Magyary Géza által képviselt kettős jogviszony elméletétől eltérően „a másik álláspont szerint nem zárható ki, hogy a felek között is keletkezzen eljárásjogi jogviszony, amelynek következtében a felek egymással szemben közvetlen közjogi jogosultakká és kötelezetteké válnak. Ennek a felfogásnak megfelelően a polgári per úgy írható le, mint a bíróság, a felperes és az alperes között létrejövő egységes háromoldalú jogviszony”.³³ Kengyel Miklós rámutat arra is, hogy „a jogvédelmi igény létezésének az elfogadása vagy elutasítása... érinti – más kérdések mellett – (...) a bíró–felperes–alperes közötti jogviszony természetének megítélését”.³⁴

III.

A jogviszony³⁵ a polgári eljárás felperes és bíróság közötti szakaszában

5. A keresetlevél benyújtása – az első lépés a jogviszony kialakítása felé

A felperes és a bíróság közötti viszony nemcsak a közöttük létrejövő kapcsolat (jogviszony), hanem a bírósághoz fordulás jogával és a kereseti joggal összefüggésben is vizsgálható. Farkas József a bírósághoz fordulás jogát azonosította „a keresetjog egyik fajtájával, a korábban Plósz Sándor által konstruált ún. absztrakt keresetjoggal, amelyet a szocialista jogok, mint proceszszuális értelemben vett keresetjogot tárgyalnak”.³⁶ A félnek jogában (lehetőségében) áll erre vonatkozó jogszabályi korlátozás hiányában a keresetlevél bíróságra történő benyújtása ténylegesen megsértett anyagi jog nélkül is. A bírósághoz fordulás joga (*access to justice*) általános alkotmányjogi és jogszociológiai alapelvként is tipikusan azokban az eljárásokban domborodhat ki, amelyek nem hivatalból indulnak meg.³⁷ A bírósághoz fordulás joga kifejezi a keresetindítás lehetőségét, mindazonáltal tágabb körben bukkanhat fel, mert nemcsak a keresetlevél bíróságra való benyújtását, hanem egyéb – keresetlevélnek nem tekinthető – kérelem benyújtását is jelenti. Másrészt a fogalom úgy is tágítható, hogy nemcsak a bírósághoz, hanem egyéb állami hatósághoz (rendőrséghez, ügyészséghez, járási hivatalhoz stb.) való kérelem előterjesztését is magába foglalhatja, de ebben az esetben a kérelem benyújtása polgári (peres) eljárást jellemző eljárásjogi alapelvek nélküli közigazgatási eljárást indít el.

Rátonyi Tamás megfogalmazása szerint „a kereseti jog szélesebb körű, komplex intézmény, mely többféle feltételt magában foglal, míg a keresettség csak e feltételek közül egy (...). A keresettség – álláspontja szerint – a per személyeinek helyes kiválasztása, az a

29 «postfile_up_GyekiczkyTPolgariperjogAltalanos.pdf» 4. – 2015. október 14. – in: Cserba Lajos – Gyekiczky Tamás – Kormos Erzsébet – Nagy Adrienn – Nagy Andrea – Wopera Zsuzsa: Magyar polgári perjog – Általános rész Bp., Complex 2008.

30 Gyekiczky id. mű 5. – 2015. október 5.

31 Gyekiczky id. mű 5. – 2015. október 5.

32 Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Tizenegyedik, átdolgozott kiadás Budapest, Osiris kiadó, 2012. 37.

33 Kengyel Miklós: id. mű 37.

34 Kengyel Miklós: A jogvédelmi igény, mint a polgári eljárási-jogtudomány termékeny tévedése - Jogtudományi Közlöny 1986/11. sz. 550-556., 550.

35 „...J. Goldschmidt sem jogvédelmi, sem igazságszolgáltatási igényt nem ismer el, csupán kilátást a perbeli meghallgatásra és ennek megfelelően a perben is jogviszony helyett csak jogi helyzetet lát”. (In: James Goldschmidt: Der Prozess als Rechtslage – Eine Kritik des prozessualen Denkens 2. Neudruck der Ausgabe Berlin 1925. Scientia Verlag Aalen 1986. 254, 255, 259.

36 Farkas József: Az eljárásjog néhány alapvető elve és a polgári eljárásjog átfogó újraszabályozása – Jogtudományi Közlöny 1985/10. sz. 558 – 565., 559.

37 Hegel szerint „a polgári társadalom tagjának joga bírósághoz fordulni és kötelessége bíróság előtt megjelenni” (G.W.F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államjog vázlata. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971., 239.).

felhatalmazás, hogy az adott anyagi jogot a perben jelentkezők, s ne mások képviselhessék. A keresetindítási vagy kereseti joghoz viszont több kell, így a követelés érvényesíthetősége, lejátsága³⁸.

A 'jogviszony' fogalmára vonatkozó meghatározások alapján hogyan definiálható a polgári (peres), illetve polgári eljárásjogi jogviszony? A polgári eljárásjogi jogviszony a Polgári perrendtartásban – az ahhoz kapcsolódó jogszabályok által – szabályozott, a polgári peres eljárásban, az abban részt vevő személyek (felek) között kialakuló viszony. A felperes első eljárási cselekményének teljesítése, a keresetlevél benyújtása³⁹, felperes részéről részben önkéntes, részben elkerülhetetlen (szükségyszerű) magatartás. A felperes számára az eljárás bíróság előtti megindítása önkéntes annyiban, hogy a fél bármikor erre az elhatározásra juthat, ha fennáll a jogvitája az ellenérdekű féllel (sőt, anélkül is). A keresetlevél bírósági előterjesztése azért elkerülhetetlen, mert egyéb – peren kívüli vitarendezési módok esetleges igénybevétele és eredménytelensége mellett – a követelés jogszerű érvényesítésére más lehetőség már nem áll felperes rendelkezésére.

6. A keresetlevél megérkezése a bíróságra – az eljárásjogi jogviszony kialakulása (kezdet)

Az a bíróság, ahol iktatásra kerül a keresetlevél, a felperes és a bíróság között létrejövő kapcsolat (jogviszony) elől nem tud kitérni. A keresetlevél bíróságon való benyújtása a hatóság számára ügyintézési kötelezettséget keletkeztet, a bíróságnak foglalkoznia kell az ügygel fél: önkéntesség – bíróság: kötelezettség, amelyet a bíróság hivatalból nem kezdeményez. A felperesi pozíciót, a bíróság és a felperes közötti kapcsolatot, a keresetlevél benyújtása instituálja. A felperes és a bíróság közötti közjogi kapcsolat a keresetlevél bíróságra történő beérkezésével alakul ki. Az eljárás további menetében – ha nem kerül sor a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítására és a keresetlevél áttételére – a bíróság a keresetlevél alapján kétféle intézkedést hozhat: 1. hiánypótlásra hívja fel a felperest, vagy 2. ha a keresetlevél alkalmas a tárgyalás kitzűzésére, megidézi az alperest, és kitzűzi az ügyben a tárgyalási határnapot. A felperes és a bíróság közötti kapcsolatot, bármelyik irányban is folytatódik az eljárás, a hatályos Pp. előírásai határozzák meg. Milyen jellemzői vannak az eljárás ezen szakaszában a felperes és a bíróság közötti jogviszonynak?

6.1. A bíróság egyoldalúan hívja fel a felperest eljárási cselekmény teljesítésére, a felperes a bíróság

felé kötelező előírást nem tehet (kivéve, ha ő úgy nem dönt, hogy a kereseti kérelmétől eláll). A bíróság állami hatósági – közjogi – jogkört gyakorló szervként előírást, felhívást fogalmazhat meg a felperes számára, a felperesnek azonban ilyen jogosultsága nincs. A bíróság előtti eljárásban a jogalkalmazó hatóság és a jogvitában érdekelt ügyfél áll egymással szemben. A jogviszony hatósági-közjogi jellege miatt a jogalkalmazó szerv a hiánypótlás nem teljesítése miatt jogkövetkezményt alkalmaz(hat). A felperes a keresetlevél benyújtását követően a bíróság felhívása szerint a hatályos Pp. előírásainak megfelelően köteles az eljárási cselekményeket teljesíteni.

6.2. A felperes és a bíróság viszonyát szabályozó Pp. előírásai a felekre vonatkozó jogokat és kötelezettségeket határoznak meg, de a bíróság eljárásának a Pp. egyúttal törvényességi korlátját is képezi. A bíróság a Pp. alapján hívja fel a felperest, de a Pp. a bíróság saját eljárási cselekményeit is meghatározza. A Pp. ezáltal – kettős előírásként – a jogalkalmazó közhatalmi jogkört megtestesítő bíróság – saját eljárásának is – eljárásjogi értelemben határt szab, és egyben kötelezi a bíróságot a törvény felperes – más (ügyfél) – általi betartására (betartatására, betartásának biztosítására) is.

6.3. A felperes és a bíróság közötti jogviszonyban a bíróság eljárására nemcsak a Pp., hanem közvetlenül és közvetetten más jogszabály, a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (Bszi.) is törvényi előírást állapít meg, mindamellett, hogy mind a két fél jogaira és kötelezettségeire végső soron – a jogforrási hierarchia csúcsaként – természetesen az Alaptörvény is tartalmaz szabályokat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az eljáró bíróra vonatkozó előírásokat tartalmazó bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény (Bjj.) előírásait sem. A felperes bíróság előtti és bírósággal szembeni pozícióját közvetlenül a Pp. – közvetett módon az Alaptörvény – rendelkezései determinálják (A Pp. tartalmazza az Alaptörvényben lefektetett igazságszolgáltatási- és eljárási alapelveket).

6.4. A felperes és a bíróság közötti kapcsolat kizárólag kétoldalú közjogi jogviszony. Az eljárás felperes és a bíróság közötti fázisában más vagy mások közötti kapcsolat kialakulása a bíróságon és a felperesen kívül fogalmilag is kizárt. A bíróság és a felperes közötti jogviszony a hatályos Pp. által szabályozott társadalmi,

38 Rátonyi Tamás: A keresetjog meghatározásának kérdése ELTE ÁJTK Polgári Eljárásjogi Tanszék Budapest, 1971. 5–22., 7.

39 A 467/B/1997. AB határozat Indokolás II. szerint: „A polgári anyagi jog sajátosságainak megfelelően a polgári per tartalmi szempontból három fajta kereseti kérelem alapján indulhat, és ennek – valamint a kereseti kérelemhez kötöttségnek [Pp. 3. § (1) bekezdés, 215.§] – megfelelően, helyt adás esetén, tartalma szerint három fajta érdemi határozat születhet: marasztalási kereset/marasztalási ítélet; megállapítási kereset/megállapítási ítélet; jogalakítási kereset/jogalakító ítélet.”

illetve közjogi jogviszony. A felperes és a bíróság közötti jogviszony az eljárás ezen részében mindig csak az első tárgyalás megkezdése és az alperes eljárásba való bekapcsolódása (megidézése) előtt áll fenn. A felperes és a bíróság közötti kapcsolatot a bíróság felperesnek címzett határozata és a felperes bírósághoz intézett beadványa jelenti.

6.5. Ha a felperes a keresetét a bíróságon jegyzőkönyvbe mondja [(Pp. 94. § (4) bekezdése)], és nem önállóan nyújtja be a bíróságra, ez a felperes és a bíróság között kialakuló kétoldalú jogviszony jellegében lényeges változást nem idéz elő, *a hangsúly* – vizsgált nézőpont szerint – *a kétoldalúságra helyeződik*.

Előfordulhat, hogy több felperes nyújt be keresetet a bíróságra egy vagy több alperessel szemben. A felperesi oldalon a Pp. szabályai alapján az eljárásban pertársaság keletkezik, de a felperesek között az eljárásjogi törvény előírása mellett – az eljáráson kívül – rendszerint, de nem feltétlenül valamilyen magánjogi kapcsolat (szerződéses viszony, szerződésen kívüli károkozás, illetve, ha valamennyien érdekeltek a tulajdonjog vagy szolgalmi jog megállapításában, az ehhez fűződő érdekelttség) is fennáll. A felperesek között az eljárásban keletkező pertársaság típusa (egységes vagy egyszerű volta) határozza meg, hogy az egyik felperes eljárásjogi cselekménye vagy mulasztása mennyiben hat ki a másik felperesre. Az eljárás megindulását követően, *az eljárásban a felperesek közötti kapcsolatot (jogviszonyt)* – hasonlóan a felperes és a bíróság közötti kapcsolathoz – *alapvetően az eljárásjogi törvény határozza meg*. A felperesi pertársaság fennállásakor a perjogviszony vizsgálata aspektusából nem a több felperes általi keresetindításnak, hanem a felperesek és a bíróság között létrejövő jogviszonynak van relevanciája.

IV.

A polgári per kezdete: az alperes bekapcsolódása az eljárásba

7. Az alperes pozíciója

A polgári peres eljárásban részt vevő felek és a bíróság kapcsolatának (jogviszonyának) vizsgálata az alperes eljárásba való belépésével teljesebbé válik. Az alperesi pozíció kialakulása következtében a felperes és a bíróság mellett a polgári peres eljárás háromszereplőssé bővül. Az alperesi pozíció megszemélyesítésével vetődhet fel az a jogirodalmat is régóta foglalkoztató

kérdés, hogy az eljárásban érintett felek között *a)* egy háromoldalú felperes–bíróság–alperes közötti *b)* kétszer kétoldalú felperes–bíróság, illetve bíróság–alperes közötti kapcsolat, illetve *c.) háromszor kétoldalú* felperes–bíróság, bíróság–alperes, felperes–alperes közötti kapcsolat áll-e fenn. Mindhárom álláspontnak vannak követői, ugyanakkor annak megnyugtató magyarázatát

általában véve *milyen ismérvek alapján minősíthető* kétoldalúnak vagy háromoldalúnak;

- a polgári (peres) eljárásban a jogviszonyra vonatkozó *általános érvényű megállapítások, törvényszerűségek* maradéktalanul *érvényesülnek-e*;
- *a perben részt vevő felek és a bíróság közötti viszony hatással lehet-e* a polgári per szerkezetének, a polgári (peres) eljárás létszakainak meghatározására, és ha igen, miként befolyásolhatja azt.

A bíróság a keresetlevél alperes részére történő kézbesítésével kerül először kapcsolatba az alperessel, az Alkotmánybíróság megállapítása szerint *ez az eljárásjogi cselekmény hozza létre az alperes pozícióját*.⁴⁰ Az alperes hivatalosan a keresetlevél kézbesítése révén szerez tudomást a vele szemben előterjesztett keresetleveletről. *A keresetlevél kézbesítése előtt az eljárásban – hivatkozott AB határozat szerint – az alperesi pozíció még hiányzik*.⁴¹ A keresetlevél kézbesítése kétféle „kötelezettséget” jelent az alperes számára: 1. a keresetlevél részére történő megküldése tárgyalási határra történő idézéssel együtt történik meg, ezért a felhívás a bíróság előtt való megjelenésre kötelezi, másrészt 2. az alperesnek a hatályos Pp. 139. §-a alapján – határidő meghatározása nélkül – elő kell adnia ellenkérelmét, amely vagy a per megszüntetésére irányul vagy érdemi védekezést tartalmaz. A bíróság az alperest is – a felperessel megegyezően – a Pp. alapján megjelenésre és nyilatkozattételre vonatkozó felhívásra kötelezi. Az eljárás perindítás hatályának beállása utáni, felperes – bíróság – alperes közötti – *tárgyaláson kívüli* – részében a felperes és az alperes is háromféle módon – általában *nem egyidejűleg* – kerülhet kapcsolatba a bírósággal: *a)* a bíróság felhívására terjeszt elő a fél nyilatkozatot (kérelmet), *b)* a bíróság megidézi felperest és alperest a tárgyalási határra, *c)* önként – a bíróság felszólítása nélkül – terjeszti elő a felperes vagy az alperes a beadványát (nyilatkozatát) a bíróságra. A bírósági *tárgyaláson* a felperes és alperes által közvetlenül, személyesen vagy jogi képviselője útján előterjesztett nyilatkozata határozza meg a közöttük fennálló eljárásjogi (perjogi) kapcsolatot. A bírósági tárgyaláson a felek (képviselőik) jelenlététől függően *egyidejűleg fennállhat a kapcsolat* a bíróság és a tárgyaláson jelen levő, egymással

40 75/1995. (XII. 21.) AB határozat II.7.

41 A Pp. 121. § (1) bekezdés b. pontja alapján a felperesnek meg kell jelölnie az alperest, ez azonban önmagában nem elegendő az alperesi pozíció létrejöttéhez, ehhez szükséges, hogy a bíróság ne utasítsa el a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül, és azt kézbesítse részére.

ellenérdekű felek között. A bíróság és a felek közötti viszonyban különbözik egymástól a tárgyaláson kívüli, írásbeli és a bírósági tárgyaláson fennálló, a felperes és/vagy az alperes (illetve jogi képviselője) *személyes jelenlété*n alapuló kapcsolat. A bíróság és a felperes, illetve a bíróság és az alperes közötti bírósági tárgyaláson kívüli kapcsolatból rendszerint hiányzik a peres felek (jogi képviselőik) személyes jelenléte, és emiatt a felek személyes jelenlétének színtere (bírósági tárgyalóterem) is. A bíróság és a felperes, valamint az alperes – a hatályos Pp. 128. §-a utáni – tárgyaláson kívüli viszonya *felperes–bíróság, bíróság–felperes, illetve alperes–bíróság, bíróság–alperes, valamint felperes–alperes, továbbá felperes–bíróság–alperes közötti kapcsolatként ragadható meg*. Mit jelent ez a megállapítás? Az eljárás perindítás hatályának beállása utáni tárgyaláson kívüli írásbeli szakaszában, amelyben az eljárásjogi alapelvek közül a kérelemre történő eljárás elve, a kereseti kérelemhez kötöttség és a jóhiszemű joggyakorlás alapelvei a meghatározóak, külön-külön áll fenn az eljárásjogi (perjogi) kapcsolat a bíróság és a felek között, de nem kizárt az sem, hogy a bíróság ’végzés’-ében a felperest és az alperest is egyidőben eljárásjogi cselekmény megtételére hívja fel (pl. iratok, mellékletek csatolására, nyilatkozatok megtételére).⁴² de az is elképzelhető, hogy a felek közösen terjesztenek elő mindkettőjüket érintő nyilatkozatot, kérelmet (pl. a felek közös kérelme az eljárás szünetelésére, a felek közös kérelme a tárgyalás elhalasztására, a felek közös kérelme a per megszüntetésére).⁴³ Az alperes a hatályos Pp. előírásai alapján a bíróságon keresztül alakíthat ki eljárásjogi vagy perjogi kapcsolatot a felperessel, amely a *peres eljárás folyamatban létén* alapul, de ez mellett az esetek döntő többségében a felperes és az alperes között a peres eljárás nélkül is magánjogi, a polgári (peres) eljárás lététől független jogviszony fennáll.

8. Két- vagy háromoldalú jogviszony?

A polgári (peres) eljárás perindítás hatályának beállása utáni szakaszában tehát elképzelhető

A. *kétoldalú kapcsolat (jogviszony)*, pusztán az egyik peres fél (vagy a felperes, vagy az alperes) és a bíróság között a fél beadványa vagy a bíróság felhívása következtében, vagy

B. *háromoldalú kapcsolat (jogviszony)* abban az esetben, ha a bíróság egyidejűleg hívja fel a felperest és az alperest is valamilyen kötelezettség teljesítésére, vagy a felperes és az alperes közös nyilatkozatot (kérelmet) nyújt be a bíróságra. Háromoldalú jogviszony alakul ki, ha a felperes beadványát (nyilatkozatát) a bíróság kézbesíti az alperesnek, és ha az alperes be-

adványát (nyilatkozatát) a bíróság kézbesíti felperesnek. A felperes és az alperes is az iratot a bíróságnak címzi, a címzett a bíróság, de azt a bíróság megküldi az ellenérdekű félnek.

Mit takar a kétoldalú vagy háromoldalú eljárásjogi jogviszony meghatározás? Kétoldalú az eljárásjogi jogviszony, ha az a bíróság, felperes és alperes közül két eljárásban érintett fél (résztvevő) között áll fenn. *Ha pl.: a jogviszony csak a felperes és a bíróság, vagy csak az alperes és a bíróság között áll fenn, az eljárásjogi jogviszony kétoldalú, mert két fél (résztvevő) között áll fenn*. Mindazonáltal az eljárás tárgyaláson kívüli, valamint tárgyalások közötti szakaszában is fennáll, a bíróság külön a felperessel is, és külön az alperessel is, valamint mindkét peres féllel is kapcsolatban állhat. Az eljárás folyamata mozgásban van, halad a határozathozatal (ítélet) felé, ezért egy fejlődésben, előrehaladásban lévő processus-ban – annak egy adott stádiumában – a bíróság mindkét féllel kapcsolatban áll(hat). A bíróság egy meghatározott időpillanatban a felperessel, egy másik, előző vagy következő fázisban már az ellenérdekű alperessel kerül kapcsolatba. Az eljárás dinamikája, az ügy változása nem teszi lehetővé, hogy a bíróság egyik vagy másik féllel való kapcsolatának kiszakítását a folyamat egészéből. Az eljárás tárgyaláson kívüli, tárgyalások közötti szakaszában tehát így nem választható szét, hogy a bíróság csak a felperessel, vagy a csak az alperessel kerül kapcsolatba (azaz csak *kétoldalú kapcsolat (jogviszony)* álljon fenn a bíróság és a felperes, illetve a bíróság és az alperes között), mert a bíróság egyidejűleg jogviszonyban áll a felperessel és az alperessel is (vagyis *háromoldalú kapcsolat (jogviszony)* áll fenn a felperes–bíróság–alperes között). Mindebből az következik, hogy az eljárás írásbeli, nem a felek szóbeli nyilatkozatán alapuló szakaszában a *kétoldalú és a háromoldalú jogviszonyok egyaránt előfordulnak*. A jogviszony abban az esetben háromoldalú, ha az egyidejűleg három fél között áll fenn. A jogviszony, ha egyszerre, egy időben fennáll a bíróság és a felperes, a bíróság és az alperes valamint a felperes és az alperes között: háromoldalú. A háromoldalú kapcsolatban a központi szerepet a bíróság tölti be, mert a) felperes és az alperes a bíróság felhívására – jogkövetkezmény kilátásba helyezése mellett – nyilatkozik, beadványt terjeszt elő, kérelmet nyújt be, és b) a felek a bíróságra terjesztik elő a beadványt, az irat címzettje a bíróság. A felek között az összekötő kapocs a bíróság. Ez következik abból a tényből is, hogy a bíróságnak kell a felek közötti jogvitában döntenie. Az eljárás központi szereplője maga a bíróság. A háromoldalú kapcsolat, azáltal válik a felperes és az alperes között is teljessé és kézzel foghatóvá, mert a felperes/alperes a bíróságra benyújtandó iratot közvetlenül megküldi az ellenérdekű fél számára is. Mindazonáltal a Pp. a felperes és az alperes között

42 Pp. 141. § (2) (3) bek.

43 Pp. 137. § a., Pp. 151. § (1) bek., Pp. 157. § f.

olyan eljárásjogi kapcsolatot (jogviszonyt) nem szabályoz, amelynek címzettje ne a bíróság lenne. Ebben az esetben a felek és a bíróság közötti jogi kapcsolatra az egyidejűség a jellemző. Mindazonáltal a háromoldalú kapcsolat a felperes és az alperes között a bíróság közvetítő funkcióján keresztül is realizálódhat. A felperes kérelmét (nyilatkozatát) a bíróság kézbesíti az alperesnek, és fordítva. A bíróság közvetítő tevékenysége általi kézbesítésre már nem az egyidejűség, hanem az utóidejűség a jellemző. A felperes vagy az alperes nyilatkozata bíróságra történő benyújtásakor a kapcsolat (jogviszony) közte és a bíróság között kétoldalú, majd a felperesi beadvány alperes részére való megküldésekor, illetve az alperesi kérelem felperes részére való kézbesítésekor válik a jogviszony a felperes és az alperes között eljárásjogi kapcsolat kialakulásával háromoldalúvá 1. felperes–bíróság vagy alperes–bíróság, 2. bíróság–felperes vagy bíróság–alperes. A háromoldalú jogviszony úgy is létrejöhét, hogy a felperes és az alperes közötti közvetlen kapcsolat (egyeztetés, levélváltás, egyezségi tárgyalás stb.) során keletkezett iratok (megállapodás, jegyzőkönyv, közös kérelem) – miután az egyik fél megküldte azokat közvetlenül a másiknak – benyújtásra kerülnek a bíróságnak is. A felperes és az alperes közös nyilatkozatának (kérelmének) a címzettje a bíróság 1. felperes–alperes között létrejött kapcsolat alapján, 2. a felperes és alperes a közös kérelmet a bíróságra nyújtja be. A felperes, a bíróság és az alperes közötti jogviszony is személyek közötti kapcsolatot tételez fel, mert a felek közül a felperes és az alperes természetes vagy jogi személy, a bíróság pedig részben jogi személyként, részben állami szervként jelenik meg. A peres felek között az eljárásjogi kapcsolaton kívül rendszerint fennáll magánjogi kapcsolat is, de a hatályos Pp. – néhány kivételtől eltekintve – nem szabályozza a felek közötti közvetlen eljárásjogi kapcsolatot (jogviszonyt). Az eljárási törvény szerint a beadványokat az eljárás során mindig eggyel több példányban kell benyújtani, mint ahány fél a perben érdekelve van.⁴⁴ Ennek a törvényi előírásnak jogpolitikai indoka a felek közötti iratváltás bíróságon keresztül való teljesítése, ezért az iratokat először a bíróságra kell benyújtani, ő kézbesíti az iratot a benyújtó fél ellenfelének és a beadvány további példánya a bíróságé marad. A jogszabály a bíróságon keresztül történő iratváltást hangsúlyozza. A hatályos Pp. által nem szabályozott helyzet, ha az egyik jogi képviselő – kollegiális alapon – elküldi az ellenérdekű fél jogi képviselőjének is a beadványát (kérelmét, nyilatkozatát). A hatályos Pp. ugyanakkor biztosítja annak lehetőségét, hogy a felek kölcsönös megegyezésüket vagy indokolt közös kérelmüket benyújtsák a bíróságra.⁴⁵ Az eljárási törvény előírása folytán a felek közös kérelme alapján a bíróság megállapítja az eljárás szünetelését, a

felek által közösen benyújtott egyezségi megállapodást jóváhagyja, ha az megfelel a jogszabályi feltételeknek, a törvényi feltételek fennállása esetén a tárgyalás elhagyásáról rendelkezik, vagy a felek közös kérelmére megszünteti a pert. A felperes és az alperes között erre figyelemmel nemcsak magánjogi, hanem a Pp. által szabályozott eljárásjogi jogviszony is kialakul.

A felek és a bíróság közötti kapcsolat az eljárás előrehaladása miatt állandóan változik:

a) Az eljárás első – perindítás hatályának beállásáig terjedő – szakaszában csak a felperes és a bíróság között áll fenn kétoldalú kapcsolat. Ekkor még csak egy, kétoldalú jogviszony alakult ki.

b) Az eljárás második – perindítás hatályának beállása utáni – szakaszában a kapcsolat (jogviszony) már kiterjesztődik az alperesre is. Ebben az eljárási fázisban a bíróság már a felperessel és az alperessel is külön-külön kapcsolatban áll, így közöttük kétszer kétoldalú eljárásjogi jogviszony alakul ki felperes–bíróság között, valamint a bíróság–alperes között. Kérdés, hogy a felperes és a bíróság, illetve a bíróság és az alperes közötti kapcsolat egy jogviszony részének tekinthető-e vagy több jogviszonynak? A felperes és az alperes között meglévő eljárásjogi kapcsolatra tekintettel az általuk a bíróságra benyújtott beadvány (kérelem, nyilatkozat) a meghatározott eljárási cselekmény időpontjában a felperes, az alperes és a bíróság között háromoldalú kapcsolatot keletkeztet azáltal, hogy a felperes és az alperes közötti (1) jogviszony mellett a felperes (2) és az alperes is (3) külön-külön jogviszonyban is kötődik a bírósághoz. A háromoldalú kapcsolat annak következtében is fennáll, hogy a felek között – mintegy képzeletbeli háromszöget alkotva – a kétszer kétoldalú nexust kiegészíti a felperes és az alperes közötti eljárásjogi kapcsolat is, így a három kétoldalú kötődés (felperes–bíróság, bíróság–alperes, felperes–alperes) összeérve, egymásba kapcsolódva háromoldalú kapcsolatot is jelent, mint ahogy a háromszög mindegyik szögét összeköti a háromszög oldala. Ez utóbbi megállapítás az eljárás második, tárgyaláson kívüli és a tárgyalási szakaszára is vonatkozhat. A bírósági tárgyaláson, ahová a felek megidézése megtörtént, megjelenésüktől függetlenül a bíróság és a felek közötti kapcsolat létrejön (kétszer kétoldalú kapcsolat), a bírósági tárgyaláson a felek között a kapcsolat (jogviszony) a keresetlevél–ellenkérelem (viszontkereset) előadásával, valamint a további előkészítő irat és azzal összefüggésben tett alperesi nyilatkozat megtételével alakul ki. A felperes és az alperes közötti eljárásjogi kapcsolat eltér az állam–felperes, illetve az állam–alperes kapcsolattól. Közhatalmi jogosítványok ebben a jogviszonyban egyik felet sem illetik meg, az egyik fél sem gyakorol

44 Pp. 93. § (2) bek.

45 Pp. 137. § (1) bek. a., Pp. 148. § (2) (3) bek., Pp. 151. § (1) bek.

hatósági jogkör⁴⁶ a másik féllel szemben. A jogszabály előírása köti a felperest és az alperest is az eljárási cselekmény megtételére, de a közöttük levő kapcsolat több ízben is önkéntes (közös kérelem előterjesztése), nem a törvény által előírt. Pl. az egyik fél javasolja a másiknak az eljárás szünetelését, vagy a tárgyalás elhalasztását, illetve az egyik fél megküldi a másiknak az egyezségi javaslat-tervezetét vagy közösen folytatnak egyezségi tárgyalásokat. *A felek között fennálló eljárásjogi kapcsolat emiatt nem tekinthető közjogi természetűnek*⁴⁷, ugyanakkor viszont annyiban hasonló a polgári jogi jogviszonyokhoz, hogy két egyenrangú fél áll egymással szemben. A bíróság a fél kérelmét kézbesíti az ellenérdekű félnek vagy határozata ellen mindkét fél jogorvoslattal élhet a tételes jog szintjén az alábbi esetekben:

- a) a beavatkozás iránti kérelem előterjesztése (Pp. 55. §);
- b) a perbehívás iránti kérelem benyújtása (Pp. 59. §);
- c) a jogutód perbelépése [Pp. 61. § (3) bek., 62. § (1)-(2) bekezdése];
- d) a perköltség-biztosíték visszaadása (Pp. 91. §);
- e) a kézbesítési vélelem megdöntése [Pp. 99/A. § (5) bekezdése];
- f) a mulasztás igazolása [Pp. 109. § (3) bekezdése];
- g) a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasító végzés [Pp. 130. § (2) bekezdése];
- h) az ideiglenes intézkedés iránti kérelem [Pp. 156. § (4) bekezdése];
- i) a részletfizetés engedélyezése iránti kérelem [Pp. 217. § (3) bekezdése];
- j) előzetes bizonyítás elrendelése iránti kérelem elbírálása [Pp. 209. § (1) bekezdése];
- k) a végzés elleni fellebbezés [Pp. 257. § (1) bekezdése], illetve

- l) az olyan bírósági határozatok, amelyekkel szemben mindkét fél fellebbezéssel élhet.

Ha az egyik peres fél nyilatkozatára a másik fél észrevételt tehet a hatályos Pp. felhatalmazása alapján, vagy ha a fél jogorvoslati jogát gyakorolhatja a bíróság határozatával szemben a hatályos Pp. szerint: ez az eljárásjogi lehetőség a bíróság és a fél közötti jogviszonyon alapul, hiszen a peres fél a fellebbezését a bíróság határozatával szemben terjeszti elő, és a nyilatkozattételi lehetőség is a másik peres fél beadványára a bíróság felé irányul. *A bíróság ítélete is háromoldalú jogviszonyt hoz létre, mert az érdemi döntés előírást tartalmaz a felperesre és az alperesre nézve, amely befolyásolja a közöttük lévő eljárásjogi jogviszonyt is.*

A bíróság tájékoztatási kötelezettsége, a jogérvényesítés segítésének elve (Pp. 7. § (2) bekezdése) a jogi képviselő nélkül eljáró fél számára hatással lehet-e a polgári (peres) eljárásban fennálló (kialakuló) jogviszonyokra? Ha a peres felek tárgyalási határrapra való megidézése már megtörtént, a felperes, az alperes és a bíróság közötti jogviszony már korábban kialakult, ebből a szempontból a bíróság tájékoztatási kötelezettségének relevanciája nincs. A tekintetben viszont lehet jelentősége, hogy a bíróság a jogérvényesítés megkönnyítése érdekében adott tájékoztatása alapján a fél olyan bizonyítási indítvánnyal élhet, amely alapján a per egyéb résztvevői (tanú, szakértő, beavatkozó) is később jogviszonyba kerülhetnek a bírósággal.

9. A bíróság kapcsolata az eljárás egyéb résztvevőivel

A bíróság jogszabály által meghatározott kapcsolata kiegészítőül fennáll az eljárás egyéb résztvevőivel is (beavatkozóval, perbehívottal, tanúval, szakértővel, tolmáccsal stb.) is. Kérdés, hogy ez a kapcsolat nevezhető-e ugyanolyan jellegűnek, mint a bíróság peres felekkel meglévő viszonya? A bíróság eljárás egyéb résztve-

46 A hatósági jogviszonyok (hatósági jogkör) fogalmát a 1/2011 (V. 9.) KK vélemény határozza meg. Ez a meghatározás a bírósági hatósági jogviszonyra is irányadó lehet. „A hatósági jogviszonyok a közigazgatási szervek olyan jogalkalmazó tevékenysége során jönnek létre, amikor a közigazgatási szervek közhatalom birtokában egyoldalúan döntenek a jogviszony másik oldalán álló jogalanyok ügyeiben, jogokat, kötelezettségeket állapítanak meg (az eljárásjogi jogviszonyban ez lehet leginkább hangsúlyos), tényt vagy jogosultságot igazolnak, hatósági nyilvántartást vezetnek, vagy hatósági ellenőrzést végeznek [(Ket. 12. § (2) bekezdés)]”.

47 Magyary Géza is megállapítja, hogy „a polgári perben a felek mindegyike csupán az állammal szemben van közjogi viszonyban, a per, mint ilyen a felek közt közjogi viszonyt nem létesít... Sokszor azonban a látszat más, mert gyakran az egyik félnek perjogi viszonya fel van tételezve a másik félnek perbeli cselekvésétől. Pl. az alperes azért köteles az idézést átvenni, mert a felperes keresetlevelet terjesztett elő. Innen az a nagyon elterjedt nézet, hogy a polgári per a feleknek nemcsak az államhoz, hanem egymáshoz való közjogi viszonya is és hogy ennek következtében a per a bíróság és a felek, nemkülönben ez utóbbiak közt egymás közt fennálló egységes közjogi jogviszony. Tételünk azonban némi kiegészítésre szorul. Minthogy az állam a bíróság által végzendő perbeli cselekmények egy részét a felekre hárítja át, – áthárított perbeli cselekmények – ezek tekintetében a felek közt is közvetlen közjogi kapcsolat jön létre. A felek ezek tekintetében is egymással szemben közvetlen közjogi jogosultakká vagy kötelezetteké válnak. Így pl. előkészítő iratnak ügyvédek közt való kézbesítése s általában is a perbeli előkészítés tekintetében. Közjogi kapcsolat jön létre a felek közt az általuk kötött peren kívüli rendelkező jogügyletek által is. Pl. hatáskörnek és illetékességnek a kikötése. A mondottakból látható, hogy habár a polgári per lényege szerint a felek közjogi lekötöttségi viszonya az állammal szemben, a polgári perben mégsem lehet minden perbeli cselekményt erre az egy alapgondolatra visszavezetni. A feleknek perben van széleskörű szabad mozgásuk, sőt igazi közjogi jogosítványaik az állam bírói közegeivel szemben. Ezen felül pedig a felek bizonyos határig egymással is közjogi jogviszonyba lépnek” (Magyary: 26. sz. hivatkozás szerint id. mű 10.- a szerző itt kifejtett nézete annak az elvi álláspontnak a továbbfejlesztését tartalmazza, amelyet a polgári per jogi természetét illetően a korábbi munkáiban kifejtett).

vőivel való jogviszonya változik aszerint, hogy a) az eljárásban később jogosított vagy kötelezett szereplőről (perbehívott, aki alperes lesz), illetve ilyen féllel áll kapcsolatban (beavatkozó), vagy b) a bizonyítási eljárásban közreműködő személyről (tanú, szakértő, tolmács) van-e szó. Az eljárásjogi jogviszony a Pp. szabályai alapján létrejön mindkét esetben, de a „nem-fél” számára az eljárást befejező érdemi határozat rendelkezést nem mindig vagy nem minden esetben tartalmaz. Ugyanakkor az első esetkörben (perbehívás, beavatkozás megengedésénél) az ügyben hozott elsőfokú érdemi határozat olyan tartalmú lehet, amely a beavatkozó vagy a perbehívott jogát vagy jogos érdekét érinti, és ezáltal a jogorvoslati jog számára is biztosított. Az egyik példánál közvetlenül, a másik esetkörben közvetett módon, de a bírósági ítélet kihatással van rá, befolyásolja helyzetét, számára előnnyel vagy hátránnyal jár.

Az eljárás egyéb résztvevői és a bíróság közötti eljárásjogi jogviszony és az eljárásban érintett felek és a bíróság, valamint a közöttük fennálló eljárásjogi jogviszony emiatt eltérhet egymástól. A jogviszony létrejötté szempontjából nem bír azonban relevanciával, hogy az adott jogviszonyban részt vevő felet az ügyben megszületendő érdemi határozat a későbbiekben jogosítja-e vagy kötelezi-e. A hatályos Pp. rendelkezése folytán, jogszabályi előírás alapján a jogviszony létrejön a bíróság és a felek (felperes, alperes (perbehívott)) között és bíróság és a tanú, szakértő, tolmács között is. Ha a jogviszony általánosan elfogadott definíciójából indulunk ki (jogviszony=jogilag szabályozott társadalmi viszony), ez a feltétel a bíróság és az eljárásban részt vevő „nem felek” közötti kapcsolat tekintetében is fennáll. Mindezek alapján egyet tudunk érteni Gyekiczky Tamás fent idézett álláspontjával, mely szerint az eljárásjogi jogviszonyok (ún. másodlagos jogviszonyok) létrejönnek a bíróság és a jogérvényesítést segítő, a bizonyításban közreműködő személyek között (beavatkozó, perbehívott (alperes), tanú, szakértő, tolmács) is. Jogilag szabályozott kapcsolat az eljárásban nem félként részvevő érdekelt (beavatkozó, perbehívott, tanú, szakértő, tolmács) és a peres felek között is kialakul.⁴⁸ Ez azt jelenti, hogy az eljárás során a bíróság és a felek közötti kétszer kétoldalú közjogi jogviszony és a felperes és az alperes közötti eljárásjogi jogviszony mellett a bíróság, a felperes, illetve az alperes és a perben nem félként résztvevő személyek között is különböző eljárásjogi jogviszonyok alakulhatnak ki.

10. Eljárásjogi jogviszony az új Pp. koncepciójában

A Kormány a 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadta az új Polgári perrendtartás koncepció-

óját. Az eljárásjogi jogviszonyra vonatkozó, azt érintő megállapításokat a Koncepció elsőfokú eljárásra vonatkozó megállapításai tartalmazzák. A Szerkesztőbizottság javaslata szerint „a perben az együttműködésnek a bíróság és a felek viszonyában, azaz az eljárási jogviszonyok rendszerében kell megvalósulnia. Ebben a rendszerben a felek képviselői csak közvetítői szerepet töltenek be, a jogi képviselők (ideális esetben) szakmai hidat is alkotnak az általuk képviselt fél és a bíróság között.(...) A per közjogi természete folytán csak azok az eljárási jogok és cselekmények eshetnek kizárólagosan a fél rendelkezési hatalma alá, amelyek kizárólag a magánjog feletti rendelkezés processzuális kifejeződései”.⁴⁹

V.

Konklúzió – a tanulmányt záró gondolatok

11. A polgári eljárásjogi jogviszony jellege

Az eddigi tapasztalatok szerint a perbeli jogviszonyok jellegét mindig a polgári (peres) eljárás folyamatának alakulása határozza meg. A polgári (peres) eljárás a kezdetétől befejeződéséig mozgásban lévő folyamat. A polgári (peres) eljárások mellett a perbeli jogviszonyokat is ez a dinamika jellemzi. A perbeli jogviszonyok is változnak, alakulnak, sokszorozódnak, de a perbeli jogviszony(ok), amely(ek) az adott eljárási cselekménynél kialakulhat(nak), a későbbiekben meg is szűnhetnek (pl. bíróság–tanú, szakértő kapcsolat vagy felperes/alperes – tanú, szakértő kapcsolat). Nem lényegtelen, hogy az eljárás melyik időpontjában nézzük meg azt, hogy kik között, hány oldalú és milyen típusú kapcsolatok („jogviszony(ok)”) állnak fenn, alakulnak ki. Ennek megfelelően a kérdés megközelíthető úgy is, hogy a) az eljárás egy konkrét pillanatában (időpont) kik között állnak fenn jog által szabályozott viszonyok, valamint úgy is, hogy b) az eljárás befejezésekor az eljárás során, annak tartama alatt (időtartam) alatt kik között milyen kontaktusok jöttek létre. Az eljárásban peres félként résztvevő személyek, a nem peres félként esetlegesen érintett személyek száma perekből fügően változhat. A perbeli jogviszonyok jellemzőinek meghatározásakor ezért mindig nagyon lényeges körülmény lesz, hogy a vizsgálat az eljárás mely szakaszára vonatkozik.

A polgári (peres) eljárásban kialakuló perbeli viszonyok nem feltétlenül „tartós” jogviszonyok. A bíróság és a tanú, szakértő, tolmács között kialakuló kapcsolat rendszerint egy konkrét eljárási cselekményhez – a tanú, szakértő, az anyanyelvét tolmács igénybevételevel gyakorló fél meghallgatásához – kötődik („ad hoc” jogviszonyok).

48 Pp. 55. §, Pp. 56. § (1) bek., 57. § (2) bek.; Pp. 58. §, 59. §; Pp. 173. § (3) bek.; Pp. 177. § (3) bek., Pp. 180. § (3) bek., 181. § (1) bek., 184. § (3) bek.

49 Az új Polgári perrendtartás koncepciója 45–46.o.

Szemben azokkal a kapcsolatokkal, amelyek – nem feltétlenül egy eljárási cselekményhez kötődve – az eljárás egy részét (bíróság–alperes) vagy az eljárás teljes egészét (felperes–bíróság) végigkísérik („tartós” jogviszonyok). A polgári (peres) eljárásban a leghosszabb kétoldalú kapcsolat szükségszerűen a felperes és a bíróság között áll fenn, ennél törvényszerűen csak rövidebb időtartamú kétoldalú eljárásjogi kapcsolat állhat fenn a bíróság és az alperes között.

A fenti elemzés alapján az eljárásban nemcsak egy, hanem *több jogviszony jön létre, amelyek egyszerre, egy időben is fennállhatnak*, a bíróság és a peres felek között, a bíróság és az eljárásban nem „fél”-ként résztvevő személyek között, a felperes, az alperes és az eljárásban nem „fél”-ként vevő személyek között. Az eljárásban létrejön a háromoldalú jogviszony

- a felperes és a bíróság, a bíróság és az alperes és a felperes és alperes között létrejövő *eljárásjogi jogviszony* (a felperes és az alperes közötti magánjogi alapjogviszonyon felül);
- amely nem azáltal valósul meg, hogy a bíróság és a felperes, illetve a bíróság és az alperes között fennálló eljárásjogi (közjogi) jogviszony mellett a felperes és az alperes között magánjogi jogviszony is fennáll, mert *ez utóbbinak a perbeli jogviszony léte szempontjából nincs jelentősége*;
- három kétoldalú kontaktusból alakul ki*, amely összeolvad háromoldalú jogviszonnyá (bírósjogi ítélet).⁵⁰

A háromoldalú jogviszony felek (felperes – alperes) közötti része azért érdekes, mert a közöttük lévő kapcsolat egyrészt *nem közvetlen*, másrészt a jogvita elbírálásának előmozdítását, a bíróság felé *valamilyen magatartás tanúsítását* (nyilatkozat megtételét, beadvány előterjesztését) *szolgálja*. A peres felek közötti kapcsolat a bíróság előtt, közöttük folyamatban lévő eljárás miatt szükségszerű, anélkül – eljárásjogi értelemben – perjogviszony sem létezne. Az eljárásjogi jogviszony kialakulásának alapja bármely fenti szempont alapulvételével is, hogy *a jogviszonyt az adott pillanatban hatályos Pp. előírása hozza létre. A bíróság és a felek, illetve a peres felek közötti jogviszony mindig az érvényben lévő Polgári perrendtartás rendelkezésein alapul.*

12. Egy vagy több jogviszony?

A polgári (peres) eljárásban kialakuló jogviszonyok rendszerében joggal vetődik fel a kialakuló jogviszony(ok) száma. *A háromoldalú (per)jogviszony egy jogviszony-e, vagy több jogviszony összessége?* Ennek a

kérdésnek a megválaszolása eligazítást nyújthat a különböző jogviszony-elméletek képviselői között a XIX. század végén XX. század elején kialakult vita megítélésében is. Az egy háromoldalú jogviszony léte azt feltételezi, hogy a konkrét jogszabály (Pp.) alakít ki jogi kapcsolatot a felperes és a bíróság, a bíróság és az alperes között, illetve a felperes és az alperes között, úgy hogy annak centrális részében a bíróság áll. Ha úgy tekintjük, hogy *egy, és ugyanazon jogszabály szabályozza a bíróság és a peres felek közötti kapcsolatot*, akkor egy jogviszony alakul ki. Ha abból indulunk ki, hogy *egy eljárásban keletkeznek ezek a kapcsolatok*, ez a nézet is az egyetlen háromoldalú jogviszony melletti álláspontot erősíti. Az egyetlen háromoldalú jogviszony melletti érv, hogy az adott eljárás *egy konkrét jogvita elbírálására* irányul. Az egy jogviszony fennállása mellett szóló argumentum, hogy az eljárás folyamán általában a felek személye sem változik (de pl. a jogutódlás megállapítása rendszerint ugyanazon jogviszonyon belül történik), a szóban forgó eljárás *ugyanazon felek között* zajlik. A bíróság az adott eljárásban a konkrét jogvita (vagy azzal összefüggő egyéb ügy) elbírálása során *csak ebben, az eljárás tárgyát képező ügy érdemi határozatában jogosítja vagy kötelezi valamelyik felet*. A polgári eljárásjogi jogviszony(ok) létének egyszeri vagy többszöri volta megállapításakor kiindulópontként szolgálhatnak a polgári jogi (magánjogi) jogviszonyok. Az 1959. évi IV. törvényre vonatkozó Ptk. kommentár – és az új Ptk.-ban ezzel megegyező dogmatikai álláspont – szerint: „Több alanyú a szerződés akkor, ha a jogosult-i vagy a kötelezett-i pozícióban, esetleg mind a kettőben *egyidejűleg több személy található*, akik azonos jogcímen vannak jogosítva, illetve kötelezve. Külön szabályozza a törvény azokat az eseteket, amikor *több személy valamely pozícióban nem egy időben, hanem egymást követően szerepel*. Erről van szó pl. engedményezésnél, tartozásátvállalásnál és harmadik személy javára szóló szerződésekben.”⁵¹ A jogviszony szerkezeti elemei – alanya, tárgya, tartalma – alapján egy eljáráson belül nem változnak (az alanyváltás a felperesi vagy alperesi pozíciót nem érinti), illetve nem sokszorozódnak meg. Az egy eljáráson belüli több jogviszony abban az esetben keletkezhetne, ha *a jogviszonyok alanyai, tárgya, tartalma különbözőek lennének egymástól, és a folyamat egészét tekintve nem egy időben alakulnának ki*. A perbeli jogviszonyok vizsgálata rámutat arra, hogy a polgári (peres) eljárásnak van kétoldalú (felperes és a bíróság között fennálló) és háromoldalú szakasza (felperes–bíróság–alperes). *Ha az eljárás szélesebb körű és a polgári per a szűkebb körű fogalom, az előbbi kétoldalú (felperes és a bíróság közötti) és háromoldalú (felperes–bíróság–alperes közötti) jogviszonyként is, az utóbbi viszont csak az időben behatároltabb háromoldalú (felperes–bíróság–alperes közötti) jogviszonyként fogható fel.*

⁵⁰ A bíróság ítéletében a perköltség viseléséről is határoz, amely rendelkezés a felperest és az alperest is érinti. Lásd 26. hivatkozási pontot.

⁵¹ A Polgári Törvénykönyv magyarázata. (szerk.: Gellért György, a vonatkozó részt Benedek Károly írta) Első kötet második változatlan utánnyomás Budapest, KJK, 1993., 816.; illetve A Polgári Törvénykönyv magyarázata (szerk.: Gellért György, a vonatkozó részt Benedek Károly írta) negyedik, bővített és átdolgozott kiadása Első kötet Budapest, KJK, 1999., 895. A nevezett jogintézményeket a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:193-6:201. §-a, 6:203.-6:207. §-a és a 6:208-6:211. § szabályozza.

SZEMLE

BÓNIS PÉTER

*habilitált egyetemi docens**Károli Gáspár Református Egyetem
(Budapest)***A francia-rajnai iskola a ius commune XII-XIII. századi történetében és az iskola magyarországi befolyása**

1. Bár a ius commune művelésének központja Bologna volt, Európa legtöbb országában születtek jogi művek és összeállítások.¹ Elméleti szempontból azonban a bolognai jogirodalommal csak a francia-rajnai, illetve az angol-normann iskola alkotásai mérhetők össze. A különböző helyeken folyó jogtanítás ezekben a régiókban olyan jelentőségű jogirodalmat eredményezett, amely magára Bolognára is visszahatott. Ezekre az iskolákra jellemző a művek nagy részének névtelensége, a filozófia, illetve az *artes liberales* tanításával való szorosabb kapcsolat, éppen úgy, amint a római jog és egyházjog együttes művelése, amely abban is megnyilvánult, hogy az egyes szerzők mindkét jogot tanították, illetve mindkét jog terrénumában alkottak. Bolognai társaikhoz viszonyítva a műfajok ugyan kissé szegényesebbek, és jellemző a *penitencialis summák* túlsúlya, de ezeknek az iskoláknak tevékenysége igen széles spektrumot fog át. Ezekben az iskolákban születtek különféle dekretális-gyűjtemények

és glosszák, éppen úgy, mint summák, distinctiók, brocardák és quaestiók. A névtelen művek ismertetésétől terjedelmi okoknál fogva el kell tekintenünk, de hasznosnak tűnik az ezekben az iskolákban működő fontosabb glosszátorok személyéről és műveikről néhány szót szólni.

Bologna jelentős jogiskolája az egész európai jogtudomány fejlődésére nagy hatást gyakorolt. A bolognai jogiskola kezdetei a homályba vesznek, annyi azonban bizonyos, hogy *Irnerius* messze ható befolyást gyakorol, híre eljut Franciaországba is. Már 1124 körül franciák is tanulnak Bolognában. Gouron szerint a Bourges-ből származó legista, *Geraudus* is *Irnerius* tanítványa volt. 1132 és 1180 között Arles, St. Gilles, Narbonne és Montpellier városokban tűnik fel. Valószínűleg Arles-hoz kötődött szorosabban, itt rendezhette be jogiskoláját is. Ő állíthatta össze több redakcióban a *Summa Trecensis* 1135 és 1159 között. Az első redakciót 1135 körül *Irnerius* glosszáinak a felhasználásával állította össze, és ennek tulajdonítható az, hogy a mű *Irnerius* nézeteivel sokszor egyező álláspontot képvisel. *Geraudus* 1140 után újra átdolgozta művét, és figyelembe vette *Bulgarus* és *Martinus* glosszáit is. A harmadik redakció valószínűleg 1150 körül keletkezhetett, ez azonban nem *Geraudus* műve. *Geraudus* a perjog terén is alkotott, Gouron szerint tőle származik az 1171 körül írt '*Criminalia iudicia*' kezdetű ordo, amely *Bulgarus* perjogi traktátusát is értékesítette. *Geraudus*nak minden bizonnyal tanítványai is voltak,

Henricus, aix-i érseket közülük név szerint is ismerjük, mivel a *Summa Trecensis* második redakcióját az ő kérésére állította össze.

Valószínű, hogy az *Exceptiones Petri* szerzőjeként említett *Petrus* is Dél-Franciaországban működött, ahogyan a *Brachylogus*-ról, a *Liber iuris Florentinus*-ról, a *Summa Vindocinensis*-ről, és több perjogi műről is feltehető a francia eredet. A '*Iustinianus in hoc opere*' kezdetű *Summa Institutionum* is korai francia alkotás. Szerzőjének személyét nem ismerjük, de a mű összeállítója a *summa* végén *Pontius Toranensis* és *Ugo Avinionensis* nevét említi, akik vele együtt a római jogot művelték ('*participes et coheredes romanarum legum*').²

2. A francia jogiskola fejlődéséhez *Rogierius* és *Placentinus* is hozzájárult. A négy doktor valamelyikének, talán *Bulgarus*-nak, esetleg *Martinus*-nak volt tanítványa, *Rogierius*, vagy másképpen *Frogerius*. Modenában vagy Piacenzában születhetett és Bolognában tanult. Arles-ban vagy talán Montpellier-ben tanított. Dél-franciaországi működését bizonyítja az az 1162-ben lefolyt hűbérjogi vita, amelyben *Bulgarus*-szal szemben képviselte megbízója érdekeit. A glosszákon túl legjelentősebb műve a *Summa Codicis*,³ amely szoros kapcsolatban van a *Summa Trecensis*-szel. *Rogierius* volt a *quaestiones legitima*e műfajának megalkotója, ahogyan ezt a *Quaestiones super Instituta* és a *Quaestiones super Codice* mutatják.⁴ A praescriptióról

1 A jelen tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

2 Gouron, A., Die Entstehung der französischen Rechtsschule. Summa Iustiniani est in hoc opere und Tübinger Rechtsbuch, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 93 (1976) 138–160.; Gouron, A., La science du droit dans le Midi de la France au Moyen Âge, London 1984.

3 Palmieri, G. B. (ed.), Rogerii Summa Codicis, in Bibliotheca Iuridica Medii Aevi, Bononiae 1914, 1. kötet, 47–223.

4 Kantorowicz, H., Studies in the Glossators of the Roman Law, Cambridge, 1938, 40.; Gouron, A., Sur les traces de Rogerius en Provence, in Liber amicorum. Etudes offertes à Pierre Jaubert, Bordeaux 1992, 313–326.

traktátust írt⁵, és több distinkciója⁶ ismeretes. A neve alatt fennmaradt dissensió-gyűjtemény⁷ azonban valószínűleg nem az ő műve.

Bár *Placentinus* az egyik legjelentősebb glosszátor volt, de még a valódi nevét sem ismerjük, a „Placentinus” név ugyanis csak annyit jelent, hogy piacenzai, Piacenzában született. Placentinus Bolognában tanult Bulgarusnál vagy esetleg Martinusnál, de a legjelentősebb hatást Rogerius gyakorolta rá, őt idézi leggyakrabban és Codex-summáját is ő dolgozta át.⁸ Mantuában írta a *Libellus de actionum varietatibus*⁹, ahonnan 1162 körül Montpellier-be költözött. Itt hosszú időn, 10–17 éven át tanított, itt írta két legjelentősebb művét a *Summa Codicis*t és a *Summa Institutionum*ot. Piacenzába való hazatérése után Bolognában működött, ahol népes hallgatóságot vonzott maga köré. Valószínűleg itt írta Kantorowicz szerint 1183–1187 között, Gouron szerint 1174-ben a *Sermo de legibus*.¹⁰ Bolognai sikereit tanártársai nem nézték jó szemmel, ezért Piacenzában, majd Montpellier-ben telepedett le. Itt írta a *Summa Trium librorum*ot, amelyet Pillius folytatott. A summák mellett glosszái, distinkciói ismeretesek és a dissensió-gyűjtemények is említik.

3. Mindketten Montpellier-ben működtek, műveik egy részét is ott írták. Montpellier azonban csak a XIII. század első felében vált valódi egyetemmé, Rogerius és Placentinus még nem teremtettek intézményes kereteket. A francia egyetemek, *Montpellier*, *Orléans*, *Angers* és *Toulouse* csak a XIII. században váltak a folyamatos jogtanítás helyszínévé, a XII. században még csak a mester köré alkalmanként összeseregglő tanítványokról beszélhetünk. Az intézményesült keretek kialakulásával is megmaradt azonban a bolognai iskola befolyása. Jacobus Balduini két tanítványa, *Guido de Cumis* és *Petrus de Petris Grossis* is Orléans-ban tanított. Petrus de Bellapertica mestere, a Toulouse-ban tanító *Jacobus de Ravanis* is Jacobus Balduini tanítványa volt.

A bolognai jogtudománnyal fennálló kapcsolatokat jelzi, hogy számos eredetileg latin nyelven íródott glosszátori alkotást francia nyelvre fordítottak. A Lo Codi a *Summa Trecensis* provenszál nyelvű változatának tekinthető. Azo Summáját és Tancredus ordo iudiciariusát is lefordították francia nyelvre, sőt ki is egészítették ezeket a műveket.

A francia jogiskoláknak az egyik legfontosabb jellegzetessége volt

a római jog és a kánonjog szoros összetartozása és együttes művelése.¹¹ A bolognai iskolákban ezzel szemben kis túlzással azt mondhatjuk, hogy szinte hermetikusan elkülönült egymástól a római jog és a kánonjog. A francia iskola másik jellemzője volt a teológia- és filozófiatanítással való szoros kapcsolat, amelyet elsősorban Párizs hatásának kell betudni.

4. A francia kánonjogi iskola magyarázatainak középpontjában a XII. században elsősorban a Decretum áll. Az egyre izmosodó pápai jogalkotást, a dekretálisok szaporodó tömegét egyfajta bizalmatlansággal vették körül még akkor is, amikor Bolognában a jogmagyarázat túlsúlya már a dekretális gyűjteményekre esett. A XII. század elején meginduló dekretista iskola virágzását a XIII. század utolsó négy évtizedére tehetjük. Az 1206–1210 körül íródott Summa ‘Animal est substantia’ után már nem születtek jelentős művek, a francia dekretista iskolák hanyatlásnak indultak, és csak a Liber Extra publikálása után indult meg a francia dekretalista iskola fejlődése, amelyet Hostiensis, Petrus de Sampsona és Wilhelmus Durantis neve fémjelez.¹²

5 Corpus glossatorum iuris civilis, V 6, Augustae Taurinorum 1970.

6 Pescatore, G., Verzeichnis legisistischer Distinktionen mit Angabe des Verfassers, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 33 (1912) 501.

7 Haenel, G., Dissensiones dominorum sive controversiae veterum iuris Romani interpretum qui Glossatores vocantur, Lipsiae 1834, 71–122.

8 De Tourtoulon, P., Placentin, Paris 1896, 227–255.; Gouron, A., Placentin et la somme ‘Cum essem Mantuae’, in Papers in European Legal History-Trabajos de Derecho Histórico Europeo. Estudios interdisciplinarios en homenaje a Ferran Valls i Taberner con ocasión de centenario de su nacimiento, ed. M. J. Peláez, Barcelona 1992, V. kötet, 1335–1352.; Gouron, A., Droit et coutume en France aux XIIe et XIIIe siècles, Aldershot, Hampshire-Brookfield, Vermont 1993.

9 Wärmund, L., Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, IV 3, Innsbruck 1925.

10 Kantorowicz, H., The Poetical Sermon of a Medieval Jurist. Placentinus and his ‘Sermo de legibus’, in Journal of the Warburg Institute 2 (1938) 22–41.

11 Kuttner, S., Les débuts de l’école canoniste française, in Studia et Documenta Historiae et Iuris 4 (1938) 277–340. Gouron, A., Une école ou des écoles? Sur les canonistes français (vers 1150 - vers 1210), in Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law. Berkeley 1980 (Monumenta iuris canonici. Series C: Subsidia 7), Città del Vaticano 1985, 223–240.; Brundage, J., From classroom to courtroom. Parisian canonists and their careers, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung 83 (1997) 342–361.; Gouron, A., Canonistes et civilistes des écoles de Narbonne et de Béziers, in Proceedings Toronto (MIC C-5) Vatican City 1976, 528–30.; Gouron, A., Canon law in Parisian circles before Stephan of Tournai’s Summa, in Proceedings of the Eight International Congress of Medieval Canon Law, San Diego, University of California at La Jolla, 21–27 August 1988, ed. by S. Chodorow, (Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia, vol. 9), Vatican City 1992, 497–503.

12 Gouron, A., Une école ou des écoles? Sur les canonistes français (vers 1150 - vers 1210), in Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law. Berkeley 1980 (Monumenta iuris canonici. Series C: Subsidia 7), Città del Vaticano 1985, 223–240

A francia dekretista iskola jellemző műfaja a summa, amelyek közül elsősorban Stephanus Tornacensis, Odo de Doura és Evrardus Yprensis summáját, ill. a Summa Coloniensist, a Summa Parisiensist, a Summa Monacensist és a Summa 'Animal est substantia'-t kell kiemelnünk. A distinctiók műfaja is jelentős darabokat mondhatott magáénak, elegendő a Distinctiones Monacenses vagy pedig Petrus Blesensis gyűjteményét említeni. A quaestiók műfajában is gyakran alkottak az iskola képviselői, és a fokozott perjogi érdeklődés is megfigyelhető a jogirodalmi alkotásokon. Az apparátus műfaját viszonylag kevésbé értékelték, e műfajban a legjelentősebb mű az 'Ecce vicit leo' kezdetű francia apparátus.

Sokáig vitatott volt a magát Cardinalis névvel jelölő francia dekretista kiléte. Korábban magister Hubaldus személyével próbálták azonosítani, de mára már általánosan elismert tény, hogy Raymundus de (H)arenis rejtőzik a „Cardinalis” megjelölés mögött, amelyet a szerző valószínűleg azért használt, mivel a R. betűjelet könnyen összekeverhették volna Rufinus vagy Rolandus betűjelével. Raymundus de Arenis a dél-franciaországi Nîmes-ből származott. 1158-ban nevezték ki biborosnak, de 1159-ben már az ellenpápát (IV. Viktor) támogatta. A törvényes pápát, III. Sándort csak 1165-ben ismerte el. Tevékenységéről Dél-Franciaországban 1176-ig vannak adatok. Raymundus de Arenis önálló műveket nem írt, csak glosszái ismeretesek, amelyek azonban nagyon közkedveltek voltak és nagy befolyást gyakoroltak. Őt tekinthetjük Stephanus Tornacensis előtt a legbefolyásosabb francia dekretistának.

Helisarius először 1150-ben tűnik fel Raymundus de Arenis társaságában abban a perben, amely Chaise-Dieu apátja és a nîmes-i püspök között folyt. 1155-ben Puy-Sainte-Réparate-ban van, az itt szerkesztett oklevél renunciató-formulái talán az ő műveltségét dicsérik. 1157-ben Avignonban tevékenykedik. Helisarius egyszerre volt kánonista és legista, GOURON neki tulajdonítja a Decretum első adbreviatióját ('Quoniam egestas'), és az Exceptiones Petri glosszáit, amelyet egy avignoni eredetű, de Prágában őrzött kézirat tartalmaz.¹³ Helisarius érdeme volt, hogy elsőként idézte Provençe-ban az Epitome Iuliani helyett az Authenticumot. Az egyházjogban Petrus Lombardus előtt különböztette meg a jelenszavas házasságkötést az egyszerű házassági (jegyességi) ígértétől.

Petrus Blesensis Iunior 1176-tól Chartres kanonokja volt és ekkor írta distinctió-gyűjteményét, amelyet *Speculum iuris canonicum*nek is neveztek. A jelentős munka 60 fejezetből áll és átmenetet képez a distinctió és a brocarda műfaja között, mivel a forrásokat is megjelöli. Szoros rokonságban van a Summa Monacensisszel. A neki tulajdonított Ordo iudiciarius szerzősége vitatott. Giraldu Cambrensis-ről csak annyit tudunk, amennyit magáról elárul.¹⁴ Eszerint 1177-ben Párizsban a Decretum tanára volt, működését azonban írásos művek nem bizonyítják. Evrardus Yprensis Ypermben született és Clairvaux monostorának lakója volt. A szabad művészetekben (artes liberales) Párizsban szerzett képzettséget, valószínűleg a kánonjogot is ott tanulta. Clairvaux-ban írta Summa decretalium című

munkáját, amely erősen támaszkodik Sicardus Cremonensis summájára, amit az is mutat, hogy nagyon kedveli a distinctiókat és quaestiókat. A doveri születésű Odo de Doura egy francia summa Decreti szerzője volt, amely a *Decreta Minora* címet viseli. Címe és tartalma alapján inkább adbreviatióról van szó, mint summáról. Az egyetlen kéziratban fennmaradt mű nagy hasonlóságot mutat a Summa Coloniensisszel és Stephanus Tornacensis summájától is függ.

A bolognai dekretisztika eredményeit közvetítette Franciaország felé Stephanus Tornacensis. 1130 körül született Orléans-ban. Bolognában Rufinus és Bulgarus voltak mesterei. 1167-től Orléans-ban apát a St. Euverte kolostorban. 1176-ban a párizsi St. Genevieve kolostor apátjává választották, majd 1192-ben Tournai püspöke lett. Politikai és diplomáciai tevékenységéről tanúskodnak levelei és beszédgyűjteménye.¹⁵ Kánonjogi tevékenységét a Decretumhoz írt glosszáik¹⁶, és az 1166-69-ben írt *Summa Decretorum* reprezentálja. E műve nagyban támaszkodik Paucapalea és Rolandus summáira, amelyeket a summa kiadója (Schulte) csak utalásszerűen jelez. Megjegyzendő, hogy a Decretum harmadik részét Stephanus nem magyarázta, ezt a kiadó tévesen tulajdonítja neki.¹⁷ Bár a summában érezhető a szerző római jogi képzettsége, a római jogi szövegekre való hivatkozások csak kevésszer fordulnak elő.¹⁸ Summájára utalva a francia-rajnai kánonista iskola megalapítójának is tekintik.

Petrus Penerelli fontos és igen jelentős ordo iudiciarius szerzője volt. A mű még 1191 előtt keletkezett. Talán ő az, aki később

13 Gouron, A., Le manuscrit de Prague, Metr. Knih. J. 74: à la recherche du plus ancien décretiste à l'Ouest des Alpes, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung 83 (1997) 224–248.

14 Brewer, J. S. (ed.), Giraldi Cambrensis opera, in Rerum Britannicarum Scriptores 21, London 1861, 1. kötet, 45–48.

15 Migne, J. P., Patrologiae latinae cursus completus, Paris 1844–64, 211. kötet

16 Weigand, R., Studien zum kanonistischen Werk Stephans von Tournai, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung 72 (1986) 349–361.

17 Schulte, J. F., Die Summa des Stephan von Doornick über das Decretum Gratiani, Giessen 1891.

18 Gouron, A., Les sources civilistes et la datation des Sommes de Rufin et d'Étienne de Tournai, in Bulletin of Medieval Canon Law 16 (1986) 55–70.; Kalb, H., Studien zur Summa Stephans von Tournai, Innsbruck 1983.

Párizsban is feltűnik, majd Agde püspöke volt. Stephanus Tornacensis summáját glosszálta a francia kanonista, *Petrus de Lovencenis*. *Petrus Brito* valószínűleg szintén Párizsban működött, a *Decretum*-hoz glosszákat írt.

A bolognai mesterek is gyakran hivatkoznak a párizsi *Rodoicus Modicipassus* vagy Rotbertus Parvipassus glosszáira, aki a 3Comp. 1.4.1 szerint Sens káptalanját képviselte egy a Kúria előtt folyó ügyben. Johannes Galensis glosszája szerint az ügylevélben szereplő R. „dictus est modici passus.” Valószínűleg tehát francia volt és Bolognában sohasem tanított. A glosszátorok gyakran idézik. A *Decretum*hoz glosszákat írt, de különösen a *Decretum* harmadik részét (De consecratione) glosszálta, amely Alanus Anglicus apparátusának kiegészítéseként terjedt el. Quaestiói is fennmaradtak, főként a *Quaestiones Barcinonenses* gyűjteményében.

Bertrandus (Bertoldus) Metensis Szászországban született a XII. század első felében. Kölnben talán Gerardus Puella tanítványa volt, így magyarázhatjuk a köztük kialakult szívélyes viszonyt. Még csak akolitus volt, amikor brémai érsekké választották, ezért III. Sándor pápa érvénytelenítette a választást, bár a valódi indok a krónikák szerint az volt, hogy Bertrandus túlságosan jó kapcsolatokat ápolt a császárral. Az 1179-es lateráni zsinaton Gerardus Puella is pártját fogta, de a pápa még arra sem méltatta, hogy meghallgassa. Hamarosan azonban Metz püspökévé választották, a pápa pedig talán a szűnni nem akaró lelkiismeretfurdalás hatására ezúttal jóváhagyta a választást. Bertrandus 1180 és 1212 között volt Metz püspöke.

A korabeli munkák többször hangsúlyozzák Bertrandus kánonjogi és római jogi műveltségét,

sokszor idézik tekintéllyel bíró állásfoglalásait. Ezen felül azonban nincsenek biztos híradások arról, hogy Bertrandus milyen műveket írt. Haenel szerint ő lehetett a Summa ‘Antiquitate et tempore’ szerzője, Kuttner szerint ez a feltételezés azonban nem igazolható. Gerbenzon véleménye szerint az 1179 és 1181 között Kölnben írt Summa Coloniensist neki kell tulajdonítanunk egy flamand krónika utalásai nyomán, de ez a feltételezés sem igazolható teljes bizonyossággal. Csak a D. 50.17 commentumát tulajdoníthatjuk biztonsággal neki.¹⁹ E műve azt is bizonyítja, hogy legalább annyira járatos volt a római jog tudományában, mint bolognai társai, és hogy az Alpokon túli iskolákban mennyire összekapcsolódott a római jog és a kánonjog tanítása.

5. A francia dekretista iskola a XIII. század elején hanyatlásnak indult. A dekretista iskola a pápai dekretálisoktól igyekezett távol tartani magát, ezzel is magyarázhatjuk azt, hogy a Bolognában glosszált dekretális-gyűjteményeket a francia iskola szinte alig magyarázta. A francia iskola újjáéledésére 1234 után került sor. Ennek a megújult francia kanonisztikának legjelesebb képviselője Hostiensis, Petrus de Sampsona és legfőképpen Wilhelmus Durantis volt.

Petrus de Sampsona Nîmes és Narbonne kanonokja volt, majd 1246-50 körül Bolognában tanított. A Comp I.-t is glosszálta, a Liber Extrához lecturát írt, a lyoni zsinat konstitúcióit magyarázta és statutárius könyve is figyelemreméltó. Petrus de Sampsona Raymond Amaury nîmes-i püspök kérésére összeállított szinodális könyve az 1382-es Demeter érsek alatt összeállított egyházmegyei

szinodális könyvre is hatott (EK, Cod. Lat. 73).

A francia dekretalista iskola legjelentősebb XIII. századi szerzője kétségtávon kívül Wilhelmus Durantis volt. Beziers mellett született Dél-Franciaországban 1236 körül. Bolognában Bernardus Parmensis tanítványa volt, később pedig Modenában tanított. 1265-től a római kúriában dolgozott. 1286-ban Mende püspökévé választották.²⁰ A II. lyoni zsinat konstitúcióit is kommentálta és számos kisebb jogi, teológiai és liturgikus művet írt, de a legjelentősebb alkotása a valószínűleg két redakcióban készült Speculum iudiciale. A leghíresebb összefoglaló perjogi mű kétségtávon kívül a *Speculum iudiciale* volt. Első redakciója 1271-76-ban, második redakciója 1289-91-ben készült el. Szerzője sok korábbi művet hasznosított, sokszor szó szerint átvéve terjedelmes szakaszokat. A Speculum iudiciale nemcsak a per jog elméletének és gyakorlatának a kifejtése, hanem nélkülözhetetlen kézikönyvként szolgált többek között a szerződések joga és a büntetőjog terén. Magyarországon is fennmaradt belőle két töredék.²¹

A mű négy könyvre, azon belül címekre oszlik. Az első három könyv ezen kívül kisebb részekre (particulae) van osztva. Az első könyv négy részben (particulae) foglalkozik a per fő- és mellékszemeleyeivel. A második könyv tárgya a polgári per dinamikája, amelyet három részben (particulae) tárgyal. A harmadik könyv a legrövidebb, teljes egészében a büntetőper kérdéseivel foglalkozik, és nincsen részekre osztva. A negyedik könyv vegyes tartalmú, főképpen iratmintákat ad, de nemcsak a perbeli beadványok (keresetlevelek) iratmintáit közli, hanem szerződési iratmintákat is köz-

19 Caprioli, S., Bertrandus Metensis de regulis iuris, Perugia 1981.

20 Nörr, K. W., A propos du Speculum iudiciale de Guillaume Durand, in Guillaume Durand, évêque de Mende (v. 1230-1296). Actes de la Table Ronde du CNRS, Mende 24-27 mai 1990, Paris 1992, 63-71.

21 Az egyik töredéket Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban (U. Fr. I. m. 102.), a másik töredéket pedig Győrben őrzik (Fr. I. m. 48).

read. Az iratminták közlésén túl sokszor terjengős magyarázatban kifejti a szerződési jog és a perjog számos fontos kérdését. A negyedik könyv négy részre oszlik, felosztásában a *Liber Extrát* igyekszik követni, ennek ellenére beosztása eléggé nehézkes. A Speculator sokszor kisebb traktátusokat, kisebb terjedelmű írásokat is beleolvasztott művébe. Jelentőségét mutatja, hogy a leghíresebb legisták és dekretalisták kommentálták (*Baldus de Ubaldis* és *Johannes Andreae*).

6. A francia-rajnai jogiskola szerzői közül Magyarországon a dekretisták művei nem hagytak nyomot, ami valószínűleg a Magyarországon használt kéziratok nagyarányú pusztulásával van összefüggésben. Jellemző Stephanus Tornacensis esete, aki ugyan számos magyarországi klerikussal volt kapcsolatban, de műveinek magyarországi kézírata nem maradt fenn.

A dekretalisták már nagyobb hatást gyakoroltak a magyar jogtörténetre. Célszerű megemlíteni

itt Petrus de Sampsona szinodális könyvének már tárgyalt hatását. Igazán meghatározó befolyást azonban a bolognai képzettségű Hostiensis Summája és a Speculum iudiciale gyakorolt nemcsak Magyarországon, hanem szerte Európában. Ezek a művek a bolognai glosszatoriskola befolyását is felmutatva a korabeli magánjog és perjog szinte teljes terjedelmét átfogták, és Magyarországra is közvetítették az akkori európai jogtudomány élenjáró befolyását.

Rendelje meg a Jogtudományi Közlöny 2016-os évfolyamát!

Ára: 20 100 Ft

*Egyetemi hallgatóknak
külön kedvezmények*

Érdeklődjön a Kiadónál!

Kiadja: Logod Bt.,
Telefon: 06/1/214 2453

www.logod.hu

JOGIRODALOM-JOGÉLET

HAMZA GÁBOR

egyetemi tanár

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
(Budapest), a Magyar Tudományos
Akadémia rendes tagja*

Monográfia a római jog felelősségi rendszeréről*

1. A nemzetközileg is ismert spanyol római jogász, *Ramón Perfecto Rodríguez Montero*, az Universidade da Coruña (Galicia) tanára, új monográfiájának tárgya a római magánjog felelősségi rendszere. A szerző hangsúlyozza, hogy a római magánjog felelősségi rendjének elemzése ma is aktuális téma. Az aktualitást nem az jelenti, hogy a római *ius privatum* ismerte volna tartalmilag a modern élő, hatályos jog felelősségi rendszerének intézményeit és konstrukcióit. Ez még a culpa in contrahendo-ra is érvényes, ami ilyen néven nem található meg a római jogi forrásokban. Rudolf von Jhering azonban, ennek a konstrukciónak a „megalkotásánál” a római jog forrásaira volt figyelemmel. Erre tekintettel joggal állíthatjuk azt, hogy a „Geist” szerzője a római jogi alapokon dolgozta ki a culpa in contrahendo doktrínáját.

A culpa in contrahendo kérdését vizsgálva említést érdemel *Karl Heldrich* nézete, mely szerint a szerződéskötés körében a felelősség kizárólag deliktuális alapon, „actio de dolo” formájában, állt volna meg¹. Ezt a nézetet nem osztja például Peter Stein, aki arra mutat

rá, hogy a culpa in contrahendo körében kontraktuális alapon is lehetséges az igényérvényesítés.² A téma újabb feldolgozása annak ellenére indokolt, hogy a jogi romanisztikai irodalomban számos monográfia, tanulmány született a magánjogi felelősség témakörében.

A régebbi irodalomból említést érdemel Hasse 1838-ban megjelent munkája (*Die culpa des römischen Rechts*, Bonn), Pernice 1867-ben kiadott műve (*Zur Lehre von Sachbeschädigungen im römischen Recht*, Weimar), Ferrini 1891-ben publikált tanulmánya (*Legittimazione attiva nell’actio legis Aquiliae*, *Rivista Italiana delle Scienze Giuridiche*, XII. vol. 161 skk.) vagy Lusignani 1900-ban megjelent munkája (*Responsabilità per custodia secondo il diritto romano*, Modena). Hivatkozhatunk még, a teljesség igénye nélkül, Fadda (*Il buon padre di famiglia nella teoria della colpa*, *Atti Acc. Napoli*, 1901.), Marchi (*Risarcimento del danno morale secondo il diritto romano*, *BIDR* 1904. XVI. k. 206. skk. old.), Litten (*Zum dolus-Begriff in der „actio de dolo”*. In: *Festgabe für Güterbock*, 1910. 255. skk.) vagy Kübler (*Das Utilitätsprinzip als Grund der Abstufung bei der Vertragshaftung im klassischen römischen Recht*. In: *Festgabe für Gierke*, 1911. 245 skk.) munkáira is. Az újabb irodalomban, a teljes felsorolás igénye nélkül, utalhunk Valditara, Vincenzo Giuffrè, Bignardi, Margarita Fuenteseca, Winiger, La Rosa, Rodríguez Ennes, Ziliotto, Pennitz, Castresana, Cursi, Silva-Sánchez, Corbino,

Harke, Serrano-Vicente és Cuenca Boy munkáira, melyekre a monográfia szerzője is hivatkozik.

A felelősséggel foglalkozó szerzők alapvetően egyetértenek abban, hogy Rómában a jogtudományi tevékenység és értelmezés (interpretáció) tendenciaszerűen a felelősségnek a *dolus-on felüli kiterjesztésére* törekszik.³ Rodríguez Montero rámutat arra, hogy a felelősséggel kapcsolatos kutatásokban szerepet játszik az interpolatio-kutatás. A mértéktartó irányzat uralkodóvá válása az utóbbi évtizedekben azonban nem vezetett a felelősség területén egységes koncepció formálódásához. Nehezíti a felelősséggel kapcsolatos kutatásokat az, hogy az attól elválaszthatatlan konstrukciók koncipálásában általában nincs egységes nézet. Vonatkozik ez például a jog által tiltott magatartások fogalmára. Ez, mint egyfajta *genus proximum*, magában foglalja a kontraktuális és extrakontraktuális magatartást egyaránt. Ugyanakkor, miképpen erre Ludwig Mitteis utal, a két magatartástípus eltér egymástól, s ezért nehéz a közös nevezőt megtalálni.⁴

Értelmezési problémák jelentkeznek a felelősségtől elválaszthatatlan *damnum* kapcsán is. A jogrend, az *ordo iuris* által védett vagyron megsértéseként értelmezett *damnum* relációjában kétségtelen az, hogy a *commodum-lucrum* élesen elválasztandó a *damnum*-tól. Ebből következik az, hogy a csupán vagyoni előnytől való megfosztás – azaz a *commodum*tól, vagy *lucrum*tól történő megfosztás nem minősül *damnum*nak. Erre

* *Ramón P. Rodríguez Montero*: Responsabilidad contractual y extracontractual en Derecho Romano. (Una aproximación con perspectiva histórica). Andavira Editora. Santiago de Compostela, 2015. 242. old.

1 Ld.: *Heldrich, K.*: Das Verschulden beim Vertragsschluss im klassischen römischen Recht und in der späten Rechtsentwicklung, Leipzig, 1924.

2 Ld.: *Stein, P.*: Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law. Aberdeen, 1957.

3 Ld.: *Wilhelm-Hoijbergh, A. E.*: Peccatum. Sin and Guilt in Ancient Rome. Groningen, 1954. 43 skk.

4 Ld.: *Mitteis, L.*: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians. Leipzig, 1908. I. Bd. 314 skk.

vezethető vissza döntően az, hogy a *iūs civile* nem ismeri az *aemulatio* tilalmát. Más kérdés értelem szerűen az, hogy az *actio de dolo* segítségével (például D.39.3.1.12. – Ulpianus itp.), az *animus nocendi* konstrukciójára támaszkodva (Celsus alapján – D.6.1.38. „*neque malitiis indulgendum est*” vö. CJ. 4.27.273/.) A jusztiniánuszi jogban már kialakul a joggal való visszaélés általánosnak is tekinthető tilalma. Említést érdemel, hogy a *damnum corpore datum* fogalma nem egyezik meg pontosan a *lex Aquila damnum facere* konstrukciójával.⁵

Nincs egységes állásfoglalás az irodalomban a felelősségtől ugyancsak elválaszthatatlan *perpetuatio obligationis* kérdésében sem. (Vö. Pauli Sent. 5.7.4., D.45.1.91.3. /Paulus/, D.45.1.91.6. /Paulus/, D.45.1.82.1. /Ulpianus/ stb.). Az egyik nézet szerint ez az intézmény csak a kötelmi jogban *stricti iuris obligationis* körében (*dare certam rem*) ismert. A többségi felfogással diametrálisan ellentétes az a nézet, mely szerint a *perpetuatio obligationis* ideája az archaikus jogban is megtalálható; sőt alkalmazása széleskörű, általános, történeti-jogi tényezők eredményeként, vagy más megfogalmazásban következményeként.⁶

2. A spanyol szerző monográfiájában azt a módszert követi, hogy következtetéseit a forrásszövegek exegéziséből vezeti le, miközben tekintettel van az irodalmi nézetekre is. Rodríguez Montero maga is utal arra, hogy fokozott mértékben van figyelemmel az interpolációkra, ami ennél a kutatási területnél valóban indokolt. Utal arra, hogy kutatásai körében támaszkodnia kellett a modern tétele

jog dogmatikájára, ami nézetünk szerint is indokolt. A felelősséggel kapcsolatos kutatások körében az összehasonlító módszer alkalmazása sem ismeretlen. Fritz Schulz egyik tanulmányában⁷ ezen a kutatási területen is igen hasznosnak tartja az összehasonlító elemzést, azaz a római jogon kívül más antik jog konstrukcióira való kitekintést.

Nézetünk szerint is helyes a Max Kaser-féle tipizált *dolus* doktrínájának elvetése. A források ugyanis valóban arról győznek meg minket, hogy nem lehet minden esetben fogalmi elemnek tekinteni a szándékosságot. Helyesen utal a szerző arra is, hogy a kauzalitás sem elengedhetetlen feltétel a felelősség megállapításánál. Osztjuk azt a nézetét is, miszerint az ún. primitív formájú eredményfelelősség sem egységes kritériumokon nyugszik.

A szerző joggal utal a *bona fides* kiemelkedő jelentőségére az *eredményfelelősség elvének áttörésében*. Valószínű az is, hogy a *culpáért való felelősség* a Kr.e. II. század végével kezdődően, a gondatlan károkozások elszaporodásával jelenik meg, amely már születése „*pílanatában*” szubjektív természetű. Nem ez a helyzet a szerződéses felelősség körében, ahol jóval nagyobb szerepet kapnak az objektív felelősségi elvek. Rodríguez Montero elsősorban ezen a területen fogalmazza meg a jogi romanisztikai irodalom *communis opinio*-jától eltérő nézeteit, következtetéseit.

Kétségtelen, hogy a klasszikus jogban formálódó *culpáért való felelősség* a *kereskedelmi* kapcsolatban kialakuló *bona fides* és az *utilitas* elveire épül. A *bonus et diligens paterfamilias* gondossága, vagy éppen a *culpa* különböző fokozatainak megjelenése nem vala-

miféle „spekulatív gondoskodás” eredményei, hanem a reális életviszonyokra épülő „praktikus képződmények”. Az elméleti háttér a hellén filozófia. Az Antiphonnánál, Aristotelesnél és Demosthenesnél található a római jogban ismert *dolus*nak, *culpá*nak, *casus*nak többé-kevésbé megfelelő etikai kategóriák képezik, ha nem is közvetlenül, a római jog felelősségi rendszerében ismert felelősségi fokozatok alapját. Ez a tétel annak ellenére igaz, hogy ezeknek az etikai kategóriáknak a hatásával a görög jogban (jogokban) általában közvetlen módon nem lehet találkozni.⁸

A szerzővel egyet tudunk érteni abban is, hogy a posztklasszikus korban a felelősségi koncepció szubjektív irányban történő „eltolódása” nem idéz elő gyökeres változást. Legfeljebb bizonyos súlyponteltolódásról lehet szó ebben a korszakban. A posztklasszikus-jusztiniánuszi jogban is megfigyelhető az objektív és szubjektív alapú felelősség egymás melletti érvényesülése.

3. A könyv jó alapul szolgál minden olyan kutatáshoz, amelynek célja a felelősség *egyes intézményeinek* jogi dogmatikai feltérképezése, történeti szemlélet kritériumaival következetesen számot vető monográfia nélkülözhetetlen a felelősséggel foglalkozó romanista és civilista számára.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a felelősség római jogban kialakult rendszere az alapja a *bizánci* jog (az Imperium „*pars Orientis*”-ének joga), és a *középkorban*, továbbá újkorban formálódó felelősségi doktrínának és törvényhozásnak. A Bazilika szerzői tovább differenciálják a gondosság (*culpa*) fo-

5 Vö.: Daube, D.: On the Use of the Term „damnum”. In: Studi S. Solazzi. Napoli, 1948. 93 skk.

6 Ld.: Bianchi Fossati Vanzetti, M.: Perpetuatio obligationis. Padova, 1979.

7 Ld.: Schulz, F.: Rechtsvergleichende Forschungen über die Zufallshaftung in Vertragsverhältnissen. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 1911. 25. 463.

8 Vö.: Kübler, B.: Les degrés de faute dans les systèmes juridiques de l'antiquité. In: Recueil E. Lambert. 1.vol. Paris, 1938. 175 skk. old.

galmát, amennyiben különbséget tesznek az exacta diligentia és a media diligentia között. Ezek a megkülönböztetések inspirálják évszázadokkal később Cuiaciust arra, hogy kialakítsa a minima diligentia fogalmát.⁹ A glosszatoroknál szereplő culpa levissima lényegében az exactissima diligentia-val hozható párhuzamba, amit Accursius definiál, bár maga a terminus technicus kétségtelenül Bulgarustól származik. Figyelmet érdemel a kommentátorok (posztglosszátorok) ötös felosztása a culpa körében. Valamennyi kategória kétségtelenül a római jogi forrásokra épül.

Az *Usus Modernus Pandectarum* képviselői elutasítják a culpa latissima-t, mint a dolus apertus (verus) mellett önálló létjogosultsággal nem rendelkező terminus technicust. Igen jelentős a Codex Maximilianaueus Bavaricus Civilis „Atyja”, Kreittmayr culpa lata-val kapcsolatos definíciója is („als Nichterbringung der allgemeinsten

Sorgfalt, welche sonst jeder mit fünf Sinnen begabte Mensch, der nicht gar für albern gehalten sein will, zu beobachten pflegt”). Említést érdemel az, hogy Kreittmayr a diligentia quam in suis rebus-t a culpa lata egy species-ének tekintti. Fontos körülmény a felelősség egyes konstrukcióinak továbbélésénél az, hogy a francia Code civil (art. 1150) értelmében a durva gondatlanság a szándékossággal egyenlő a megtérítendő kár megszabásánál. Az osztrák ABGB sem ismeri a diligentia quam in suis rebus-t, amelynek oka bizonyítási nehézségekben keresendő. A diligentia quam in suis rebus háttérbe szorulása egyébként általános jelenség. Figyelmet érdemel, hogy míg az 1865-ös olasz Codice Civile az ingyenes letétnél még ismeri ezt a konstrukciót, addig a ma is hatályos 1942-es olasz magánjogi kódex már ignorálja azt. Utalni lehet a pandektisztika összefüggésében a culpa lata-val kapcsolatos irodalmi állásfoglalá-

sok sokrétűségére (Kritz, Arndts, Gries, Molitor, Puchta, Thibaut, Windscheid, Kipp, Hasse, Fries, Seuffert, Löhr). Egyes jogtudósok szerint, a culpa lata egyenlő a dolus-szal (Fr. Mommsen és Hesse). Nincs egységes vélemény a culpa levissima kérdésében sem. Arndts és Berding például elvetik ezt a terminus technicust, míg Baron mellette érvel. A római jog aktualitását alátámasztó érv a culpa levissima visszatérése a modern munkajogban. Erre Mayer-Maly utal az irodalomban a munkavállaló felelősségét illetően.¹⁰

Ramón Perfecto Rodríguez Montero monográfiája, melyet átfogó bibliográfia és forrásmutató egészít ki, újszerű feldolgozása a felelősség igen szerteágazó forrásainak. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a történeti szemlélet kritériumaival számot vető munka alapjául szolgál a modern polgári jog felelősséggel kapcsolatos konstrukciói elemzésének is.

9 Ld. az irodalomból Hoffmann, H. J.: Die Abstufung der Fahrlässigkeit in der Rechtsgeschichte. Berlin, 1968. 31 skk. old.

10 Mayer-Maly, Th.: Die Wiederkehr der culpa levissima. Archiv für die Civilistische Praxis (AcP) 163 (1964) 133. old.

Summary

FERENC NAGY: **The Theory of the Positive** **General Prevention**

The author summarizes the various evaluations on the positive general prevention in the German legal literature. This penal theory is not particularly known and has not yet been examined in Hungary, thus, this paper looks also into its philosophical and sociological background, historical roots, different ways of interpretation and problematic issues. The author presents the supporting as well as the opposite opinions, and takes the critical position himself as, in his opinion, the critical remarks on negative general prevention can similarly apply to the positive approach as well.

IMRE FORGÁCS: **The European Council and the** **Legislation (Sceptical Remarks** **Regarding the Brexit)**

According to the Treaty on the European Union, the European Council is one of the Fundamental institutions of the European Union. However, as Article 15 of the TEU provides: „It shall not exercise legislative functions.” Resolution of heads of states and governments published on February 19, 2016 however, shall bind not only the Member States, but also the institutions of the EU. The author of this essay is of the

opinion that the European Council – after having bound the legislators in the Brexit case – has seriously overstepped its competences provided by the Treaty. Based on this even the annulment of the illegitimate resolution might be initiated before the Court of Justice of the European Union. It is rather regrettable that the heads of states and governments are tearing down the building of the unified Europe with concessions and legislative barriers – that are not justifiable even with British economic interest.

ANDRÁS TÉGLÁSI: **The Fundamental Right to the** **Guarantee of a Subsistence Minimum in** **the German Constitutional Court's** **Hartz IV Judgment of 2010**

The Hartz IV decision was issued in February 2010 by the German Federal Constitutional Court, creating a „fundamental right to the guarantee of a subsistence minimum” derived from the declaration of human dignity in Article 1(1) of the German Basic Law in conjunction with Article 20(1), the principle of the social welfare state. Instead of declaring the exact amount of social benefits to be unconstitutional, the Court found that the procedure used to determine the subsistence minimum to be in violation of the Constitution. The ruling does not require that these benefits be increased. This paper summarizes the reasoning of the de-

cision and introduces the discussions about the decision in the legal community and also the popular misunderstandings in the general public. This decision could serve as a model for the Constitutional Court of Hungary when adjudicating welfare legislation.

JÓZSEF LUGOSI: **Legal Relations in Civil** **(Legal) Proceedings**

During the civil (legal) process the procedural law relationship is formed on the basis of the Code of Civil Procedure between the plaintiff, the court and the defendant, in addition to the fact that a civil relationship had already been established usually between the litigants before the action was brought. Several theories had been published previously about the fact that legal relations of civil lawsuit/civil process come into being between who or whom during the procedure (s). The phases of the civil (legal) process also specify if or whether, at the relevant time interval, bilateral or trilateral legal relations of civil process comes into being. Procedural legal relationship between the parties, the civil (legal) proceedings, the central role is held by a court (state) having tasks different from the litigant parties ones in their nature. The progress of the process of civil (legal) proceedings expands further legal relations of civil engandered in the meantime and gives them/ giving them further nuances.

Zusammenfassung

FERENC NAGY: **Über die Theorie der positiven** **Generalprävention**

Der Verfasser fasst die verschiedenen Wertungen der positiven Generalprävention in der deutschen Literatur zusammen. Diese Straftheorie ist in Ungarn nicht besonders bekannt und untersucht worden, dieser Beitrag geht also auch auf ihren philosophischen und soziologischen Hintergrund, ihre historische Erscheinung, ihre verschiedenen Auslegungsalternativen und problematischen Bezügen ein. Der Verfasser stellt die Standpunkte sowohl der Befürworter als auch der Gegner dieser Theorie dar, wobei er sich eher als Kritiker einstellt, da die Einwände gegen die negative Generalprävention ähnlicherweise auch auf die positive Auffassung zutreffen.

IMRE FORGÁCS: **Der Europäische Rat und die Rechtsetzung**

Laut des Vertrags über die Europäische Union ist der Europäische Rat eines der grundlegenden Unionsorgane. Nach Art. 15 EU-Vertrag ist er aber zur Rechtsetzung nicht befugt, dennoch sind seine Schlussfolgerungen (19. Februar 2016) bezüglich einer neuen Regelung für das Vereinigte Königreich innerhalb der EU nicht nur für die Mitgliedstaaten, sondern auch für

die Institutionen der EU verbindlich. Die Studie macht geltend, der Europäische Rat habe damit – weil er im Brexit Fall die Gesetzgebung einschränke – seine Befugnisse überschritten. Man könnte daher auch vom Gericht der Europäischen Union die Aufhebung des rechtswidrigen Beschlusses des Europäischen Rates verlangen. Leider wird durch solches – auch mit britischen Wirtschaftsinteressen nicht zu rechtfertigende – Handeln der Staats- und Regierungschefs der ohnehin schon instabile Aufbau Europas noch weiter zerlegt.

ANDRÁS TÉGLÁSI: **Das Grundrecht auf Existenzminimum im** **Hartz IV-Urteil des Bundesverfassungsge-** **richt aus dem Jahr 2010**

Das BVerfG hat am 9. Februar 2010 sein Urteil zur Verfassungsmäßigkeit der Sozialleistungen nach der sog. „Hartz IV“-Gesetzgebung verkündet. Prüfungsmaßstab des Urteils bildet das – schon früher anerkannte – „Grundrecht auf Gewährleistung eines menschenwürdigen Existenzminimums“, das sich aus Art. 1 Abs. 1 GG in Verbindung mit Art. 20 Abs. 1 GG ergebe. Art. 1 Abs. 1 GG begründe diesen Anspruch, während das Sozialstaatsgebot des Art. 20 Abs. 1 GG wiederum dem Gesetzgeber den letztlich mit der bekannten Schutzpflichtdimension der Menschenwürde verknüpften Auftrag

erteile, „jedem ein menschenwürdiges Existenzminimum zu sichern“. Die Studie fasst die Entscheidung zusammen und führt die Diskussion über die Entscheidung in der Rechtswissenschaft und in der Öffentlichen Meinung vor. Dieses Urteil könnte als Modell auch für Ungarn dienen.

JÓZSEF LUGOSI: **Rechtsbeziehungen im Zivilprozess**

Im Zivilprozess entsteht eine Beziehung (auf der Basis der Zivilprozessordnung geltenden Verfahrensrecht) zwischen dem Antragsteller (Kläger), dem Gericht und dem Beklagten, abgesehen davon, dass unter den Prozessparteien in der Regel ein zivilrechtliches Rechtsverhältnis bereits festgestellt wurde, bevor die Klageerhebung eingereicht wurde. Verschiedene Theorien wurden schon vorher veröffentlicht, zwischen/unter denen die Prozessverhältnisse während des Verfahrens zustandekommen. Die Phasen des Zivilprozesses legen auch fest, ob sich in der gegebenen Zeit zwei- oder dreiseitige Prozesse um eine Rechtsbeziehung entwickeln. Die zentrale Rolle im Prozessrechtsverhältnis wird im Allgemeinen zwischen den Parteien vom verschiedene Aufgaben erfüllenden Gericht (Staat) erfüllt. Durch die Fortschritte des Verfahrens im Zivilprozess werden auch die sich während des Rechtsverfahrens entwickelnden Prozesse erweitert.